

Pyhä Kolminaisuus vai pilven reunalla istuva partasuu?

Jumalakuva evankelisluterilaisissa ja ortodoksissa 1.–4.-luokan uskonnon oppikirjoissa
1970–80- ja 2000-luvuilla

Virva Kukka Saari
Pro gradu -tutkielma
Kasvatustiede
Opettajankoulutuslaitos
Helsingin yliopisto
Huhtikuu 2010
Ohjaaja prof. Arto Kallioniemi

SISÄLTÖ

1 JOHDANTO	5
2 USKONNONOPETUS ALAKOULUSSA	8
2.1 Uskonnon didaktiikka ja uskonnonopetuksen lähtökohdat.....	8
2.2 Evankelisluterilaisen uskonnonopetuksen erityispiirteitä ja keskeisiä sisältöjä	12
2.3 Ortodoksisen uskonnonopetuksen erityispiirteitä ja keskeisiä sisältöjä	14
3 OPPIKIRJAT JA OPETUSSUUNNITELMAT OPETUKSEN OHJAAJINA	18
3.1 Oppikirja opetuksessa	18
3.2 Opetussuunnitelman alkuvaiheet Suomessa.....	20
3.3 Perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteet 1970–2004	21
3.4 Uskonnonopetuksen opetussuunnitelmalliset tavoitteet ja sisällöt 1970–2004 vuosiluokille 1.–4.	24
3.4.1 Uskonnonopetuksen tavoitteet ja sisällöt 1970.....	24
3.4.2 Ortodoksisen uskonnon oppimäärät ja opetusopilliset ohjeet 1977.....	26
3.4.3 Uskonnonopetuksen tavoitteet ja sisällöt 1985.....	26
3.4.4 Uskonnonopetuksen tavoitteet ja sisällöt 1994.....	27
3.4.5 Uskonnonopetuksen tavoitteet ja sisällöt 2004.....	28
4 KRISTILLINEN JUMALAKUVA	30
4.1 Jumalakuva käsitteenä	30
4.2 Evankelisluterilainen ja ortodoksinen uskonoppi.....	31
4.2.1 Uskonopin perusteet.....	31
4.2.2 Jumala luojana ja maailmassa vaikuttavana	33
4.2.3 Perisynti ja pelastus.....	34
4.2.4 Jeesus – Jumala ja ihminen.....	35
4.2.5 Pyhä Henki ja Kolminaisuus	36
4.2.6 Sakramentit	38

4.3 Lasten uskonnollinen kehitys jumalakuvan suhteen.....	39
4.3.1 Uskonnollisen tutkimuksen kenttä.....	39
4.3.2 Jumalakuvatutkimuksia.....	40
5 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN	45
5.1 Tutkimuskysymykset	45
5.2 Tutkimuksen ote ja tutkimusmenetelmät	47
5.3 Tutkimusaineisto	50
5.3.1 Evankelisluterilaisten oppikirjojen yleisiä sisältöjä.....	52
5.3.2 Ortodoksisten oppikirjojen yleisiä sisältöjä.....	53
5.4 Luokitusrunko.....	55
6 TULOKSET	63
6.1 Jumalakuva evankelisluterilaisissa oppikirjoissa	63
6.1.1 Isä Jumala	63
6.1.2 Poika Jeesus.....	66
6.1.3 Pyhä Henki ja Kolminaisuus	68
6.1.4 Yhteenveto.....	70
6.2 Jumalakuva ortodoksisissa oppikirjoissa	70
6.2.1 Isä Jumala	71
6.2.2 Poika Jeesus.....	73
6.2.3 Pyhä Henki ja Kolminaisuus	75
6.2.4 Yhteenveto.....	77
6.3 Jumalakuvan painotukselliset erot evankelisluterilaisissa ja ortodoksisissa oppikirjoissa	77
6.3.1 Isä Jumala	78
6.3.2 Poika Jeesus.....	81
6.3.3 Pyhä Henki ja Kolminaisuus	83
6.3.4 Yhteenveto.....	85

6.4 Uskonnonopetuksen opetussuunnitelmalliset tavoitteet ja sisällöt jumalakuvan valossa.....	86
6.4.1 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 1970	87
6.4.2 Peruskoulun ortodoksisen uskonnon oppimäärät ja opetussuunnitelmalliset ohjeet 1977	89
6.4.3 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 1985	91
6.4.4 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 1994	92
6.4.5 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004	93
 7 JOHTOPÄÄTELMÄT JA POHDINTA.....	96
7.1 Tutkimustulosten yleisiä suuntaviivoja ja jatkotutkimusaiheita	96
7.2 Tutkielman luotettavuus.....	103
 LÄHTEET	108
 LIITTEET	117
Liite 1: Perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteiden sekä opetussuunnitelmallisten ohjeiden keskeiset tavoitteet ja sisällöt evankelisluterilaisessa ja ortodoksisessa uskonnonopetuksessa 1970–2004	117
Liite 2: Timo Laulajan (1990) jumalakuvaluokitusrunko.....	119

1 JOHDANTO

Tapasin bussipysäkillä ortodoksista teologiaa opiskelevan ystäväni, joka kertoi opettavansa espoolaisessa alakoulussa uskontoa. Opettajaksi opiskelevana minua kiinnosti tietää, millaisia materiaaleja hän opetuksessaan käytti. Sain kuulla, että ortodoksisen uskonnon uudet oppikirjat ovat 2000-luvulta ja edelliset peräti 1970-luvun puolelta! Mietin itsekseni, kuinka on mahdollista, että samoja kirjoja käytetään kouluissa vuodesta toiseen. Samalla tiedostin, että uskonnon ominaispiirteet ja vuosisataiset traditiot eivät hevin muutu. Opetussuunnitelmat kuitenkin uudistuvat noin kymmenen vuoden välein ja opetuksen sisältöihin tehdään tarkennuksia ja muutoksia. Myös yhteiskunnassa vallitsevat arvot ja painotukset muuntuvat ja vaikuttavat oppikirjoihin.

Tapaamisesta bussipysäkillä heräsi kipinä, jonka seurauksena tarkastelen tässä tutkimuksessa 1.–4.-vuosiluokkien evankelisluterilaisten ja ortodoksisten uskonnon oppikirjojen välittämää jumalakuvaa 1978–1980- sekä 2000 -luvuilla. Koska oppikirjat ovat aina sidoksissa aikaan ja opetussuunnitelmiin, on myös vuosina 1970–2004 laadittujen opetussuunnitelmien tarkasteleminen aiheellista. Vallitsevat oppimiskäsitykset ja opetusnäkemykset vaikuttavat opetussuunnitelmien laatimiseen. Tämä vaikuttaa aina myös oppikirjojen tekemiseen, vaikkakin usein vasta viiveellä. (Pyysiäinen 1998b, 293.)

Oppimateriaalitutkimuksia on tehty Suomessa melko runsaasti. Aihe on kuitenkin aina ajankohtainen, sillä oppikirjoilla on edelleen vankka asema opetuksessa ja mielikuvissa, joita koululaitoksen toimintaan liitetään. Tutkimuksissa on pyritty erilaisista näkökulmista löytämään vastauksia siihen, millaiset sisällöt olisivat tarkoituksenmukaisimpia ja edistäisivät oppimista parhaiten. Tutkimuksessani tarkastelun ja mielenkiinnon kohteena ovat oppikirjojen yli kahdenkymmenen vuoden tuomat mahdolliset erot kristillisen jumalakuvan esittämisessä.

Muuttuvasta maailmasta käsin päädyin tarkastelemaan ortodoksisten oppikirjojen jumalakuvaa ja sen ilmenemisen muutoksia. Halusin ottaa tutkimukseen mukaan myös

itselleni tutummat, luterilaiset oppikirjat. Näin tuli mahdolliseksi tarkastella jumalakuvaa ajallisen aspektin lisäksi myös kirkkokuntien jumalakuvan erojen näkökulmasta.

Maare Tamm (2002, 9–10) tuo esiin jumalakuvan käsitteellisen monitulkintaisuuden tutkimuksista ja tutkijoista riippuen. Tämän tutkimuksen kontekstissa käsitettä käytetään yhtenäisyyden vuoksi tutkittaessa oppikirjojen ja opetussuunnitelmien välittämää käsitysmaailmaa ja kokonaisuutta Jumalasta. Jumalakuva-käsitettä avataan tarkemmin luvussa neljä. Evankelisluterilainen ja luterilainen -käsitteitä käytetään tutkimuksessa synonyymeina.

Jumalakuva on ollut laajasti tutkimusten kohteena erilaisissa yhteyksissä etenkin 1940–1970-luvuilla. Uskonnon oppikirjoista on tehty jonkin verran pro gradu -tutkielmia etenkin 1990-luvun tuntumassa. Timo Laulajan (1990) työ *Uskonnon oppikirjojen jumalakuva: sisällönanalyttinen tutkielma peruskoulun toisen, viidennen ja kahdeksannen luokan uskonnon oppikirjoista* käsittelee oppikirjoissa ilmeneviä jumalakuvan piirteitä sekä tunnustuksellisuuden näkymiä. Työn lähtökohdat ovat kuitenkin poikkeavia omistani, sillä Laulajan työssä jumalakuvaa tarkastellaan poikittaisesti eri luokkien saman aikakauden kirjoissa, kun omassa työssäni 1.–4.-luokan oppikirjoja tarkastellaan myös ajallisen ja kirkkokunnallisen aspektin kautta.

Suomessa uskonnonopetuksesta käytävässä keskustelussa on esitetty paljon puolesta ja vastaan -argumentteja jo pitkään, mutta 2000-luvulla keskustelu on saanut uusia mittakaavoja. Muutosta hakevien argumenttien mukaan uskonto tulisi oppiaineena joko kokonaan poistaa tai muuntaa Norjan esimerkin mukaisesti yleiseksi uskontotiedoksi. Tällöin jokainen oppilas voisi osallistua yhteiseen opetukseen uskontokunnasta riippumatta. Tapani Ruokanen (Castrén 2008, 49) ihmettelee epäajankohtaisia mielipiteitä, joissa myös teologian opetus yliopistosta pitäisi poistaa. Ruokanen korostaa, että uskonnon ja tunnustuksellisuuden käsitteiden yli tulisi ymmärtää kulttuurin ja perinteiden merkitys. Käytännön tasolla tämä tarkoittaa, että koulun kevätjuhlassa Suvivirren laulamiseen voisi hyvin yhtyä myös muslimioppilas. (Castrén 2008, 49.)

Kristillinen jumalakuva muotoutuu kolminaisuusopin ympärille. Jumala on Pyhä Kolminaisuus: Isä, Poika ja Pyhä Henki, jotka ovat samalla yhtä ja omia persooniaan (Tunnustuskirjat 1990, 52). Myös Ortodoksinen uskontokirja 3–4:ssä todetaan, Jumalan olevan "yksi, mutta hänessä on kolme persoonaa: Isä, Poika ja Pyhä Henki". Tutkimuksen hypoteesina on, että ortodoksisen uskonnon oppikirjoissa Kolminaisuus ja Pyhä Henki saavat enemmän sijaa kuin luterilaisissa kirjoissa. Lisäksi uudemmissa oppikirjoista noussee enemmän esille Isä Jumala lempeänä ja rakastavana hahmona. Tämä Jumalan olemuksen puoli ilmenee lapsen varhaista uskonnollista kehitystä käsittelevissä tutkimuksissa (esim. Goldman 1964) ja sitä luultavimmin korostetaan uskonnonopetuksessa tänä päivänä suvaitsevaisuusajatuksista käsin.

2 USKONNONOPETUS ALAKOULUSSA

2.1 Uskonnon didaktiikka ja uskonnonopetuksen lähtökohdat

Uskonnonopetuksen didaktiikkaa voidaan pitää yleisdidaktiikan ja teologian kohtaamisalueena. Kasvatustiede tarjoaa lähtökohdat asiasisällön esittämiseksi, teologia itse asiasisällön. (Seppälä 1998, 12.) Kalevi Tammisen (1998, 15) mukaan suomalaista uskonnon didaktiikan olemusta ja kehitystä kuvaavat parhaiten eri aikoina ilmestyneet opetusoppaat, lehtiartikkelit sekä opetusta ohjanneet mietinnöt ja oppikirjat. Kehityksen vaikuttajina ovat olleet niin yleisen kasvatustieteen ja didaktiikan näkemysten muutokset kuin erilaiset teologiset ja filosofiset näkemykset. Suomalaiseen uskonnon didaktiseen kehitykseen on vaikuttanut erityisen merkittäväällä tavalla kansakoulun synty ja ensimmäisen kansakoulunopettajaseminaarin perustaminen Jyväskylään 1863. Tästä alkoi preussilaisen tyylin mukaisesti tunnustuksellista ja kirkollista luonnetta korostava uskonnonopetuksen aika. (Tamminen 1998, 17.)

Uskonnon didaktiikan kehitys on ollut aaltoliikkeistä ja pitänyt sisällään monia erilaisia vaiheita. Tammisen (1998, 19–37) mukaan 1800-luvun lopulla keskiössä oli katekismusopetus, 1900-luvun alussa herbartilainen pedagogiikka ja ”uuden koulun” kasvatusajattelu sekä 1930-luvulta lähtien ns. Haavion opetusoppi. 1970-luvulla kannatettiin hermeneuttisen, 1980-luvulla kontekstuaalisen ja 1990-luvulla eksistenssianalyttisen mallin mukaista opetusta. Vaikka liikehdintä on ollut laajaa, ovat muutokset tapahtuneet ilman jyrkkiä vastakohtaisuuksia. Tamminen (1998, 39) korostaa, että didaktisten teorioiden yhteys tieteenteoreettisiin ja filosofisiin taustakytköksiin on hyvä muistaa myös uskonnon didaktiikan kehityksessä. Opetuksen didaktiikassa olennaisinta on, millaiselle ihmiskäsitykselle ja maailmankatsomukselle opetus pohjautuu. (Tamminen 1998, 39.)

Lynne Broadbent (2002, 17) esittää Coxiin (1983) viitaten uskonnonopetuksen kriteereiksi kolmea perustetta. Ensiksi uskonnonopetuksen tulee olla perusteltua hyväksytyssä akateemisessa kehityksessä, toiseksi sen tulee olla hyödyllistä kulloinkin vallitsevan

kulttuurillisen ja sosiaalisen kontekstin valossa. Kolmanneksi opetuksen tulee herättää oppilaiden kiinnostusta ja laajentaa heidän käsityksiään ja elämänkatsomustaan. Opetuksen tulee myös auttaa oppilasta rakentamaan omaa uskonnollista viitekehystä ja ymmärtämään toisten uskomuksia. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (POPS 2004, 133) mukaan uskonnon opetuksen keskeisenä funktiona on tarkastella elämän uskonnollista ja eettistä ulottuvuutta oppilaslähtöisesti sekä laajemmin yhteiskuntaa koskettavana ja siinä vaikuttavana ilmiönä. Opetuksessa korostuu oman uskonnon tunteminen ja valmiudet muiden uskontojen ja katsomuksien kohtaamiseen ja kunnioittamiseen. Uskonnon opetuksen tehtävä on tietojen, taitojen ja kokemusten tarjoaminen oppilaalle. Nämä luovat edellytyksiä oppilaan identiteetin ja maailmankatsomuksen rakentamiseen. (POPS 2004.)

Uskonnonopetuksen neljä päätehtävää ovat Arto Kallioniemen (2005, 41) mukaan uskonnon perusluonteen ymmärtäminen, omaan uskontoon tutustuminen, valmiuksien saaminen moniuskontoisessa yhteiskunnassa elämistä varten ja elämän eettisen ulottuvuuden ymmärtäminen. Pohjimmiltaan uskonnon opetuksen yleinen tavoite on uskonnollinen ja katsomuksellinen yleissivistys: omaan uskontoon ja suomalaiseen katsomusperinteeseen perehtyminen, muihin uskontoihin tutustuminen, uskontojen kulttuurillisen, inhimillisen ja eettisen ulottuvuuden ymmärtäminen sekä eettisyyteen kasvaminen (POPS 2004, 133).

Opetushallituksen muistion (Perusopetuslain muutoksen vaikutukset uskonnon ja elämänkatsomustiedon opetukseen sekä koulun toimintaan, 2006) mukaan uskonnon opetus on luonteeltaan ”tunnustuksetonta”. Tämä tarkoittaa opetuksen selkeää erotettavuutta uskonnon harjoittamisesta. ”Tunnustuksen mukainen opetus” on muutettu säädösmuutoksissa 2003 muotoon ”oman uskonnon opetus”. Opetuksen sisällöt ovat pysyneet samoina, sillä opetuksen ei katsota olevan uskonnon harjoittamista, kun se toteutetaan opetussuunnitelman perusteiden mukaisesti. Uskonnon opetukseen sisältyy oman uskonnon tuntemus ja tämän nojalla myös tutustuminen uskonnonharjoittamisen muotoihin ja tapoihin (rukouksiin, lauluihin ja uskonnollisiin toimituksiin). Vuonna 2003 asetetun uuden uskonnonvapauslain myötä evankelisluterilaista tai ortodoksista uskonnonopetusta opettavan opettajan ei enää tarvitse olla kyseisen kirkon jäsen.

Kallioniemi (2005, 22) toteaakin, että ”opettaja opettaa uskontoa samanlaisella virkavastuulla opetussuunnitelman mukaisesti kuin muitakin koulun oppiaineita”.

Uskonnonopetuksen asema on ollut yhteiskunnallisessa puntarissa pitkään. Ensimmäisen kerran koulussa annettavan uskonnonopetuksen asema joutui Pyysiäisen (1998b, 43) mukaan selkeästi kyseenalaistetuksi etenkin sosialistien taholta 1900-luvun alussa. Ristiriitaista tunnelmaa 1970-luvulla kuvaa hyvin Risto Aikosen (1998, 414) kuvaus ortodoksisen uskonnon opetussuunnitelmatilanteesta: ”Ortodoksien saadessa ’omat tavoitteet’, joillakin tahoilla ponnisteltiin ahkerasti sen puolesta, että kouluun saataisiin mihinkään tunnustukseen sitoutumatonta ’uskontotietoutta’ tai jotakin muuta tarkemmin määrittelemätöntä aiheeseen liittyvää opetusta”.

1990–2000-luvuilla uskonnonopetuksen järjestämisestä on käyty aiempaa näkyvämpää keskustelua niin tiedotusvälineissä ja kuin tieteellisissä julkaisuissakin eri puolilla Eurooppaa. Keskustelu on Jacksonin (2007) mukaan ollut monipuolista ja siihen on osallistunut eri alojen asiantuntijoita, poliitikkoja, kasvatustieteilijöitä ja tavallisia kansalaisia. Keskustelun aktiivisuuteen ovat vaikuttaneet mm. globalisaatio, monikulttuurisuus, kansainvälisen terrorin tuoma huoli, rasismin nousu ja kulttuuriin liittyvät seikat. Kallioniemi (2009, 406) tuo ilmi, että uskonnonopetus saa eurooppalaisessa keskustelussa yhä enemmän perusteluita yhteiskunnasta ja sen tarpeista käsin. Eurooppalaisen uskonnonopetuksen keskeisistä tehtävistä on opettaa uskontoja kiinteästi kulttuuriseen ja uskonnolliseen moninaisuuteen kuuluvana osana. Ajankohtaisen kiistelyn taustalla eivät lopulta ole didaktiset tai pedagogiset, vaan maailmankatsomukselliset ja aatteelliset lähtökohdat (Kallioniemi 2005, 12).

Suomalainen uskonnonopetuksen malli on Kallioniemen (2009, 406) mukaan osittain samantapainen kuin Itävallassa tai Saksassa, joissa koulussa uskonnonopetus on pakollista ja uskonnollisten ryhmien kirjo melko suuri. Suomalainen malli on eurooppalaisesti arvioiden ainutlaatuinen. Ratkaisematta on kuitenkin se, kuinka kaikille oppilaille taataan asianmukainen ja korkeatasoinen uskonnonopetus. (Kallioniemi 2009, 406.)

Opettaja-lehden päätoimittaja Hannu Laakso (2008, 3) näkee, että uskonnonopetuksen tulisi Suomessa muotoutua esim. uskontotiedoksi, joka pyrkisi "hälventämään eri uskontojen välisiä ristiriitoja". Norjassa käyttöön otettu oppiaineen nimitys "religion, livsyn og etikk" (uskonto, elämänkatsomus ja etiikka) korostaa Katri Sundvall-Falckin (2008, 14) mukaan oppiaineen sitoutumattomia lähtökohtia ja kaikkien uskontojen tasa-arvoisuutta opetuksessa. Opetuksen tavoitteeksi onkin otettu "oppilaan oman tietoisuuden kasvu, kyky arvostaa maailman uskontoja ja kyky käydä dialogia eri kulttuuritraditioiden edustajien kanssa" (Sundvall-Falck 2008, 15).

Antti Räsänen (2006, 20) kokee, että Suomessa julkisuudessa esitettyjen mielipiteiden perusteella voisi luulla koko kansan vastustavan uskonnonopetusta. Tutkimuksessa ilmenneet suomalaisten näkemykset vastaavat monessa kohdin Suomen lainsäädäntöä ja koulun nykykäytäntöä, missä tavoitteena on perehtyä muihin uskontoihin, suomalaiseen katsomusperinteeseen ja omaan uskontoon. Suomalaiset kokevat, ettei uskonnonopetus saisi olla "liian kirkollista, muttei myöskään pelkästään erilaisten maailmankatsomusten esittelyä". (Räsänen 2006, 20–21.)

Evangelisluterilaisen kirkon juridinen asema kansankirkkona on Elina Hellan (2005, 245) mukaan yhä perusteena uskonnonopetuksen evangelisluterilaisen luonteen säilyttämiselle. Kallioniemen (2005, 32) mukaan muutkin seikat puoltavat uskonnonopetusta ja sen oikeutusta. Näitä ovat kasteopetus- ja monikulttuurisuusperustelu sekä kulttuurihistoriallinen, antropologinen, yhteiskunnallinen, yleissivistyksellinen ja eettinen perustelu. (Kallioniemi 2005, 32–34.) Castrénin (2008, 48–49) haastattelema entinen opetusministeri Sari Sarkomaa esittää, että 60- ja 70-luvuilla tehdyistä ennusteista poiketen uskontojen asema maailmassa on paikoin jopa vahvistunut. Sarkomaan mukaan edellytykset rakentavaan uskontojen väliseen dialogiin syntyvät oman uskonnon tuntemisen kautta. (Castrén 2008, 48–49.)

Voidaankin nähdä, että argumentit uskonnonopetuksen puolesta ja vastaan puhujilla ovat melko samankaltaisia. Mielipiteitä sekä uskonnonopetuksen lakkauttamisesta, yleisen uskontotiedon oppiaineen käyttöön otosta että opetuksen pysymisestä uskontokuntaisena perustellaan mm. globalisaation, monikulttuurisuuden, suvaitsevaisuuden ja eri tavalla

uskonnollisesti ajattelevien kanssa toimeen tulemisen kautta. Oman kulttuuriperinnön tunteminen nähdään tärkeänä seikkana, mutta siihen pääsemisen keinot näyttäytyvät hyvin erilaisina.

2.2 Evankelisluterilaisen uskonnonopetuksen erityispiirteitä ja keskeisiä sisältöjä

Tarkastelen seuraavaksi suomalaisen koululaitoksen kehittymistä, mikä auttaa ymmärtämään uskonnonopetuksen lähtökohtia Suomessa. Kirkko on vaikuttanut suomalaisen koululaitoksen syntyyn merkittävästi. Suomen ensimmäinen koulu oli 1200-luvulla Turun tuomiokirkon yhteydessä toiminut katedraalikoulu (Kallioniemi 2005, 12). Pyysiäinen (1998a, 41) toteaa, että keskiajan lopulla jokaisessa Suomen luostarissa oli alkeisopetusta antava koulu. 1500-luvulla toteutunut uskonpuhdistus vaikutti Suomen kehittymässä olleeseen koulujärjestelmään vahvasti: luostarikoulut lakkautettiin ja maalliset yhteiskunnalliset tahot tulivat mukaan koulutuksen järjestämiseen. Katedraalikoulut ja kaupunkikoulut jatkoivat toimintaansa ja saksalainen uskonpuhdistaja Martti Luther esitti uskonnonopetuksen ohjelmaa kouluihin. Ohjelman mukaan myös suomalaisissa kouluissa aloitettiin uskonnon opetus omana oppiaineenaan. Ydinsisältönä opetuksessa oli katekismus. (Pyysiäinen 1998a, 41–42; Kallioniemi 2005, 12–13.) Suomessa uskonpuhdistuksen alullepanijana oli Mikael Agricola, joka toteutti kirkollista reformaatiota maltillisesti. Luterilaisuuden keskeinen asiakirja, Augsburgin tunnustus, hyväksyttiin 1531 kirkon opin suunnannäyttäjäksi ja Ruotsi-Suomessa astui voimaan uskontopakko. (Railas 1987, 27–28.)

Katekismuksen opettaminen 1600-luvulla synnytti kansalaisten lukutaidon kehittymisen vaatimuksen. Näin sai alkunsa kirkollinen kansanopetus. 1700-luvulla kehittyi pappien pitämä rippikoulu ja 1800-luvulle tultaessa kirkon antaman opetuksen piiriin kuuluivat myös pyhäkoulut ja kiertokoulut. Kahden vuosisadan ajan toiminut järjestelmä muuntui rajusti 1800-luvulla. Vuonna 1866 perustettiin yleistä kansanopetusta antava kansakoulu, joka perustui kristilliselle maailmankatsomukselle. Koulun ylläpito siirtyi kirkolta kunnalle. Kolme vuotta myöhemmin perustettiin maallinen kouluylihallitus valvomaan oppikouluja, ja koulun ja kirkon yhteys katkesi. Kristillisestä arvomaailmasta kouluun

jäivät kansa- ja oppikoulussa annettava uskonnonopetus ja aamuhartaudet. (Pyysiäinen 1998a, 42–50; Kallioniemi 2005, 13.)

Kallioniemen (2005, 15–17) mukaan uskonnonopetus noudatti pitkään kirkon kasteopetusta. 1950-luvulta alkaen koulun uskonnonopetus ja kirkon kasteopetus ovat eriytyneet toisistaan. Viime vuosikymmeninä opetuksen painopisteenä on yhteiskunnallisista näkökulmista käsin asetetut tavoitteet oppilaan uskonnollisesta, eettisestä ja sosiaalisesta kehityksestä. Uskonnonopetuksen luonne on vuosikymmenien saatossa muuttunut, eikä enää puhuta tunnustuksellisesta uskonnonopetuksesta (Pyysiäinen 1998a, 50).

Juntusen (1998, 228) mukaan evankelisluterilaisen uskonnonopetuksen lähtökohtana on ollut kirkon ja koulun tiivis yhteys ja opetuksen taustana luterilaisen kirkon tunnustus. Luterilaisessa uskonnonopetuksessa opillisen aineksen keskeisin teema on vanhurskauttamisoppi "eli anteeksiantamuksen evankeliumi, sanoma Jumalan rakkaudesta syntistä ihmistä kohtaan". Luterilaisen ydinkäsityksen mukaan Jumalan rakkaus ulottuu jokaiseen, ei vain "kiltteihin". Uskonopillisen aineksen opettamisessa lähdetään alakoulussa liikkeelle Raamatun kertomuksista. Niiden kautta on kautta aikojen päästy luontevalla tavalla perehtymään kristillisen uskon ydinsisältöön. (Juntunen 1998, 235–236.)

Tapio Ahokallio (1998, 328–332) nostaa luterilaisen uskonnonopetuksen tärkeiksi päämääriksi kristillisten merkitysten avaamisen sekularisoituneessa viitekehyksessä sekä etiikan opetuksen ihmisoikeuksien ja moniarvoisuuden kautta. Jyri Komulaisen (2005, 285) mukaan luterilaisessa uskonnonopetuksessa opetuksen tavoitteet liittyvät keskeisesti yleiseen oppilaan kasvuun ja kehitykseen sekä kirkollisen elämän tuntemiseen. Systemaattisen teologian kannalta keskeisiä teemoja elämän ja kuoleman lisäksi ovat Jumalan hahmottaminen Isänä ja Luojana sekä Jeesuksen opetukset Jumalan huolenpidosta (POPS 2004, 132). Jumalan huolenpitoon liittyy myös ajatus siitä, että hänen puoleensa ihminen voi kääntyä pienimmissäkin asioissa. "Kun minulla on asiaa Jumalalle, voin rukoilla. Voin kertoa hänelle kaikista asioista" (Suuri kertomus 1–2, 104).

Luterilaisuudessa rukous nähdään Jumalan puoleen kääntymisenä, ja ihmistä rohkaistaan rukoilemaan Jeesuksen opettaman Isä meidän -rukouksen lisäksi omin sanoin.

Komulainen (2005, 286) näkee, että vaikka luterilaisuudella on vankat yhteiskunta-historialliset ja kirkolliset perinteet, on uskonnonopetus kuitenkin sisäistänyt paljon yleisiä eettisiä ja moraalisia tavoitteita ja sisältöjä. Toki sisältöjen joukossa on myös luterilaisen kirkon elämään liittyviä tavoitteita, esim. ”luterilaisen kirkon käsitys Jumalasta, armosta, pelastuksesta ja Raamatusta” (Komulainen 2005, 286).

Pyysiäinen (1998a, 58) korostaa, että peruskoulun evankelisluterilainen ja ortodoksinen uskonnonopetus eroavat toisistaan selkeästi, sillä luterilainen opetus on irtautunut kirkon kasteopetuksesta. Opetuksen tehtävänä on viedä eteenpäin peruskoulu-uudistuksen yhteydessä 1970-luvulla muotoutunutta käytännettä. Uskonnonopetuksen tehtävä on tukea oppilaan yleissivistävää, eettistä ja uskonnollista kehitystä. Myös Komulainen (2005, 287) tuo esiin luterilaisen uskonnonopetuksen dogmaattisen aineksen yleisluontoisuuden suhteessa ortodoksiseen.

2.3 Ortodoksisen uskonnonopetuksen erityispiirteitä ja keskeisiä sisältöjä

Ortodoksisen uskonnon toimintamuodot ovat kehittyneet noin tuhannen vuoden aikana alkaen Rooman valtakunnan jakaantumisesta vuonna 395 Itä- ja Länsi-Roomaan. Itä-Roomassa eli Bysantissa muotoutuneet käytänteet näkyvät kirkossa tänäkin päivänä. Paastoajat, kirkolliset juhlat, luostarilaitos ja jumalanpalvelukset noudattavat perinteisiä kaavoja. Bysanttilaisuus näkyy myös ikoninmaalausperinteessä. Opillinen perinne ja ekumeenisten synodien päätökset ovat peräisin bysantin ajoilta samoin kuin kirkkoisien kirjoitukset, joita nykyisinkin käytetään opetuksessa. (Buchberger 1998, 396.)

Suomessa luterilaisuuden ja ortodoksisuuden välillä on kautta historian vallinnut jännite. Railas (1987, 36) näkee, että ortodoksisen kirkon asema Suomessa on ollut sidoksissa Ruotsin ja Venäjän poliittisiin suhteisiin. Ruotsin vallan aikana ortodoksisuus nähtiin luterilaisuudesta käsin harhaoppisena ja sen harjoittaminen yritettiin kitkeä pois. Kaakkois-Suomen siirtyessä 1700-luvulla Ruotsilta Venäjän hallintaan Venäjän valtiovalta tuki

vahvasti ortodoksisen kirkon jälleenrakennusta. Suomen sodan jälkeen 1800-luvulla Suomi sai autonomisen aseman ja perustuslakien mukaan luterilainen kirkko sai valtionkirkon aseman. Ortodoksisen kirkon toimintaa rajoittivat uskonnollisia vähemmistöjä koskevat säädökset. (Railas 1987, 42–44.)

Railaksen (1987, 52) mukaan Karjalan ortodoksisissa seurakunnissa koulutoiminta aloitettiin 1840-luvulla. Vuonna 1883 vahvistettiin asetus, joka velvoitti ortodoksiset seurakunnat järjestämään pysyviä ja kiertäviä suomenkielisiä lastenkouluja. "Asetus liitti ortodoksisten lasten opetuksen maamme muun koululaitoksen yhteyteen, siksi se oli periaatteellisesti tärkeä", Railas (1987, 54) toteaa. Suomen itsenäistymisen jälkeen valtion ja kirkon suhteet muuttuivat. Kirkon ylin hallinnollinen valta oli nyt hallituksella, mutta seurakunnille suotiin verotusoikeus eikä opillisiin seikkoihin puututtu. Ortodoksinen kirkko sai luterilaisen kirkon kanssa yhtäläisen aseman kansankirkkona. (Railas 1987, 75–76.)

Pyysiäisen (1998a, 57) mukaan "ortodoksisen uskonnon tavoitteet ovat evankelisluterilaista opetusta tiiviimmin sidoksissa oppilaiden omaan kirkkoon". Myös Buchberger (1998, 398) tuo esiin, että evankelisluterilaista opetusta vahvemmin yleisten tavoitteiden (perehtyminen omaan uskontoon ja kulttuuriperintöön) alla kirkon oppi ja traditio vaikuttavat ortodoksisessa uskonnonopetuksessa vahvasti opetuksen sisältöihin, oppimisnäkemykseen ja opetusmenetelmiin. Opetussuunnitelma pohjautuu vahvasti niin kutsuttujen suurten pedagogien, kirkkoisä Basileios Suuren, Johannes Krysostomoksen ja Greogios Teologin sekä erämaaisien opetukseen. Tämä näkyy myös opetusmenetelmissä, joista arvostetuimpia ovat hyvinkin vanhat suurten pedagogien menetelmät. (Buchberger 1998, 399–401.)

Kaarina Lyhykäinen (2009, 475) toteaa ortodoksisen näkemyksen sisältävän ajatuksen uskonnon oppimisesta "oman uskonnon sisällä" eikä niinkään uskontoon ohjaamisesta. Opettajien uskonnonopetuksen tehtäviä koskevia käsityksiä tarkastelleen tutkimuksen tuloksien perusteella ortodoksiset uskonnonopettajat näkevät luterilaisia opettajia selvemmin uskontokasvatuksen tavoitteet omasta opetustraditiostaan käsin. Lyhykäinen

(2009, 475) toteaakin, että "vähemmistöidentiteetin tukeminen on elinehto pienen vähemmistön säilymiselle".

Perinne, niin kutsuttu Kirkon pyhä Traditio, nähdään ortodoksisuudessa laajempänä kokonaisuutena kuin evankelisluterilaisuudessa. Raamatun ilmoituksen lisäksi perinteeseen kuuluvat uskontunnustukset, pyhien apostolien ja ekumeenisten synodien säännöt, liturgiat ja jumalanpalveluskäytäntö sekä kirkkoisien ja kirkon opettajien opetukset. Kirkon pyhän Tradition myötä myös uskonnonopetuksen sisällöt muotoutuvat lähtökohdiltaan erilaisista näkökulmista kuin evankelisluterilaisessa opetussuunnitelmassa. (Buchberger 1998, 398.) Aikonen (1998, 418) korostaa, että ortodoksisen uskontokasvatuksen tärkeänä tavoitteena on myös kirkollisen kulttuurin säilyttäminen ja sen siirtäminen tuleville sukupolville.

Ortodoksisuudessa elinikäisen kasvamisen lähtökohtana on ajatus jokaisen ihmisen olemisesta Jumalan kuvana. Kasvatus ja hengellinen kasvaminen etenevät tasolta toiselle; portaitten yläpäässä on ihmisen jumalallistuminen, theosis. Päästäkseen tasolta toiselle ihmisen tulee haluta kasvaa hyvään. Kirkkoisien mukaan hänessä täytyy kasvaa myös mielenmuutos, metanoia. Ihmisen kasvu nähdään sekä horisontaalisena (ihminen-ihminen) että vertikaalisena (ihminen-Jumala) tapahtumana. Mielenmuutokseen ja hengelliseen kasvuun tähtäävässä uskonnonopetuksessa sisältöinä ovat kirkon opetukset, eivät yksittäisen opettajan kehittämät ajatukset. Opetus liittyy laajasti kirkon olemukseen ja pysyvyyteen. Opetuksen vaikutuksesta yksilöistä tulee kirkollisia toimijoita, kun he osallistuvat sakramentteihin, rukoukseen ja hyviin töihin sekä perehtyvät Jumalan sanaan. (Buchberger 1998, 398–399; Aikonen 2005, 230–231.)

Ortodoksisen uskonnonopetuksen keskeiset sisällöt ovat ajasta riippumattomia, sillä Traditio säilyy ajasta aikaan. Opetussuunnitelmissa (1970–2004) opetuksen selkeinä sisältöteemoina 1.–4.-vuosiluokilla voidaan nähdä Raamatun kertomukset, pyhyys, rukoileminen ja kirkkovuoden kulku. Buchbergerin (1998, 401) mukaan ensimmäisiä opetettavia sisältöjä on ristinmerkin tekeminen ja sen merkityksen ymmärtäminen. Pyhiin ihmisiin tutustutaan oman kastenimen eli oman Pyhän ja hänen elämäkertansa kautta. Kirkon perinteinen tapa opettaa keskeisiä opillisia kysymyksiä on ikoni, jonka avulla näkymätöntä voidaan käsitellä konkreettisesti. Ikonin kautta tutustutaan myös

näkymättömään pyhään ja ikonin merkitykseen rukouselämässä. (Buchberger 1998, 401–403.)

Buchbergerin (1998, 403) mukaan rukouksia opetellaan ortodoksisuudessa kirkkoisien opettamin sanoin, sillä traditionaalinen rukousmuoto auttaa pääsemään syvälliseen rukoukseen. Voidaankin katsoa, ettei omin sanoin rukoilemisella ole ortodoksisuudessa kovinkaan suurta sijaa esirukouksia lukuun ottamatta. Toisaalta "ortodoksiseen elämäntapaan kuuluu tehdä kaikki Jumalan kunniaksi" ja rukoillen (Suomen ortodoksinen kirkko 2010). Näiden peruskäsitteiden lisäksi keskeisiä sisältöjä ovat kirkkovuoden juhlat ja paastoajat. Buchbergerin (1998, 403) mukaan opetuksessa seurataan kirkkovuoden kulkua ja juhlat käydään läpi vuosittain, jolloin juhlien teologinen merkitys syventyy.

3 OPPIKIRJAT JA OPETUSSUUNNITELMAT OPETUKSEN OHJAAJINA

3.1 Oppikirja opetuksessa

Opetukseen liittyy usein jonkinasteinen sidonnaisuus oppikirjoihin (esim. Heinonen 2005, 45; Karvonen 1995, 11), jolloin opettaja tukeutuu opetuksessaan käytössä olevaan opetusmateriaaliin. Tästä ajatuksesta käsin esittelen seuraavaksi oppikirjateoriaa ja uskonnon oppikirjojen syntymistä. Oppikirja määritellään teokseksi, joka on laadittu nimenomaan opetus- ja oppimistarkoituksiin. Usein oppikirja käsittelee jotain tiettyä opinalaa. (Häkkinen 2002, 11; Lappalainen 1992, 11.) Juha-Pekka Heinonen (2005, 29) täydentää määritelmää toteamalla, että oppikirjat ja niihin liittyvät harjoitus- tai tehtäväkirjat ovat aina opetussuunnitelmaan tai opetussuunnitelmien perusteisiin pohjautuvia. Oppikirjat ottavat myös kantaa taustalla vaikuttaviin opetusmenetelmiin (Heinonen 2005, 29).

Oppikirjat ovat yksi tietokirjojen laji. Niiden tavallisin ja tutuin laji on koulukirjat. (Häkkinen 2002, 11.) Karvosen (1995, 11) mukaan oppikirjat ovat eräs tärkeimmistä tunneilla käytettävistä opetusvälineistä ja ne ovat aina olleet itsestään selvä osa opetusta. Koska suuri osa opettajista turvaa oppikirjoihin, mielletään oppikirjoja käyttämättömät koulut jopa poikkeukselliseksi. Opettajat pitävät kirjojen kasvatustavoitteiden mukaisuutta tärkeänä etenkin asenteiden ja opetussuunnitelman sisältöjen kohdalla. Oppilaiden kannalta oppikirjojen tekstit rakentavat opittavat sisällöt ikään kuin väitteiden luetteloiksi, jotka opitaan lukemalla ja toistamalla. Ne saatetaan myös hyväksyä kyseenalaistamatta. (Karvonen 1995, 21.)

Oppikirjana käytetty teos avaa Lappalaisen (1992, 12) mukaan ”selkeän ikkunan koulutuksen historiaan”. Kirjoihin siirrettyä tietoa on pidetty kulloisenakin aikakautena niin tärkeänä, että tieto on haluttu tallentaa ja siirtää jälkipolville. (Lappalainen 1992, 16.) Häkkisen (2002, 44) mukaan myös varsinaisten oppikirjojen historia on pitkä, mutta ensimmäiset suomenkieliseksi oppikirjoiksi tehdyt teokset ilmestyivät vasta 1830-luvulla.

Koulujärjestelmän uudistuessa 1970-luvulla koulujen määrärahat olivat runsaat ja oppikirjojen kysyntä lisääntyi. Peruskoulu melkein kaksinkertaisti oppivelvollisuusikäisten käyttämien oppikirjojen määrän. Oppikirjojen menekin huippuvuonna 1977 peruskoulun oppikirjoja myytiin 9,7 miljoonaa kappaletta. Säästötoimet seurasivat kuitenkin jo 1970-luvun loppupuolella ja vaikuttivat merkittävästi kirjamenekkiin. (Häkkinen 2002, 78.) Lappalaisen (1992, 151) mukaan valtioneuvoston vuonna 1975 tekemästä periaatepäätöksestä seurasi, että oppikirjat tuli suunnitella monivuotiseen, oppilaalta seuraavalle siirtyvään käyttöön. Kustantajien kilpailun sekä vuoden 1985 opetussuunnitelmauudistuksen ja sen aiheuttamien muutosten myötä monet kustantajat jättäytyivät uusien oppikirjojen tekemisestä. (Lappalainen 1992, 151–152.) Suurin osa peruskoulun oppikirjoista on suurten yleiskustantajien (WSOY, Otava, Kirjayhtymä) tuottamia, mutta koulujen käytössä on myös pienempien kustantajien teoksia. Tyypillisiä oppikirjojen tekijöitä ovat opettajat ja kouluviranomaiset. Vuoden 1991 kouluhallituksen organisaatiouudistuksen myötä oppikirjankirjoittajaksi voi periaatteessa ryhtyä kuka hyvänsä. (Lappalainen 1992, 13–14; Häkkinen 2002, 78–79.)

Suomessa on tehty oppikirjatutkimuksia kuluneen vuosikymmenen aikana verrattain runsaasti. Juha-Pekka Heinosen väitöskirja (2005) *Opetussuunnitelmat vai oppimateriaalit – peruskoulun opettajien käsityksiä opetussuunnitelmien ja oppimateriaalien merkityksestä opetuksessa* on kattavasti ilmentänyt oppikirjojen merkitystä opetuksessa ja suhdetta opetussuunnitelmiin. Yksi tutkimuksen keskeisistä tuloksista oli toisistaan poikkeavien opettajakategorioiden löytyminen ja tämän kautta näkökohta siihen, että opetusta voidaan järjestää samoista lähtökohdista (oppimateriaalit ja opetussuunnitelmat) hyvinkin erilaisin tavoin ja lopputuloksien. Saranen (2002) on puolestaan tutkinut alakoulun ympäristö- ja luonnontiedon oppikirjoja toiminnallisten tutkimustehtävien näkökulmasta. Tutkimustulosten mukaan oppimateriaaleissa oli paljon keskinäisiä eroja, mutta silti toiminnallisten tutkimustehtävien osuus kaikista tehtävistä oli suhteellisen pieni.

Muutamia muita tutkimuksia mainitakseni Ojala (1997) on tutkinut planetaaristen ilmiöiden esittämistä peruskoulun ja lukion oppikirjoissa, Hannus (1996) oppikirjojen kuvituksen liiallisuutta ja Karvonen (1995) oppikirjojen tekstien todellista luonnetta.

Lisäksi 2000-luvulla on toteutettu lukuisa joukko pro gradu -töitä ja kandidaatin tutkielmia oppikirjoja tutkivasta lähtökohdasta käsin. Uskonnon oppikirjoista tehtyjä tuoreita tutkimuksia ei juurikaan ole. Flankkumäki (2003) on tutkinut pro gradu -työssään uskonnon oppikirjoja yhden evankelisluterilaisen sarjan laajuudelta. Tutkimustehtävänään hänellä on ollut selvittää, kuinka oppilas muodostaa käsityksiään Jumalasta.

3.2 Opetussuunnitelman alkuvaiheet Suomessa

Opetussuunnitelma muodostaa opetuksen keskeiset perusteet ja määrittelee perustan opetuksen suunnittelulle, sisällöille, toteutukselle ja arviointikriteereille (POPS 1994, 15). Opetussuunnitelma voidaan McKernanin (2008, 5) mukaan nähdä yhteiskunnallis-poliittisena tai opetuksellisena työvälineenä. Vitikka (2009, 50) toteaa opetussuunnitelmista käytettävien käsitteiden käytön vaihdelleen ja laajentuneen vuosikymmenien saatossa, mistä on seurannut myös käsitteen epäjohdonmukaista käyttöä. Opetussuunnitelman eri tasoja on määritetty etukäteissuunnitelman, toteutuneen ja oppilaan kokeman opetussuunnitelman kautta. Vitikka (2009, 51) tuo esiin myös laajan piilo-opetussuunnitelman käsitteen, joka tarkoittaa ennalta suunnittele mattomia ja jopa koulutuksen kannalta ei-toivottuja vaikutuksia. Piilo-opetussuunnitelma kytkeytyy käytännössä automaattisesti kirjoitettuun ja viralliseen opetussuunnitelmaan. (Vitikka 2009, 51.)

Kasvatustieteellisten teorioiden ja suuntausten muuttuessa myös opetussuunnitelmien muoto ja sisällöt ovat muuttuneet. Pöysti (2001, 17) esittää, että opetussuunnitelmatyö on ollut Suomessa aina 1800-luvulle saakka "kokeilevaa ja irrallisista säännöksistä ja määräyksistä riippuva". Pyysiäisen (1998b, 293) mukaan Suomessa uskonnonopetukseen on vaikuttanut pääasiallisesti kolme opetussuunnitelmateoriaa: lehrplan-, herbart-zilleriläinen ja curriculum-malli. 1800-luvulla kehittynyt saksalainen Lehrplan-suunnittelumalli (isänä Johann Friedrich Herbart) muuntui 1860-luvulla herbart-zilleriläiseksi teoriaksi Tuiskon Zillerin myötä. Teoria välittyi lopulta 1900-luvulle tultaessa Suomeen. Sen keskeisenä ajatuksena oli, että ihminen käy omassa kehityksessään läpi ihmiskunnan kehitysvaiheet. Suomessa keskeisiä opetussuunnitelmallisia painotuksia olivat ainejakoinen opetussuunnitelma, oppiaineiden systemaattisen opetuksen menetelmät

ja siveellisen luonteen kasvattaminen. Uskonnonopetuksessa malli vaikutti pitkälle sotien jälkeen. (Pyysiäinen 1998b, 293.)

Pöystin (2001, 16) mukaan John Dewey otti 1900-luvun alussa Yhdysvalloissa käyttöön curriculum-teorian käsitteen. Sen keskeisenä ajatuksena oli "lapsen oppimiskokemusten kokonaisvaltainen suunnittelu" sekä yksilön ja koko yhteiskunnan kehitysmahdollisuus. Pyysiäisen (1998b, 294–295) mukaan opetuksessa painotettiin menetelmiä, joissa keskeistä oli tekemällä oppiminen. Malli korostikin oppilaskeskeisyyttä ja oppiainerajojen ylittymistä. Suomessa malli kirjattiin 1952 kansakoulun opetussuunnitelmaan. Sotien jälkeen Ralph Tyler kehitti curriculum-ajattelusta tavoitteellista oppimista ja opetusteknologiaa korostavan suunnan. Painopisteenä mallissa oli oppimisprosessi. Oppilas nähtiin ennen kaikkea opetuksen kohteena. Peruspainotusten valossa mallia on kutsuttu myös ”behavioristisen oppimisteknologian traditioksi”. (Pyysiäinen 1998b, 294–295.)

3.3 Perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteet 1970–2004

Pyysiäisen (1998b, 295–296) mukaan rationaalisen, modernin ja teollistuneen yhteiskunnan tarpeita korostava ajattelu vaikutti siihen, että opetussuunnitelmasta muodostui koululaitoksen ohjauksen keskeisin väline. Vuoden 1970 opetussuunnitelman taustalla voidaan nähdä kaikki kolme edellä esitettyä opetussuunnitelmateoriaa ja -mallia. Ensimmäisessä osassa näkyy curriculum-ajattelu oppimiskokemuksen ja oppiainerajojen ylittävien kasvatustavoitteiden muodossa. Tapani Innanen (2005, 184) toteaa, että kriittisesti tarkasteluna toista osaa on pidetty hyvinkin ristiriitaisena ensimmäisen osan yleisten tavoitteiden kanssa. Siinä noudatetaan Lehrplan-ajattelua oppiaineiden tavoitteiden ja yksityiskohtaisten sisältöjen osalta (Pyysiäinen 1998b, 296).

Vuoden 1985 opetussuunnitelman perusteet muotoiltiin uuden näkemyksen kautta. Pyysiäinen (1998b, 296) toteaa, että uudet perusteet muodostivat valtakunnallisen, yhtenäisiin opetuskäytänteisiin ohjaavan pohjan. Myös Pöysti (2001, 18) tuo esiin, että kunnalliset opetussuunnitelmat täydensivät opetussuunnitelman perusteita. Kunnilla oli näin velvollisuus kehittää, laatia ja tarkentaa opetussuunnitelmaa eteenpäin.

Opetussuunnitelma oli kuitenkin hyvinkin yksityiskohtainen, jolloin kuntien mahdollisuudet omiin ratkaisuihin jäivät rajallisiksi. Behavioristisen tradition painotuksesta luovuttiin ja opetussuunnitelman laatijoita ja toteuttajia ei enää pidetty erillään toisistaan. Lehrplan-malli säilyi kuitenkin oppisisältöjen tarkoissa kuvauksissa. (Pyysiäinen 1998b, 296.)

Innasen (2005, 184) mukaan vuoden 1994 opetussuunnitelmakehityksessä tapahtui merkittävä muutos vastuun siirtämisessä yhä enemmän paikalliselle tasolle. Samalla valtakunnallisen tason tekstimäärä supistui huomattavasti. Vuoden 1994 opetussuunnitelmassa oppilas nähdään aktiivisena toimijana, joka pystyy itse jäsentämään tietorakennettaan ja maailmankuvaansa. Toisaalta opetussuunnitelmassa todetaan, että koulun tulee tarjota myös tiettyjä perustavanlaatuisia ”totuuksia”. Sen tehtävänä on myös muokata oppilaan tietorakennetta mm. kohti yhteiskuntakelpoisuutta. (POPS 1994, 9.)

Opetussuunnitelmauudistuksessa painopiste siirtyi keskusjohtoisesta suunnittelusta koulukohtaiseen opetussuunnitelmien laatimiseen, sillä tutkimusten mukaan todelliset muutokset koulun sisäisessä toiminnassa seuraavat vasta opettajien ollessa omakohtaisesti mukana suunnittelutyössä. (POPS 1994, 9–10, 13.) Koulukohtaisten opetussuunnitelmien laadinnassa lähtökohdiksi tulivat arvot ja niiden määrittely. Arvojen lisäksi opetussuunnitelmasta tuli ilmetä koulun tehtävä, toiminta-ajatus ja opetusta koskevat rakennepäätökset eli mille luokille oppiaineitten tuntimäärät sijoitetaan. (Pyysiäinen 1998b, 296–297.) Opetuksessa ja muussa koulutyössä huomioitiin koulukohtaiseen opetussuunnitelmaan sisällytettävät aihekokonaisuudet (kansainvälisyys-, kuluttaja-, liikenne-, perhe-, terveys-, viestintä-, ympäristö- ja yrittäjyyskasvatus sekä tietotekniikan käyttötaito). Ne tarjosivat mahdollisuuden kirjata opetussuunnitelmaan ”oppiainerajoja ylittäviä tärkeiksi ja ajankohtaisiksi arvioituja teemoja”. Jokainen koulu saattoi valita juuri kyseisen koulun arvoja ja näkemyksiä parhaiten kuvaavia aiheita. (POPS 1994, 32.)

Käytössä olevassa vuoden 2004 opetussuunnitelmassa etenkin oppiainesisältöjen määrittäminen on tiukentunut, ja on palattu takaisin mm. 1985 suunnitelman sisältömäärittelyyn. Opetussuunnitelman perusteissa (POPS 2004, 4) todetaan, että ”Opettajan tulee opetuksessaan noudattaa opetuksen järjestäjän vahvistamaa

opetussuunnitelmaa”. Edeltäneen opetussuunnitelman (POPS 1994) mahdollistama valinnaisuus on osittain hävinnyt. Perusteet ovat nyt kokonaisuudessaan normi, josta opetuksen järjestäjä ei voi poiketa. (Heinonen 2005, 8.) Uutta vuoden 2004 opetussuunnitelmassa edeltäneisiin opetussuunnitelmiin verrattuna on tavoitteiden ja sisältöjen selkeä kirjaaminen vuosiluokille 1–5. Suunnitelma sisältää uuden tuntijaon, ja historia ja yhteiskuntaoppi on erotettu toisistaan itsenäisiksi oppiaineiksi. Lisäksi luokille 7–9 oppiaineiksi on määritelty terveystieto ja luokille 5–6 fysiikka ja kemia.

Yhteiskuntavaikutteisen näkökulman myötä vuoden 2004 opetussuunnitelmassa voidaan nähdä koko yhteiskunnassa vaikuttava laadunmittauksen ja -määrittelyn ”muoti”. Ilmiötä kutsutaan New public managementiksi (NPM) ja siinä julkinen sektori pyrkii toteuttamaan toimintaansa yksityisen puolen mallien mukaisesti (Eräsaari 2007, 179–180). Edellä mainittujen seikkojen lisäksi opetussuunnitelmassa annetut kriteerit ja kuvaus ”hyvästä osaamisesta”, joka oikeuttaa arvosanaan kahdeksan, kertovat yhä enemmän tulosvastuuseen ohjaavasta näkökulmasta. Myös perusopetuksen rakenteenmuutos näkyy opetussuunnitelmassa, joka on laadittu yhtenäistä yhdeksänvuotista peruskoulua varten (Heinonen 2005, 8).

Uusimmassa opetussuunnitelmassa uusittuja ovat myös aihekokonaisuudet, jotka Heinosen (2005, 8) mukaan ovat ”keskeisiä opetus- ja kasvatustyön painoalueita ja ajankohtaisia arvokannanottoja”. Edellisen opetussuunnitelman linjoja tiukentaen vuoden 2004 opetussuunnitelma edellyttää, että aihekokonaisuudet sisällytetään oppiaineisiin. Aihekokonaisuudet ovat ihmisenä kasvaminen, kulttuuri-identiteetti ja kansainvälisyys, viestintä ja mediataito, osallistuva kansalaisuus ja yrittäjyys, vastuu ympäristöstä, hyvinvoinnista ja kestävästä tulevaisuudesta, turvallisuus ja liikenne sekä ihminen ja teknologia. (POPS 2004, 36–41.)

3.4 Uskonnonopetuksen opetussuunnitelmalliset tavoitteet ja sisällöt 1970–2004

vuosiluokille 1.–4.

Esittelen seuraavaksi opetussuunnitelmien ja opetussuunnitelmallisten ohjeiden keskeisiä tavoitteita ja sisältöjä. Tavoitteet ja sisällöt löytyvät myös taulukkomuotoon tiivistettyinä (Liite 1).

3.4.1 Uskonnonopetuksen tavoitteet ja sisällöt 1970

Yleisten uskonnonopetusta koskevien tavoitteiden lisäksi evankelisluterilaisen uskonnonopetuksen tavoitteet on listattu seitsemään kohtaan (POPS 1970, A5: 232). Ensimmäisen kohdan mukaan oppilaat tulee perehdyttää kristilliseen perinteeseen ”sellaisena kuin se ilmenee nimenomaan Raamatussa sekä kristillisen uskon sisällössä ja tämän erilaisissa ilmenemismuodoissa”, joita ovat rukous, jumalanpalvelus ja elämä. Toiseksi pyritään vaikuttamaan kristillisten liikkeiden yhteisten piirteiden havaitsemiseen ja löytämiseen, kolmanneksi pyritään perehdyttämään oppilaat myös ei-kristillisiin uskonnollisiin traditioihin. Neljännen ja viidennen kohdan sisältöinä on ohjata oppilaita lähimmäisenrakkauteen ja suvaitsevaisuuteen sekä tarkastelemaan, miten erilaisten maailmankatsomusten kautta voidaan toimia yhteisten sosiaalisten sääntöjen puitteissa. Kuudennessa kohdassa keskitetään huomio yhteiskunnan eettisiin ongelmiin ja ihmisarvon toteutumiseen. Viimeisen kohdan pyrkimyksenä on ihmisarvon toteutuminen luokka- ja kouluyhteisössä sekä mielenterveyden vaaliminen ja persoonallisuuden integroitumisen edistäminen. (POPS 1970.)

Sisältöaiheiksi opetussuunnitelma kirjaa kristillisistä peruskäsitteistä mm. Jumalan olemuksen, Jeesuksen elämän, Raamatun ja kirkkovuoden kulun. Lisäksi sisältöinä ovat Jumalan luoma elämä, koti, tunteet ja kansalaistaito, luterilainen kirkko mukana elämän eri vaiheissa, jumalanpalvelus, rukous, tärkeimmät hengelliset laulut ja virret sekä eettiset kysymykset. Sisältöaiheet on kirjattu melko tarkasti ja käsiteltävät teemat liikkuvat lapsen maailman yleisistä kysymyksistä ja huolista (esim. pelko, turvallisuus, oma koti, hyvän

tekeminen) selkeästi kristillis-historiallisiin tai uskonopillisiin aiheisiin (esim. Palestiina Jeesuksen kotimaana, Jeesuksen kaste ja kiusaus, Jumalan nimi on pyhä). (POPS 1970.)

Aikosen (1998, 414) mukaan vuoden 1970 opetussuunnitelman myötä myös ortodoksisen uskonnon opetussuunnitelma muokattiin aikaisemmista oppivelvollisuuskoulujen ja oppikoulujen opetussuunnitelmista. Vuosiluokittaiset oppisisällöt ja tavoitteet määriteltiin selkeästi omista kirkollisista ja teologisista lähtökohdista käsin tunnustukselliseksi. Uskonnonopetuksen tavoitteina on ensiksi kasvattaa oppilaiden kristillistä vakaumusta sen eri muodoissa ja toiseksi johdattaa oppilaat ortodoksisen kirkon tapoihin. Kolmas ja neljäs tavoite sisältää ortodoksisen kirkon kokonaiskuvan hahmottamista (historia, tehtävä nyky-yhteiskunnassa ja vakaumuksen lujittaminen tiedonhankinnalla) ja ekumeenisuuteen sekä muiden, ei-kristillisten uskontojen tapoihin tutustumista. Viides ja kuudes kohta sisältävät tavoitteet lähimmäisenrakkaudesta ja jokaisen yksilön ihmisarvon tunnustamisesta kouluyhteisössä. Seitsemäs tavoitekohta määrittelee ortodoksisen uskonnonopetuksen luomaan ”sosiaalista mieltä ja valoisaa ortodoksista maailmankatsomusta.” (POPS 1970, A5: 253.)

Ortodoksiset tavoitteiden niin sanottu henki eroaa luterilaisista tavoitteista merkittävästi. Ortodoksiset tavoitteet sisältävät suoraviivaisemmin juuri ortodoksiseen uskoon perehtymistä oppilaan omakohtaisen uskon synnyttämisen ja kehittämisen ja valoisaa ortodoksisen maailmankatsomuksen luomisen kautta. Yhteisiä ja yleisiä tavoitteita molemmilla kirkkokunnilla on suvaitsevaisuuteen, ei-kristillisiin uskontoihin tutustumiseen ja koulun sisällä toteutuvan yksilön ihmisarvon edistämiseen liittyvät teemat.

Opetuksen sisältöinä on ortodoksisen uskonnon keskeisiä teemoja ja Raamatun kertomuksia. Yleisiä kristillisiä sisältöjä ovat Jumalan teot luonnossa, lapsen suhde kotiin, luontoon ja isänmaahan sekä Jeesuksen elämä ja Raamatun muut kertomukset. Ortodoksia erityissisältöjä ovat kirkkovuoden kulku juhlineen ja paastonaikoinen, pyhät paikat, ihmiset ja tavat, ortodoksinen kirkko, seurakunta (jumalanpalvelus, rukoileminen ja erilaiset rukoukset), uskonoppi sekä hengelliset laulut ja veisut. (POPS 1970.)

3.4.2 Ortodoksisen uskonnon oppimäärät ja opetusopilliset ohjeet 1977

Joulukuussa 1974 kouluhallitus asetti ortodoksisen kirkon esityksestä työryhmän pohtimaan ortodoksisen uskonnonopetuksen opetussuunnitelmaa ja opetuksen toteuttamista. Syntyi "Peruskoulun ortodoksisen uskonnon oppimäärät ja opetusopilliset ohjeet", jonka kouluhallitus hyväksyi 23.3.1977. Pohdintojen myötä syntyi myös ensimmäinen täysin ortodoksisen uskonnonopetukseen tarkoitettu oppikirjasarja "Olen ortodoksi". (Aikonen 1998, 414–415.)

Vuoden 1970 opetuksen sisältöihin ja tavoitteisiin on lisätty uskonnollisia aihesisältöjä muiden kirkkojen ja suurten maailmanuskontojen osalta. Esille on nyt nostettu nyt myös kansainvälisyyskasvatuksen, oppilaiden elämänkysymysten, tunne-elämän kehittämisen ja yhteiskunnallisten kysymysten aiheita. (Aikonen 1998, 415.) Vuoden 1970 seitsenkohtaiset tavoitteet ovat saaneet uuden kohdan "opettaa nuoria huomaamaan nyky-yhteiskunnan eettisiä ongelmia ja etsiä ratkaisuja, jotka lisäisivät jokaisen yksilön ihmisarvon toteutumista eri elämänalueilla." Toisen vuosiluokan sisältöihin on lisättyiin Jeesuksen ajan Palestiinan ja Israelin vertaaminen nykyaikaan. Sisällöt on kirjattu entistä selkeämmin auki. (Peruskoulun ortodoksisen uskonnon oppimäärät ja opetussuunnitelmalliset ohjeet 1977.)

3.4.3 Uskonnonopetuksen tavoitteet ja sisällöt 1985

Vuoden 1985 opetussuunnitelman muoto noudattelee pitkälti vuoden 1970 opetussuunnitelmaa. Opetussisältöjen aiheet on määritelty tarkasti ja aiheet on luokiteltu vuosiluokittain. Lisäksi tavoitteissa on selkeämmin määritelty kirkon perinteen ja hengellisen toiminnan ymmärtäminen, muihin kristillisiin yhteisöihin tutustuminen nimenomaan ekumeenisessa hengessä sekä vuoden 1970 opetussuunnitelmaan (selkeästi ortodoksisista tavoitteista muotoiltu, vrt. POPS 1970, A5: 253) ajatus valoisan kristillisen maailmankatsomuksen omaksumisesta.

Sisällöt noudattavat pitkälti edeltäneen opetussuunnitelman linjoja. Vuoden 1985 sisältöihin on lisätty toiselle vuosiluokalle aihealue "Vastauksia lasten kysymyksiin", jossa

painotetaan lasten elämästä nousevien kysymysten käsittelyn tärkeyttä. Raamatun käsittely aloitetaan vasta toisella vuosiluokalla samoin kuin Jeesuksen kotimaahan tutustuminen (1970 ensimmäisellä). Jeesuksen elämän ja toiminnan käsittelemisen painopiste siirtyy alemmilta luokilta neljännelle. "Tavoitteena on antaa Jeesuksen elämästä ja toiminnasta yhtenäinen kuva" (POPS 1985, 115).

Ortodoksisen uskonnon tavoitteissa on aiempaa selkeämmin määritelty Raamatun sanoman merkitys, nyky-yhteiskunnan eettiset ongelmat, yksilön ihmisarvon toteutuminen ja oppilaiden tunne-elämän kehittäminen. Ensimmäisen vuosiluokan sisältöihin on tullut lisää Raamatun maailman kuvaaminen ja Joosef-kertomukset (1970 vasta kolmannella vuosiluokalla) ja osiot "Jumalan teot luonnossa" ja "Lapsi ja luonto" on poistettu. Toiselle vuosiluokalle on sijoitettu ehtoolliselle osallistuminen (1970 jo ensimmäisellä vuosiluokalla). Kymmenen käskyä on lisätty kolmannen vuosiluokan sisältöihin ja isänmaa-teema on poistettu. Neljännelle vuosiluokalle on tuotu tietoa muista kirkkokunnista ja uskonnoista sekä jumalanpalveluksen esteettisistä näkökannoista (1970 Liturgiikka-osiossa). Lisäksi osion "kuntakohtainen soveltaminen" sisällöt ovat enemmän seurakunnan elämää käsitteleviä. (POPS 1985, 125.)

3.4.4 Uskonnonopetuksen tavoitteet ja sisällöt 1994

Jo pieni sivumäärä (111 sivua) kertoo vuoden 1994 opetussuunnitelman sisällön niukkuudesta verrattuna aiempiin opetussuunnitelmiin. Niukka sivumäärä näkyy entistä löyhempänä muotona, jossa sisältöjä ei enää ole eritelty. Yleisissä uskonnon tavoitteissa todetaan, että opetuksen tehtävänä on tarjota oppilaalle tietoja uskonnosta ja kokemuksia sen merkityksestä. Tehtävänä on myös mahdollistaa oivallukset uskonnon laajoista yhteyskunnallisista ja kulttuurillisista vaikutuksista.

Luterilaisen uskonnonopetuksen tehtävänä on, että "oppilas saa perustiedot kristinuskosta ja sen merkityksestä hänelle itselleen ja lähiympäristölleen" (POPS 1994, 91). Opetuksen pääpainon tulee olla Raamatun tutkimisella ja opiskelulla sekä lähiympäristön uskonnolliseen elämään perehtymisellä. Keskeiset sisällöt on koottu seitsemään kohtaan. Yleisten tavoitteiden lisäksi sisällöiksi on kirjattu oppilaan omat elämänkysymykset,

kotiseurakunta ja Suomen luterilainen kirkko, kristinuskon historia ja kristillisten kirkkojen perusluonne sekä esimerkit uskon ja uskonnon merkityksestä yksilöille ja yhteisöille. (POPS 1994, 91–92.)

Ortodoksisessa uskonnonopetuksessa pyritään opetussuunnitelman mukaan yleisesti viitoittamaan lapsen mahdollisuuksia ottaa selvää uskonnosta. Vuoden 1970 opetussuunnitelmassa 1970 (A5: 252) todetaan, että opetuksen ”tavoitteina on kasvattaa oppilaista aktiivisia seurakunnan jäseniä sekä synnyttää ja kehittää omakohtaista kristillistä vakaumusta...”. Vuoden 1985 opetussuunnitelman mukaan opetus ei enää pyri uskon sisäistämiseen ja vahvistumiseen. Oppilaan kasvua ortodoksikristittynä tuetaan yhteistyössä kodin kanssa. Opetussuunnitelmassa todetaan myös, että ”oppilasta ohjataan mukaan erityisesti oman seurakunnan juhliin ja muihin tapahtumiin”, mikä on ilmeisesti sisältynyt aiempiin opetussuunnitelmiin itsestään selvänä, julkilausumattomana seikkana. Sisältöaiheita ei suoranaisesti listata, vaan tavoitteet ja sisällöt limittyvät lyhyessä tekstissä. Näin ne muodostavat tärkeimmät sisällöt kattavan kokonaisuuden (ks. luku 2.3).

3.4.5 Uskonnonopetuksen tavoitteet ja sisällöt 2004

Uskonnonopetuksen yleisinä tavoitteina vuoden 2004 opetussuunnitelman mukaan on uskonnollinen ja katsomuksellinen yleissivistys. Tämä saavutetaan omaan uskontoon ja suomalaiseen katsomusperinteeseen perehtymisen sekä muihin uskontoihin tutustumisen kautta. Yleistavoitteina mainitaan myös eettisyyden ja uskonnollisen ymmärryksen kehittyminen. Opetussuunnitelmaan on kirjattu keskeisten tavoitteiden ja sisältöjen lisäksi jokaiselle aineelle ”kuvaus oppilaan hyvästä osaamisesta 5. luokan päättyessä” sekä ”päättöarvioinnin kriteerit arvosanalle 8”.

Luterilaisen uskonnonopetuksen tavoitteena on ”laaja-alainen uskonnollinen ja katsomuksellinen yleissivistys” ja maailmankatsomuksen rakentuminen oppilaan omien kokemusten, Raamatun ja kristillisyyden tuntemuksen kautta. Tavoitteissa näkyy vahvasti oppilaan oman ajattelun ja ymmärryksen kehittymisen painottaminen sekä eettisyyteen, omien tunteiden käsittelyyn ja kristillisen etiikan soveltamiseen ohjaaminen. Sisältöteemoissa tutustutaan luterilaisen kirkon elämään, Raamatun kertomuksiin ja

opetukseen. Teemoja ovat lisäksi ”Luottamus ja turvallisuus”, ”Arvokas ja ainutlaatuinen elämä”, ”Eettisyyteen kasvaminen” ja ”Oppilaita ympäröivä uskonnollinen maailma”.

Vuoden 2004 opetussuunnitelmassa ortodoksiuskonnon yhtenä tavoitteena on, että ”oppilasta autetaan ymmärtämään uskonnon merkitystä hänelle itselleen”. Yhteiskunnallinen muutos tekee entistä tärkeämmäksi sen, että uskonnon opettamiselle voidaan löytää perusteita. On myös tärkeää, että uskonnon olemus voidaan kokea merkityksellisenä asiana niin yksilön elämässä kuin koko yhteiskunnassa ja kulttuurissa. (Kallioniemi 2005, 23.)

Vuoden 2004 opetussuunnitelmassa aihekokonaisuudet on määritelty edellistä opetussuunnitelmaa tarkemmin. Toisaalta tiettyjä oppiaineita voidaan nyt käydä väljemmin luokka-asteesta riippumatta ja opettajan valitsemassa järjestyksessä. Vuoden 2004 opetussuunnitelma jatkaa ajatusta vuoden 1985 suunnitelmassa esiin nostetusta Raamatun sanoman merkityksen ymmärtämisestä. Tavoitteena on Raamatusta ja oppilaan omasta elämästä nousevien eettisten kysymysten pohdinnan oppiminen. Arvioinnin perustana on neljä teema-aluetta ortodoksisen uskonnon opetuksen sisällöistä. Nämä ovat ortodoksisuuden ydinsisältöjen ja Raamatun keskeisten kertomusten tunteminen, uskonnollisen tiedon käyttötaidot sekä oman sekä lähiympäristön uskontojen tunteminen. Jokaisella teema-alueella on lisäksi kolmesta neljään tarkentavaa määritelmää.

4 KRISTILLINEN JUMALAKUVA

4.1 Jumalakuva käsitteenä

Jumalakuva-käsitteeseen tarkemmin perehtyessä havaitsee, ettei käsite ole yksiselitteinen. Käsitettä on käytetty ajan saatossa monin tavoin kontekstista riippuen. Tästä syystä määrittelen seuraavaksi tutkimuksessa käytettävän jumalakuva-termin. Kalevi Tamminen (1983, 5) toteaa, että jumalakuva on käsitteenä monitahoinen. Siihen liittyy aina lukuisa joukko erilaisia analogioita, yhdenmukaisuuksia, mutta eri tutkijoilla on myös ollut eri perspektiivejä tarkastella asiaa. Maare Tammin (2002, 9) mukaan kuvattaessa yksilön käsityksiä Jumalasta tai hänen uskonnollisesta käsitysmaailmastaan tutkijat ovat käyttäneet monia eri termejä. Jumalakuva-termiä ei ole useinkaan pidetty käsitteenä tarpeeksi spesifinä kuvaamaan monitahoista ja moniulotteista kokonaisuutta. Joissain tutkimuksissa eri termejä on myös käytetty synonyymeinä, mikä voi entisestään aiheuttaa sekaannusta. (Tamm 2002, 9.)

Goldmanin (1964) mukaan termeillä jumalakuva ja jumalakäsitys ilmennetään yksilöiden henkilökohtaisia emotionaalisia, asenteellisia ja omakohtaiseen katsomukseen liittyviä merkityksiä. Tieteellisissä yhteyksissä käytetään pääsääntöisesti termiä jumalakäsitys kuvaamaan kokonaisuutta, joka merkitsee yksilölle Jumalaa. Tähän käsitykseen liittyy aina ajatuksia, tunteita, mielikuvia ja käyttäytymiseen liittyviä tekijöitä, jolloin jumalakäsityksen sisältö on persoonallinen ja subjektiivinen. Voidaankin ajatella, että monisäikeistä käsitykset Jumalasta muodostavat jumalakuvan. Se ei välttämättä ole looginen tai yhtenäinen. (Tamm 2002, 9–10.) Tässä tutkimuksessa käytetään selkeyden ja yhdenmukaisuuden vuoksi termiä jumalakuva tutkittaessa oppikirjojen ja opetussuunnitelmien välittämää käsitysmaailmaa ja kokonaisuutta Jumalasta.

Antti Räsänen (2003) on tutkinut suomalaisten lasten ja varhaisnuorten jumalakuvaa sekä rukouskäsitystä. Lasten jumalakuvaa kartoitettiin kirjoitustehtävän avulla. Siinä lapsilta kysyttiin Jumalan suhtautumista esimerkkitilanteeseen ja siinä väärin tehneeseen henkilöön. Räsänen (2003, 28) kertoo, että "kuvaillessaan Jumalan suhtautumistapaa

ihmiseen, lapset määrittivät millaisia ominaisuuksia Jumalassa heidän mielestään on ja mikä on ihmisen asema Jumalan edessä". Näin voitiin hienovaraisesti päästä käsiksi lapsen sisäiseen jumalakuvaan. (Räsänen 2003, 28.)

4.2 Evankelisluterilainen ja ortodoksinen uskonoppi

Kristillistä jumalakuvaan tarkasteltaessa tärkeänä peilauskohteena on kristillisen, tässä tapauksessa evankelisluterilaisen ja ortodoksinen, uskonopin määrittelemä jumalakuva. Dogmatiikka eli uskonoppi määrittää kirkkokunnan opin Jumalasta. Sana dogmatiikka on johdettu kreikan kielestä, sanasta dogma, joka tarkoittaa oppia (Juntunen 1998, 228). Pöystin (2001, 41) mukaan kristinuskon perustana on Jumalan ilmoitus Raamatussa. Kristillisten kirkkojen dogmaattiset perusteet on koottu kolmeen uskontunnustukseen, joita ovat Apostolinen, Nikealais-konstantinopolilainen (v. 325) ja Athanasiuksen uskontunnustus (500-luvulta). (Tunnustuskirjat 1990, 43–46.)

4.2.1 Uskonopin perusteet

Luterilaisella kirkolla dogmatiikan perusteet löytyvät Tunnustuskirjoista, Iso- ja Vähäkatekismuksista. Tunnustuskirjoissa syvennyttään kirkon opilliseen ytimeen. Tunnustuskirjoihin kuuluvassa Augsburgin tunnustuksessa (1990, 52) todetaan, että ”on olemassa yksi ainoa jumalallinen olemus, jota kutsutaan Jumalaksi ja joka on Jumala, ikuinen, näkymätön, jakamaton, ääretön voimassaan, viisaudessaan ja hyvydessään, kaiken näkyvän ja näkymättömän luoja ja ylläpitäjä. Kuitenkin on olemassa kolme persoonaa, joilla on sama olemus ja valta ja jotka ovat yhtä ikuisia, Isä, Poika ja Pyhä Henki.”

Jo 1.-2. luokan ortodoksisesta uskonnon oppikirjasta käy ilmi, että luterilaisen ja ortodoksinen opin Jumala on ydinkohdaltaan sama. Kirkkokuntia yhdistää usko Kolmiyhteiseen Jumalaan: Isään, Poikaan ja Pyhään Henkeen. Jeesus on molempien tunnustuksen mukaan sekä Jumala että ihminen, joka syntyi neitsyt Mariasta ja tuli ihmiseksi pelastamaan ihmiskunnan synnin ja kuoleman vallasta. Nikean (tai Nikaian)

uskontunnustuksen kolmannessa kappaleessa kohta "uskomme Pyhään Henkeen, Herraan ja eläväksi tekijään, joka lähtee Isästä" jatkuu luterilaisen opin mukaan "ja Pojasta". (Tunnustuskirjat 1990, 44.) Antilan (2003, 5) mukaan kolmannessa kappaleesta nouseva niin kutsuttu Filioque-kiista (lat. filioque "ja pojasta") on peräisin 800-luvulta. Lännen kirkossa oli tullut Augustinukseen nojautuen tavaksi muuntaa Nikean uskontunnustuksen Pyhää Henkeä koskevat sanat muotoon, jossa Henki ei lähde vain Isästä vaan myös Pojasta. Antila (2003, 5) toteaa, että kiista oli vaikuttavana osana vuonna 1054 tapahtuneelle idän ja lännen kirkon erolle.

Vuonna 1780 kirjoitettu ja suomeksi käännetty *"Lyhykäinen Katekismus. Käännetty wenäjän kielestä suomexi, grekan uskon seurakunnan hyödytyxexi suomen maalla"* on yritys havainnollistaa ortodoksista dogmatiikkaa. Teos on laadittu luterilaista perinnettä vastaavaksi ja ortodoksisen kirkon piirissä kyseisen teoksen painoarvo on ollut hyvin pieni. Ortodoksiseen dogmatiikkaan syvemmin käsiksi pääsemiseksi tulee ymmärtää laaja-alaiset uskon perusteet ja perinteet: vuosisatoja vanha kanoninen perinne, Pyhä Traditio ja sen valossa Raamattu. Härkösen (2007, 8) mukaan ortodoksisen kirkon teologian perustana on lopulta ortodoksien yhteinen historiallinen kokemus.

Suomen ortodoksinen kirkko (2010) esittää ortodoksisen kirkon perustaksi uskon Kristuksen ylösnousemiseen. Ortodoksinen tarkoittaa kirjaimellisesti oikein ylistävää, millä viitataan alkukirkon apostolisen uskon säilyttämiseen muuttumattomana. Uskontunnustuksena ortodoksisella kirkolla on nikealais-konstantinopolilainen uskontunnustus. Kallistos Ware (2005) jaottelee Jumalan olemuksen erilaiset lähestymistavat kuuteen osaan: Jumala mysteeriona, Kolminaisuutena, Luojana, ihmisenä, henkenä ja rukouksena. Lisäksi hän tuo ilmi seitsemännen lähestymisajatuksen, Jumala ikuisuutena. Mysteeriona Jumala on ihmiseltä kätkeyty, vaikka hän myös ilmestyy ihmiselle persoonan ja rakkautena (2005, 23).

Uskontunnustuksen ja Raamatun lisäksi ortodoksisen opin kolmas historiallinen lähde ovat kirkkoisät ja -äidit. Härkönen (2007, 18) korostaa, että heidän "kirjoituksensa muodostavat apostoliselta ajalta tähän päivään jatkuvan katkeamattoman ketjun". Jumalansynnyttäjä,

Neitsyt Maria nähdään koko ihmiskunnan äitinä ja ihmiskunnan symbolina. Hän on ainainen neitsyt, joka rukoilee ihmiskunnan puolesta. (Härkönen 2007, 22.)

Pyhien rukoilemisessa luterilaisen ja ortodoksisen kirkon opit eroavat toisistaan. Johannes Damascenus (1989, 66–67) määrittelee pyhiksi mm. Jumalansynnyttäjän, profeetat, apostolit, Herran marttyyrit, pyhittäjä-isät ja patriarkat. Pyhät rukoilevat ihmisten puolesta ja Damascenus kehottaakin: "Pystyttäkäämme heille musitopylväitä ja ikoneita ja tulkaamme heidän hyveitään jäljitellen itsekin eläviksi pylväiksi ja kuviksi". Augsburgin tunnustuksen (Tunnustuskirjat 1990, 60) mukaan "Raamattu ei neuvo kääntymään pyhien puoleen ja pyytämään heiltä apua". Ikonit kuuluvat olennaisena osana ortodoksisuuteen ja pyhien kunnioittamiseen. Damascenus (1989, 69) toteaa vastauksena ikonien kumartamista ja kunnioittamista moittiville, että "jo alussa Jumala loi ihmisen oman kuvansa mukaan. – Mistä muusta syystä kumartaisimme toisiamme, paitsi luotuina Jumalan kuvan mukaan?". Ikonin kunnia kohdistuu Damascenuksen (1989, 70–71) mukaan kuvan tapahtumiin, ei itse kuvaan. Alkukirkon lukutaidottomassa tilanteessa kuvien merkitys oli myös käytännöllinen ratkaisu välittää seurakuntalaisille kristinuskon sisältöjä.

4.2.2 Jumala luojana ja maailmassa vaikuttavana

Härkösen (2007, 10) mukaan kristillisen jumalakuvan keskiössä on ajatus Jumalasta luojana, jonka käsissä on maailman alku ja loppu. Filosofisista maailmankuvista poiketen kristinuskon Jumala nähdään persoonallisena, ei pelkästään ideologisena. Kristinusko myös perustuu historiallisiin tapahtumiin. (Härkönen 2007, 12.) McGrath (1994, 233) näkee, että kristinuskon luoja-Jumalan perusta löytyy jo Vanhasta testamentista. Jumala on sama, luoja ja pelastaja, sekä Vanhassa että Uudessa testamentissa. Jumalan läsnäolo ja vaikutus maailmassa nähdään eri mallien mukaan eri tavoin. Malleja ovat mm. monarkkinen, deistinen ja eksistentiaalinen malli. McGrathin (1994, 237–240) mukaan monarkkisessa mallissa Jumala hallitsee maailmaa suvereenina yksinvaltiaana, kaikki tapahtumat ovat Jumalan ohjauksen ja kontrollin käskynalaisia. Deistinen malli korostaa Jumalan alullepanevaa voimaa. Hän on varustanut maailman luomisen yhteydessä niin, että maailma voi toimia itsenäisesti ilman Jumalan jatkuvaa läsnäoloa ja puuttumista.

Eksistentiaalisessa mallissa Jumala toimii ainoastaan jokaisen ihmisen henkilökohtaisella tasolla. (McGrathin 1994, 237–240.)

McGrath (228–229) näkee, että iso ongelma kristillisessä opissa keskittyy pahan olemukseen maailmassa. Miten maailmassa voi yhtä aikaa olla pahaa, kun Jumala on hyvyys ja maailman luoja? Kirkkoisät ovat pyrkineet ratkaisemaan pahan ongelmaa. Irenaeus (n. 130–202) toteaa pahan olevan välttämätön ennakkovaatimus hengelliselle kasvulle ja kehitykselle. Länsimaisen teologian traditiolle suurta linjaa antanut Augustinus (354–430) näkee, että luominen ja pelastus ovat yhden ja saman Jumalan töitä. Jumala loi maailman hyväksi, vapaaksi pahan saastutukselta, mutta pahuus on ihmisen vapauden väärinkäytön selkeä seuraus. Jumala loi ihmisen vapaaksi, ihminen voi valita hyvän ja pahan välillä. Pahan alkuperänä Saatana on langennut enkeli, joka kapinoi Jumalan vastaan. Lopullista ja kaiken kattavaa vastausta pahan ongelmaan ei ole pystytty löytämään. (McGrath 1994, 229–231.) Ortodoksinen käsitys ei sisällä Jumalaa pahan luoja. Kirkkoisien selitysten mukaan pahuus on tullut maailmaan paratiisin tapahtumien kautta. (Damascenus 1989, 89; Härkönen 2007, 20.)

4.2.3 Perisynti ja pelastus

Ortodoksinen ajattelu perisynnistä eroaa olennaisesti luterilaisesta. Härkösen (2007, 21) mukaan Jeesus itse ei puhu perisynnistä. Kirkot tulkitsevat eri tavoin Paavalin toteamusta synnin olemuksesta (Room. 5:12 "Yhden ainoan ihmisen teko toi maailmaan synnin ja kuoleman. Kuolema on saavuttanut kaikki ihmiset, koska kaikki ovat tehneet syntiä"). Lännen kirkot näkevät kohdan perusteella, että ihminen syntyy maailmaan syntisenä. Ortodoksisessa perinteessä korostuu vain Adamin kuolevaisuuden periminen, ja jokainen rikkomus Jumalaa vastaan on henkilökohtainen valinta. Näkemysten ero heijastuu myös kasteajatuksen: läntisissä kirkoissa kasteessa ihminen saa oikeuden tulla Jumalan lapseksi ja perisynti pestään pois, itäisessä kirkossa kaste merkitsee uudeksi ihmiseksi syntymistä. (Härkönen 2007, 22.)

Luterilaisessa opissa nähdään, että ihmisen pelastus kadotuksesta saadaan Jeesuksen sovitustyön kautta, vaikka hyvät teot liittyvätkin kristityn elämään. Augsburgin

tunnustuksessa (Tunnustuskirjat 1990, 55) todetaan, että kaste, jonka välityksellä annetaan Jumalan armo, on välttämätön pelastukseen. Kohdassa XV Kirkon säätämät tavat todetaan, että "perinnäissäännökset, jotka on säädetty siinä tarkoituksessa, että sovitettaisiin Jumala, ansaittaisiin armo ja suoritettaisiin hyvitys synneistä, ovat evankeliumin ja uskonopin vastaisia." Näin luterilaisen opin mukaan ihminen pelastuu yksin armosta, ilman omia hyviä tekojaan, Jeesuksen sovitustyön kautta. Paavalin kirjeestä efesolaisille (2:8–9) nostetaan esille kohta "Armosta te olette pelastetut uskon kautta, ette tekojen kautta". (Tunnustuskirjat 1990, 56.) Myös ortodoksisen opin mukaan ihmisen pelastumisen edellytyksenä on usko: "Ilman uskoa on mahdotonta pelastua, uskohan ylläpitää kaiken, niin inhimillisen kuin hengellisenkin" (Damascenus 1989, 38).

4.2.4 Jeesus – Jumala ja ihminen

Uudessa testamentissa Jeesuksen jumaluutta korostavat McGrathin (194, 280) mukaan kolme kohtaa. Johanneksen evankeliumin alussa on kuvaus Jeesuksesta (Joh. 1:1) "Alussa oli Sana. Sana oli Jumalan luona, ja Sana oli Jumala". Evankeliumin loppupuolella opetuslapsi Tuomas kohtaa ylösnousseen Jeesuksen ja toteaa (Joh. 20:28) "Minun Herrani ja Jumalani". Heprealaiskirjeen avauksessa psalmin 45 tekstin "Jumala, sinun valtaistuimesi pysyy ajasta aikaan, ja sinun kuninkaanvaltikkasi on oikeudenmukaisuuden valtikka" on nähty viittaavan Jeesukseen. Uskontunnustuksen mukaan Jeesus on Kristus, Jumalan ainoa Poika. Hän on siinnyt Pyhästä Hengestä ja syntynyt ihmiseksi Neitsyt Mariasta. Näin hän on elänyt ihmisen elämän yhtä aikaa inhimillisenä ja yli-inhimillisenä persoonana (Katekismus 2000, 42). Augsburgin tunnustuksen (Tunnustuskirjat 1990, 53) mukaan "Sana, so. Jumalan Poika, on ottanut inhimillisen luonnon autuaan neitsyt Marian kohdussa, niin että molemmat luonnot, jumalallinen ja inhimillinen, samassa persoonassa erottamattomasti yhtyneinä, ovat yksi ainoa Kristus, tosi Jumala ja tosi ihminen". Myös Damascenus (1989, 17) tuo esiin, että "Jeesus, Jumalan Sana on jumaluuden puolesta kuolematon, ihmisyyden puolesta luotu".

Uskontunnustuksen mukaan Jeesus kuoli ja nousi kolmantena päivänä kuolleista. Katekismuksen (2000, 44) mukaan tämä tarkoittaa, että "Jeesus suostui meidän sijastamme Jumalan vihan alaiseksi ja otti syyttömänä kantaakseen rangaistuksen, jonka me olemme

synneillämme ansainneet. Näin Kristus sovitti koko ihmiskunnan synnit". Härkönen (2007, 15) tuo esiin, että ortodoksisen kirkon mukaan varmimmat todistukset Jeesuksen ylösnousemuksesta ovat "kirkkauden teot". Näitä ovat Jesajan kirjan (61:2–3) mukaan murtuneiden mielten parantuminen, vangituille vapautuksen julistaminen ja ilon saaminen kyynelten tilalle.

4.2.5 Pyhä Henki ja Kolminaisuus

MacGrathin (1994, 240) mukaan Pyhä Henki on usein jäänyt Kolminaisuuden persoonista vähimmälle käsittelylle. Karismaattisen kristillisyyden noustessa myös Pyhän Hengen osuus keskusteluissa on noussut merkittävämpään asemaan. Katekismus (2000, 49) toteaa, että Pyhä Henki toimii syntisen ihmisen Pyhittäjänä tehden ihmisestä pyhän. Hänen vaikutuksestaan "ihminen tulee armolahjoista osalliseksi, alkaa rakastaa Jumalaa ja lähimmäisiään." Läntisen kirkon näkemyksestä McGrath (194, 244–245) tuo ilmi, että Augustinuksen mukaan Pyhä Henki on side Isän ja Pojan välillä (patris et filii copula). Pyhä Henki voidaan nähdä myös rakkauden siteenä. Henki on Isän ja Pojan välinen, toisaalta Jumalan ja uskovien välinen side. Henki on myös Jumalan antama lahja, joka yhdistää uskovat Jumalaan ja toinen toisiinsa. Itäisessä kirkossa Pyhä Henki nähdään yksin Jumalasta lähtöisin olevana. (McGrath 1994, 244–245.) Damascenus (1980, 32) toteaaakin, että Pyhä Henki "on ymmärrettävä olemukselliseksi voimaksi, joka voidaan nähdä omassa erillisessä persoonassaan, joka lähtee Isästä ja lepää Sanassa".

Härkönen (2007, 20) korostaa, että seitsemässä kirkolliskokouksessa määritelty dogmi jumalihmisestä (Jeesus) ja nikealais-konstantinopolilaisessa uskontunnustuksessa määritelty oppi Kolminaisuudesta ovat kristillisyydelle luovuttamattomia peruspilareita. "Jumala on ehdottomasti yksi, mutta hän ilmoittaa itsensä kolmena persoonana: Isänä, Poikana ja Pyhänä Henkenä". (Härkönen 2007, 20.) Kolmiyhteisen Jumalan eri persoonia voidaan myös ajatella veden eri olomuotoja mukaillen: aine on yksi, mutta se näyttäytyy nesteen, höyryn tai jään muodossa tilanteesta riippuen.

McGrath (1994, 247) tuo ilmi, että kolminaisuusoppi on yksi kristillisen uskonopin monimutkaisin ja hämmennystä herättävin kohta. Raamatullisia perusteita kolminaisuuden

rakenteelle on nähtävissä jo Vanhassa testamentissa. Jumala on Persoonallinen viisaus, Jumalan Sana ja Jumalan Henki. Jumala on samalla läsnä oleva ja yliaistillinen. (McGrath 1994, 248–249.) McGrathin (1994, 253) mukaan Tertullianus (n. 150–200-luvulla) todennut, että Jumala on yksi, jolla on kolme persoonaa. Persoonat ovat erillisiä mutta eivät jakautuneita (*distincti non divisi*), erilaisia mutta eivät toisistaan erillään (*discreti non separati*). Pyhän Kolminaisuuden ydin on Waren (2005, 42) mukaan siinä, että samalla kun Jumala on todellisesti jakaantunut Isäksi, Pojaksi ja Pyhäksi Hengeksi, hän on myös todellinen ykseys: "Kristinuskon Jumala ei ole vain yksilö (engl. unit) vaan yhteys (union)".

Läntisen ja itäisen kirkon käsitykset Kolminaisuuden eri persoonien välisistä yhteyksistä eroavat toisistaan ratkaisevasti. McGrath (1994, 253) esittää eroa kuvioiden (Kuvio 1) avulla: oikeanpuoleisessa kuvassa on esitettynä läntinen ja vasemmanpuoleisessa itäinen näkemys. Itäisessä kirkossa sekä Pojan että Hengen nähdään olevan peräisin Isästä. Persoonat ovat itsenäisiä tekijöitä, jotka toimivat eri tavoin ja tekevät eri asioita. Tähän viittaavat 150–200-luvulla sekä Irenaeus että Tertullianus, myöhemmin 300-luvulla Gregorius Nyssalainen. Kappadokialaisten isien, etenkin Basil Kesarealaisen (300-luvulla) mukaan Kolminaisuuden persoonien suhde toisiinsa on ontologinen ja perustuu siihen, mitä persoonat ovat. Damascenus (1980, 42) kirjoittaa: "yksin Isä on syntynyt, koska Hänen olemisensa ei johdu toisesta. Ja yksin Poika on syntynyt, sillä Hän on syntynyt aluttomasti ja ajattomasti Isän olemuksesta. Ja yksin Pyhä Henki on lähtenyt, koska se ei synny, vaan lähtee Isän olemuksesta".

Läntisen käsityksen mukaan Isä on Pojan olemassaolon alullepaneva voima (eng. *begets* "synnyttä, saada aikaan"). Henki taas on lähtöisin sekä Isästä että Pojasta yhdessä. Läntisessä kirkossa Kolminaisuus nähdään Jumalan ykseydestä käsin. Augustinus (350–400-luvulla) siirtyy pois itäisen kirkon ajattelusta ja näkee eri persoonien välisen yhteyden keskinäisenä ja vastavuoroisena. (McGrath 1994, 253.)

The Doctrine of the Trinity

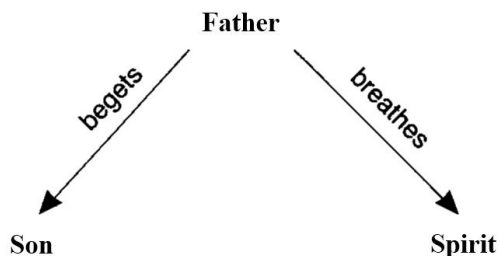

Figure 1 *The eastern approach to the Trinity*

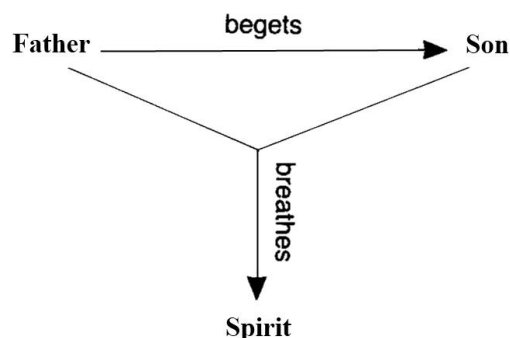

Figure 2 *The western approach to the Trinity*

KUVIO 1. Itäisen ja läntisen kirkon näkemykset Kolminaisuudesta (McGrath 1994)

4.2.6 Sakramentit

Sakramenteiksi kutsutaan kirkon pyhiä toimituksia. Evankelisluterilaisella kirkolla on kaksi sakramenttia: kaste ja ehtoollinen. Molemmat sakramentit ovat Jeesuksen itsensä asettamia ja niissä on läsnä sekä sana että konkreettinen aine (vesi, leipä ja viini). "Sakramentit ovat armon näkyviä merkkejä, joihin voimme tarttua uskolla. Kasteessa ja ehtoollisessa Kristus on todellisella ja havaittavalla tavalla meidän keskellämme". (Katekismus 2000, 82–84.) Ortodoksisessa kirkossa sakramentit nähdään Härkösen (2007, 69) mukaan mysteereinä. Kirkkoisä Kyprianos Karthagolainen on sanonut kaikkien kirkon siunaamien ja elämää pyhittävien rituaalien olevan sakramentteja. Damascenus (1989, 45–54) tuo esiin "Herran pyhinä ja puhtaina salaisuuksina eli sakramentteina, mysteereinä" kasteen ja ehtoollisen. Vaikka sakramenttien lukumäärä ei ole vakiintunut, puhutaan Suomen ortodoksisen kirkon (2010) mukaan yleisesti seitsemästä sakramentista. Kasteen ja ehtoollisen lisäksi niitä ovat voitelu, katumus, avioliitto, pappeus ja sairaanvoitelu. Härkönen (2007, 69) korostaakin, että myös veden tai maaperän pyhittäminen, hedelmien siunaaminen, kirkon vihkiminen tai hautaus voivat olla sakramentteja. Viime kädessä kirkko itsessään on sakramentti, jonka puitteissa tapahtuva toiminta on sakramentaalista (Suomen ortodoksisen kirkko 2010).

4.3 Lasten uskonnollinen kehitys jumalakuvan suhteen

Nils G. Holm (2002, 94) tuo esiin, että ihminen tarvitsee selitysjärjestelmän olemassaololleen ja elämän positiivisten ja negatiivisten olosuhteiden kohtaamiselle. Yksilön uskonnollinen kehitys ja uskonnollisuuden muotoutuminen antavat ratkaisevan merkityksen kognitiivisen ja sosiaalisen tason kehitykselle (Holm 2002, 94). Uskonnollisen kehityksen tutkimuksessa jumalakuvan tai -käsityksen tutkiminen on noussut keskeiseksi, sillä juuri jumalakuvan muotoutuminen välittää yksilön henkilökohtaisia peilauksia uskonnolliseen ajatteluun. Jumalakuvaa onkin tutkittu laajasti eri koulukunnista käsin.

4.3.1 Uskonnollisen tutkimuksen kenttä

Tammin (2002, 10–11) mukaan kaksi merkittävintä koulukuntaa uskonnollisessa tutkimuksessa ovat psykoanalyttinen ja kognitiivinen koulukunta. Psykoanalyttisessä koulukunnassa tutkimuksen kohteena on ollut jumalakäsitysten alkuperä ja kehitys, kognitiivisessa pääasiassa jumalakäsityksen älylliset ja käsitteelliset seikat. Uskonnollista ajattelua ja sen kehitystä on tutkittu etenkin 1940–1970-luvuilla. Tärkeimpiä ja laajamittaisimpia kognitiivisen koulukunnan tutkijoita ovat Ernest Harms, Jean Piaget, Ronald Goldman ja André Godin. Psykoanalyttisen koulukunnan tutkijoista tunnetuimpia ovat psykoanalyysin perustaja Sigmund Freud, Erik Homburger Erikson ja Ana-Maria Rizzuto. Suomalaisista tutkijoista merkittävimpana voidaan pitää Kalevi Tammista, joka on saanut myös kansainvälistä arvostusta. (Tamm 2002, 10–11.)

Pöystin (2001, 60) mukaan lasten jumalakäsityksiä on tutkittu monin eri menetelmin. Käsityksiin on yritetty päästä sisälle piirrosten, sana-assosiaatioiden ja lauseentäydennystehtävien kautta, kuvatesteillä ja strukturoimattomilla kysymyksillä. Menetelmistä riippuen tutkimustulokset ovat tuoneet esille eri näkökulmia ja aspekteja lasten jumalakäsityksistä. (Pöysti 2001, 60–61.) David Elkindin (1971, 657) mukaan selkeästi strukturoitujen tutkimusten tuloksissa on havaittavissa vähäisiä jumalakuvan kehittymisen ikävaiheiden luokkia. Vastaavasti strukturoimattomien tutkimusasetelmien pohjalta toteutetuissa tutkimuksissa jumalakuvan kehitysvaiheet ovat olleet selkeämpiä.

Tammisen (1981, 9) mukaan lapsen jumalakuvan kehityksen tutkimisessa on huomioitu erityisesti antropomorfismi ja legalismi, jotka eivät ole käsitteinä yksiselitteisiä. Antropomorfisuudella on useimmiten tarkoitettu Jumalan mieltämistä ihmismäiseksi, inhimilliseksi hahmoksi, mutta termi voidaan myös ymmärtää inhimillisesti parhaiden mahdollisten ominaisuuksien liittämisenä Jumalaan. Näin Jumala nähdään rakastavana, auttavaisena, uskollisena ja luotettavana hahmona. Määrittely sen suhteen, milloin Jumala nähdään konkreettisesti ja milloin vain vertauskuvallisesti antropomorfisena on kuitenkin hankalaa, sillä ylipäättään Jumalasta puhuminen ilman inhimillisen elämän ulottuvuuksia ja termejä on lähes mahdotonta. (Tamminen 1981, 9.)

Tutkimukset ovat paikoin hyvinkin vanhoja, ja uudemmat tutkimukset pohjaavat vankasti vanhoihin tutkimuksiin. Suomessa tuoretta uskontopsykologista tutkimusta ei juurikaan ole. Tarkastelen seuraavaksi tärkeimpien tutkijoiden tuloksia lasten uskonnollisesta kehityksestä jumalakuvan suhteen, sillä tutkimuksissa havaituilla kehityksellisillä seikoilla tulisi lopulta olla selkeä yhteys uskonnon oppikirjojen sisältöihin ja esitystapoihin.

4.3.2 Jumalakuvatutkimuksia

Vuodelta 1944 olevaa Ernest Harmsin tutkimusta on Tammisen (1983, 5) mukaan pidetty lapsen jumalakuvan ja uskonnollisuuden kehitysvaiheiden tutkimisen suunnannäyttäjänä. Harms on tutkinut lasten piirustuksia jumalasta ja muodostanut niiden kautta jumalakuvan kehityksestä kolmivaiheisen portaikon. Ensimmäinen, satuvaihe sijoittuu 3–6-ikävuoden tuntumille. Jumala kuvataan tällöin sadunomaisesti ja kunnioittavasti pilvien päällä asuvana, kaikista lapsista huolehtivana kuninkaana. Realistisessa vaiheessa 7–11-vuoden välillä lapsen kuva jumalasta muuttuu realistisemmaksi. Lapsi on omaksunut jumalakuvaansa ympäristöstä ja uskonnonopetuksesta saamiaan vaikutteita ja jumala näyttäytyy inhimillisenä, hyvänä hahmona. Häntä kuvataan lisäksi symbolisten merkkien (esim. risti) avulla. Kolmannessa, yksilöllisessä vaiheessa (12-vuotiaasta eteenpäin) jumala esitetään perinteisin uskonnon sisältöön liittyvin kuvin tai abstraktin symbolisesti. Vaikutteita on saatettu ottaa myös muista kulttuureista. Strukturoimatonta

piirrosmenetelmää ovat käyttäneet myös mm. ruotsalaiset Mörck ja Westling sekä yhdysvaltalainen Peter Pitts. (Tamminen 1983, 5–6.)

Strukturoimattomia tutkimusmenetelmiä on hyödyntänyt myös Jean-Pierre Deconchy, joka on tutkinut 1960-luvun puolivälissä sana-assosiaatioiden kautta Jumala-sanana psykologisia ja lingvistisiä yhteyksiä. Tutkimuksen perusteella Deconchy (1964) jakoi sanat kategorioihin, jotka jakautuivat kolmeen pääluokkaan: attributiiviseen, personoivaan ja sisäistyneeseen. Ensimmäisessä vaiheessa 9–11-vuoden iässä lapsen sana-assosiaatioissa painottuvat etenkin koulussa opitut ilmaisut, kuten Jumalan hyvyys, kauneus ja kaikkietäisyys. Personoivassa vaiheessa 12–13-vuoden iässä Jumala koetaan persoonana ja yleisimpiä Jumalaan liitettyjä ilmaisuja ovat turvalliset ja mahtipontiset termit (isä, hallitsija, lunastaja jne.). Kolmas vaihe sijoittuu 15–16-vuoden ikään. Tällöin Jumalan ominaisuuksina painottuvat positiivisina tai negatiivisina koetut subjektiiviset ja abstraktit käsitteet, kuten rakkaus, luottamus, vuorovaikutus ja hylkääminen sekä pelko. Sisäistyneessä vaiheessa keskeistä on yksilön sisäinen suhde Jumalaan. (Deconchy 1964, 290–293; Tamm 2002, 47–50; Tamminen 1983, 7.)

Tammisen (1983, 8–9) mukaan Deconchyn saamien korrelaatioiden perusteella voidaan todeta, että erot eri vaiheiden välillä ovat pieniä ja kysymys on ennen kaikkea painotuseroista. Tosin myös muissa tutkimuksissa on ilmennyt samanlainen jumalakäsityksen sisäistymisen kehityslinja nuoruusikään siirryttäessä. Lapsen kasvaessa persoonallinen suhde Jumalaan korostuu ja tapa puhua Jumalasta muuttuu ulkokohtaisesta subjektiivisemmaksi. (Tamminen 1983, 8–9.)

Jean Piaget on tutkinut vuosikymmenien ajan Sveitsissä lasten kognitiivista kehitystä. Piaget (1970, 710–711) esittää, että lapsen kehitys etenee neljässä järjestykseltään muuttumattomassa vaiheessa konkreettisesta kohti formaalia, abstraktia ajattelua. Tekemiensä tutkimustensa perusteella Piaget jakaa kognitiivinen kehityksen sensomotoriseen (0–2 vuotta), esioperationaaliseen tai prekausaaliseen ajatteluun (2–7 vuotta), konkreettisten operaatioiden (7–12 vuotta) ja muodollisten operaatioiden vaiheeseen (12–14-vuotiaasta eteenpäin). Tammisen (1981, 44) mukaan Piaget'n teoria on ollut lähtökohtana useissa uskonnollista ajattelua tai uskonnollisten käsitteiden kehitystä

koskevissa tutkimuksissa. Teoria ei ole aivan yksiselitteinen, sillä toisaalta merkityksellinen rooli kehityksessä on lapsen kypsyemisellä, toisaalta siinä korostuu yksilön aktiivinen rooli suhteessa ympäristöönsä. (Tamminen 1981, 41.)

Ronald Goldmanin jumalakuvan kehittymisen teoria perustuu pitkälti Piaget'n teoriaan. Goldman (1964, 93–95) jaottelee jumalakuvan kehityksen antropomorfisen, välivaiheisen ja symbolisen jumalakuvan vaiheisiin. Antropomorfisen jumalakuvan vaiheessa (10–11-vuotiaaksi) Jumala nähdään tavallisimmin pitkäpartaisena ja lempeäkasvoisena miehenä, joka elää kaukana taivaassa. Lapsi ei vielä tee eroa Jumalan ja Jeesuksen persoonien välille. Välivaihe on siirtymävaihe antropomorfisesta symboliseen jumalakäsitykseen. Tällöin Jumalaan yhdistetään inhimillisiä ja yli-inhimillisiä piirteitä. Viimeisessä, symbolisessa vaiheessa (12-vuotiaasta eteenpäin) Jumalaa kuvataan inhimillisin ilmauksin, mutta ilmauksia käytetään vertauskuvallisesti. Symbolisen jumalakäsityksen vaiheessa Jumalasta puhutaan esimerkiksi hyvytenä, rakkautena ja näkymättömänä henkenä. Muutos välivaiheesta symboliseen tapahtuu vähitellen vaiheittain. (Goldman 1964, 93–95; Tamminen 1983, 10.)

Vaikka muissakin tutkimuksissa on ollut samansuuntainen kehityslinja (antropomorfiset jumalakuvapiirteet vähitellen katoavat myöhäislapsuudessa) Tamminen (1983, 11) kritisoi Goldmanin tutkimuksen mittarin antropomorfista painotusta. Lapsille kerrottiin tutkimuksessa, että useimmilla ihmisillä on mielessään kuva tai ajatus Jumalasta. Tämä saattoi edesauttaa lapsia antamaan Jumalalle selkeän hahmon. Tamminen toteaa myös "kielen köyhyyden" vaikuttavan kielellisten jumalakuvatutkimusten luotettavuuden hankalaan arviointiin. Lapsi kuvaa Jumalaa kielen sallimissa rajoissa ja usein ilmaukset ovat ihmismäisiä ja inhimillisiä. (Tamminen 1983, 11.)

Tamminen on tutkinut suomalaisten lasten ja nuorten uskonnollisen ajattelun ja jumalakuvan kehitystä usean vuosikymmenen ajan. Jumalakuvan kehittymisen tutkimuksesta on julkaistu vuonna 1991 teos *Religious development in childhood and youth*. Tutkimuksen perusteella Tamminen (1991, 192–193) esittää, että Jumalan hahmottaminen antropomorfisesti on melko harvinaista kaikissa ikäryhmissä. Antropomorfisia ilmauksia myös esiintyy saman verran niin myöhäisessä lapsuudessa kuin

nuoruudessaakin. Nuorilla antropomorfiset ilmaukset saattavat kuitenkin kätkeä taakseen enemmän symbolisia tarkoituksia. Tutkimuksen valossa voidaan myös nähdä, että antropomorfisten ilmausten käyttö osoittaa monen nuoren jumalakuvakehityksen jääneen kehittymättömälle, varhaislapsuuden tasolle. Jumalakuva on voinut jopa muuttua yksinkertaisemmaksi. (Tamminen 1991, 192–193.)

Suomalainen T. P. Virkkunen on tutkinut yksilön uskonnollista kehitystä suomalaisen uskonnollisen tradition piirissä. Virkkunen (1975, 35–40; 67–75; 86–87) on yhdistänyt tutkimuksessaan mm. Gruehnin ja Goldmanin esittämiä ajatuksia. Hänen mukaansa jumalakuva kehittyy antropomorfisen, legalistisen ja dynaamisen vaiheen kautta. Antropomorfisessa vaiheessa (2–7/8 vuotta) Jumala on osa lapsen jokapäiväistä elämää. Jumala koetaan konkreettisena ja inhimillisenä joko positiivisessa tai negatiivisessa valossa. Legalistisessa vaiheessa (7/8–14/16 vuotta) jumalakuva muuttuu abstraktimmaksi. Jumala on henkinen hahmo, joka vaikuttaa maailmaan välillisesti ja oikeudenmukaisesti. Kolmas vaihe on dynaaminen jumalakuva (mahdollinen 14/16 vuoden iästä eteenpäin), jolloin Jumala nähdään rajattoman ja varauksettoman rakkauden tarjoajana. Jumala toteuttaa tahtoaan ihmisessä ja ihminen on Jumalan välittömän vaikutuksen piirissä.

Vosniadoun (1999, 3) mukaan 1990-luvun kehityspsykologisissa tutkimuksissa Piaget'n käsitys lapsista aktiivisina toimijoina tiedonhankintaprosessissa on saanut yhä enemmän kannatusta. Toisaalta teoriaa älyllisen kehityksen vaiheista on kritisoitu, ja tilalle on ehdotettu ajattelun ainespesifin kehityksen mallia. Tämän mallin ajattelutapaa edustaa käsitteellisen muutoksen (conceptual change) tutkimus. Siinä keskeisenä ajatuksena on aiempien tietorakenteiden merkitys uuden oppimisessa. (Schnotz, Vosniadou & Carretero 1999, xiii.)

Jumalakuvaa tutkittaessa käsitteellisen muutoksen näkökulmaa ei kuitenkaan ole juurikaan hyödynnetty. 2000-luvulla Pnevmatikos (2002, 97–103) on käyttänyt tutkimuksensa keskiössä lasten käsityksiä talosta, jossa Jumala asuu. Tutkimuksen perusteella hän on laatinut mallia Jumalan olemusta koskevan käsitejärjestelmän muutoksesta. Muutos tapahtuu, kun Jumala siirtyy ihmisolentojen kategoriasta henkiolentoihin. Käsitteellisen muutoksen korkeampi aste on Jumalan hahmottaminen luojaksi. Tutkimus koostui lasten

piirustuksista, eikä aineistosta voitu havaita korkeamman asteen muutoksia. (Pnevmatikos 2002, 97–103, 109.)

Kristillisen jumalakuvan (Isä, Poika, Pyhä Henki) kehittymistä ei ole tutkittu yhtä laajassa mittakaavassa kuin pelkkää Jumalan käsitettä. Lasten käsitys kolmiyhteisestä Jumalasta on muun muassa Goldmanin (1964, 156–176) mukaan usein yhdeksään ikävuoteen saakka melko epäselvä. Etenkin Isä Jumalan ja Poika Jeesuksen toisistaan erottamisessa on haasteita. Goldman näkee Jeesuksen persoonan ymmärtämisessä kolme vaihetta, joiden ilmenemistä ei voida tarkastella kovin selkeänä kehityslinjana. Ensimmäisessä vaiheessa (n. 9 vuoden ikään) Jeesus nähdään konkreettisenä hahmona, jota kuvataan fyysisin ominaisuuksin sekä pidemmälle vietyinä esimerkiksi hyvänä tai auttavana ihmisenä. Toisessa vaiheessa Jeesuksen tekemät ihmeteot nousevat keskeiseen asemaan ja hänet koetaan ainutlaatuiseksi ihmiseksi. Kolmannessa vaiheessa (13 ikävuodesta eteenpäin) Jeesuksen suhde Isä Jumalaan nähdään selkeämmin. Jeesuksen tehtävä ja asema on olla maailman pelastajana ja vapahtajana. (Goldman 1964, 171–176.)

Goldmanin (1964, 176) tulosten perusteella voidaan sanoa, että lasten Jeesus-käsitysten keskeisenä näkökulmana on inhimillisyyden ja jumaluuden suhde sekä inkarnaation ongelma. Tammiseen (1983, 17) viitaten Jeesus-käsityksen kehittymistä on tutkinut myös Deconchy (1967) ja Knud Munksgaard (1980). Deconchyn tutkimustulokset vastaavat paljolti Goldmanin tuloksia. Munksgaardin tutkimuksen keskeisin anti oli Tammisen (1983, 17) mukaan se, että "tutkimuksen 9–11-vuotiaista tanskalaislapsista 3/4 määritteli Jeesuksen Jumalan pojaksi kysyttäessä, kuka Jeesus oli".

Kolmiyhteisen Jumalan kolmas persoona, Pyhä Henki on jäänyt tutkimuksissa hyvin vähäiselle huomiolle. Tammisen (1983, 17) mukaan tämä johtunee siitä, että Pyhä Henki on käsitteenä hyvin abstrakti ja moniulotteinen. Siksi sen kehittymisen tutkiminen lapsilla on koettu haasteelliseksi. Hyde on tutkinut asiaa 1960-luvulla, ja Tammisen mukaan tulokset eivät olleet yksiselitteisiä. Lasten käsitykset Pyhästä Hengestä olivat hyvin moninaisia, eikä tutkimuksen perusteella voitu tehdä yhtenäisiä kehitysluokkia. (Tamminen 1983, 17.)

5 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

5.1 Tutkimuskysymykset

Tarkastelen tutkimuksessa 1978–1980- sekä 2000-luvuilla tehtyjen 1.–4.-vuosiluokille suunnattujen evankelisluterilaisten ja ortodoksisen uskonnon oppikirjojen jumalakuvaa. Tarkastelun keskiössä ovat kirjojen välittämät eroavaisuudet ja yhteneväisyydet jumalakuvassa ensinnä luterilaisuuden ja ortodoksisuuden välillä ja toisaalta yli 20 vuoden tuoman ajanjakson näkökulmasta. Tarkastelussa on myös jumalakuvan näkyminen luterilaisen ja ortodoksisen uskonnonopetuksen opetussuunnitelmissa vuosina 1970–2004.

Tutkimuksen tarkastelussa ovat kaikki kirjoista välittyvät jumalakäsitykset, jotka on koottu yhteen käsitteeksi jumalakuva. Vaikka kirjoissa puhutaan myös pahoista hengistä, ei tähän kuitenkaan paneuduta kuin ohimenevästi, sillä kristinuskon jumalakuva koostuu Kolmiyhteisen Jumalan eri persoonista. Jumala nähdään kaiken yläpuolella olevana persoonana – Jumala ja paha eivät ole esimerkiksi toistensa kääntöpuolia (esim. McGrath 1994, 231).

Voidaan olettaa, että 2000-luvun kirjoissa jumalakuva on melko samanlainen kuin reilut kaksikymmentä vuotta aiemmin, onhan dogmatiikka kristinuskon keskeisintä sisältöä. On myös mahdollista, että uusista kirjoista nousee aikaisempia enemmän yleinen suvaitsevuus ja Jumalan rakkauden näkökannat yhteiskunnassa vallitsevien ajatusmallien myötä.

Aineistonani on kaksi evankelisluterilaisen ja ortodoksisen uskonnon oppikirjasarjaa vuosiluokille 1–4. Yhteensä oppikirjoja on 12. Luterilainen ja ortodoksinen uskonto ovat oppiaineina keskenään hyvin eriarvoisessa asemassa kirjasarjojen määriä tarkastellessa. Ortodoksisen uskonnon osalta kirjasarjat ovat ainoita saatavilla olevia. Vanhemmassa sarjassa joka vuosiluokalla on oma kirjansa, uudemmassa kirjat on jaoteltu luokille 1–2 ja 3–4. Luterilaisista oppikirjoista olen valinnut kaksi sarjaa ilmestymisvuosien ja ortodoksisia kirjoja vastaavan jaottelun perusteella. Tarkastelun ulkopuolelle on jätetty viidennen ja kuudennen luokan oppikirjat sekä kaikkien luokkien opettajanoppaat,

tehtäväkirjat sekä muut lisämateriaalit. Nämä toisivat tutkimukseen lisäsyvyyttä mutta lisääisivät olennaisesti tutkimuksen laajuutta. Aineistona on myös yhtenäisen peruskoulun olemassaolon ajalta olevat opetussuunnitelmat vuosilta 1970, 1977 (ortodoksinen), 1985, 1994 ja 2004. Olen rajannut tutkimuksen kahdentoista uskonnon oppikirjan ja viiden perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden uskonnonopetuksen aineksen tarkastelemiseen.

Tutkimuksessa olisi lisäksi haluttu paneutua oppikirjojen kuvituksen välittämään jumalakuvaan. Alkutarkastelun jälkeen kuvien kuitenkin havaittiin olevan kautta linjan hyvin niukkainformaatioista jumalakuvan kannalta. Tästä syystä kuvituksen osuus jää tutkimuksesta pois mahdollisten eri näkökulmasta toteutettavien jatkotutkimusten yhteyteen.

Varsinaiset tutkimuskysymykset ovat:

- 1.** Minkälainen jumalakuva evankelisluterilaisista ja ortodoksisista oppikirjoista välittyy?
- 2. a)** Mitä painotuksellisia yhtäläisyyksiä ja eroja on evankelisluterilaisten vanhojen ja uusien oppikirjojen jumalakuvassa?
b) Mitä painotuksellisia yhtäläisyyksiä ja eroja on ortodoksisten vanhojen ja uusien oppikirjojen jumalakuvassa?
c) Miten evankelisluterilaisten ja ortodoksisten oppikirjojen jumalakuvan painotukset eroavat toisistaan?
- 3.** Minkälainen jumalakuva perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteista välittyy?

5.2 Tutkimuksen ote ja tutkimusmenetelmät

Tutkimuksessani tarkastelun ja mielenkiinnon kohteena ovat oppikirjojen yli 20 vuoden aikavälin tuomat mahdolliset erot jumalakuvassa sekä luterilaisen ja ortodoksisen näkemyksen erot. Tutkimus on toteutettu kvalitatiivisen sisällönanalyysin kautta. Sisällönanalyysi on ”tapa järjestää, kuvailla ja kvantifioida tutkittavaa ilmiötä”, jossa kvantifioidaan laaditut kategoriat ja perehdytään saatujen arvojen taustoihin (Kyngäs & Vanhanen 1999, 4). Mayringin (2004, 267–269) mukaan sisällönanalyysi keskittyy nimenomaan kielellisiin seikkoihin sekä tekstin sisällöllisiin ja kontekstuaalisiin merkityksiin. Sisällönanalyysia on käytettävä johdonmukaisesti ja analyysin etenemistä säätelevien seikkojen tulee olla yksitulkintaisia, näkyviä ja yleisiä. (Mayring 2004, 267–269.)

Kyngäksen ja Vanhasen (1999, 5) mukaan tutkimus toteutuu induktiivisesti, aineistolähtöisesti tai deduktiivisesti, teorialähtöisesti. Tuomi ja Sarajärvi (2009, 95) kuitenkin toteavat, ettei perinteinen jaottelu induktiiviseen ja deduktiiviseen sisällönanalyysiin kuvaa analyysin monimuotoisuutta tarpeeksi hyvin. He esittävätkin Eskolaan (2001) viitaten, että jaotteluun on syytä ottaa mukaan myös teoriasidonnainen analyysi. Analyysi ei pohjaudu suoraan teoriaan vaan se voi sisältää kytkentöjä useaan teoriaan. Aikaisemman tiedon merkitys ei näin muodostu teoriaa testaavaksi, vaan se tarjoaa moniulotteiset puitteet analyysin toteuttamiseen. Samalla korostuu tutkijan aktiivinen rooli. Tutkijan ajatteluprosessissa vuorottelevat valmiit mallit ja aineistolähtöisyys. Tätä analyysimuotoa kutsutaan abduktiiviseksi. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 95–98.)

Tutkimuksessani sisällönanalyysi on toteutunut abduktiivisesti. Oppikirjojen tekstiaines on eroteltu luokkiin kokonaisuuden hahmottamiseksi. Hahmottaminen on tapahtunut sekä induktiivisesti että deduktiivisesti, aikaisempien käsitejärjestelmien avulla. Luokkien muodostumisen ja aineiston luokkiin jaottelemisen jälkeen on tarkasteltu, millaisia lukumäärällisiä eroja oppikirjoissa on tekstien välittämässä Jumalan kuvauksissa. Tuomi ja Sarajärvi (2009, 121) esittävät, että monien tutkijoiden mielestä laadullisin menetelmin kerätyn ja analysoidun aineiston jatkotyöstäminen kvantifioinnin avulla ei aiheuta

ristiriitaa. Kvantifiointi voidaan parhaimmillaan nähdä erilaisen näkökulman tuojana laadullisen aineiston tulkintaan. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 121; Heikkinen, Huttunen, Niglas & Tynjälä 2005, 345.) Tutkimuksessani voidaan myös katsoa käytetyn metodologista triangulaatiota. Tämä tarkoittaa sitä, että tutkimuksessa on käytetty useampia eri menetelmiä ja teorioita. Tynjälän (1991, 392) mukaan useampaa menetelmää käyttämällä voidaan minimoida eri menetelmien heikkouksia ja korostaa niiden vahvuuksia.

Tutkimuksen kvalitatiivinen osuus on toteutettu liukuvasti kolmivaiheisena. Ensimmäisessä vaiheessa oppikirjoista kartoitettiin yleisluontoisesti lapsen uskonnollisen kehityksen teorioiden ja aikaisemmin luotujen luokitusrunkojen pohjalta kristilliseen jumalakuvaan liittyvät ainekset. Tämän jälkeen löytynyt aines koottiin yhteen. Toisessa vaiheessa teoriakytkentöjen perusteella hahmoteltiin alustavat pääluokat ja oppikirjoista löytyneet jumalakuva-aineokset järjesteltiin ensin pääluokkiin. Aineisto käytiin tämän jälkeen läpi alustavan luokittelurungon avulla. Kolmannessa vaiheessa tarkasteltiin pääluokkien sisältöjä ja jatkettiin aineiston informaation tarkentamista. Kunkin pääluokan alle sijoitettuja sisältöjen erilaisuuden etsimisen kautta pääluokat jaoteltiin pienempiin alaluokkiin.

Aineistosta tutkimisen kohteeksi on otettu tekstikappaleet ja tekstikappaleiden sisällä olevat rukoukset, laulun sanat ja muu materiaali. Myös oppikirjojen kappaleiden otsikot on havainnoitu osana muuta tekstimateriaalia. Liitteinä olevat materiaalit on jätetty pois tutkimuksesta, sillä tutkimuksen keskipisteenä on oppikirjojen pääasiallisista sisällöistä nouseva jumalakuva. Tutkielman aineistosta on jätetty pois muita uskontoja käsittelevät kappaleet, sillä tutkielman keskiössä on tarkastella oppikirjojen välittämää kristillistä jumalakuvaa.

Kyngäs ja Vanhanen (1999, 5) näkevät, että sisällön analyysin ensimmäinen varsinainen vaihe on analyysiyksikön määrittelemine. Analyysiyksikkö määrittelee tarkkuuden, jolla aineistosta poimitaan havaintoja. Tavallisimmin käytetty yksikkö on yksi sana tai sanayhdistelmä. Myös lause, lauselma tai ajatuskokonaisuus voi muodostaa analyysiyksikön. (Kyngäs & Vanhanen 1999, 5.) Analyysiyksikköä määriteltessä olen

kokeillut erilaisia yksiköitä ja malleja, joista tarkoituksenmukaisimmaksi on noussut yksi ajatuskokonaisuus. Sana ei olisi ollut analyysiyksikkönä relevantti tutkimuksen luonteen vuoksi, sillä konteksti ja tekstin todellinen sisältö olisivat jääneet täysin huomiotta. Analyysiyksikkönä virke olisi ollut yksiselitteinen, mutta 12 kirjan kohdalla se olisi tuottanut suuren määrän informaatiota, jonka käsitteleminen olisi ollut tavattoman kömpelöä.

Erikokoisten yksiköiden kokeilemisen kautta päädyin käyttämään yksikkönä ajatuskokonaisuutta, joka on enintään yhden kappaleen pituinen. Kyngäksen ja Vanhasen (1999, 5) mukaan ajatuskokonaisuuden valitseminen analyysiyksiköksi voi vaikeuttaa kategorioiden luomista, sillä ajatuskokonaisuus saattaa sisältää useamman kuin yhden lauseen. Näin myös merkitysten määrä voi nousta. Omassa työssäni ajatuskokonaisuuden valitseminen analyysiyksiköksi on kuitenkin muotoutunut vaihtoehtoista parhaiten toimivaksi.

Analyysiyksiköiden käytössä olen pohtinut yhden havainnon luokittelemista useampaan kategoriaan, sillä joissain tapauksissa yksi ajatuskokonaisuus voi sisältää useampaan kategoriaan sopivaa materiaalia (esim. samassa yhteydessä puhutaan sekä Isästä että Pojasta). Näissä tilanteissa myöskään pienempi analyysiyksikkö ei vaikuttaisi tilanteeseen. Olen kuitenkin päättänyt sijoittamaan jokaisen ajatuskokonaisuuden sisältämän jumalakuvailemisen vain yhteen kategoriaan, jotta ilmausten kokonaismäärä pysyy oppikirjoissa ilmenevien mainintojen kanssa yhteneväisenä.

Etenkin kvalitatiivisessa tutkimuksessa tutkijan tekemillä valinnoilla, ratkaisulla ja arvotuksilla on merkittävä vaikutus tutkimuksen lopputulokseen (mm. Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2009; Heikkinen ym. 2005). Rinnakkaisluokittelun avulla pyritään kuitenkin selvittämään, kuinka paljon yhteneväisyyksiä ja eroja eri luokittelijan tekemänä syntyy. Tässä tutkimuksessa rinnakkaisluokittelijana on toiminut aineenopettaja, jolla on sekä laajaa kokemusta oppikirjoista että tietoutta uskonnon sisällöistä. Yhteneväisyys luokitteluiden välillä oli 56 %.

Lapsen uskonnollisen kehityksen teorioiden viitekehyksestä, opetussuunnitelmien asettamista lähtökohdista ja oppikirjoista nousevista teemoista käsin olen muodostanut alustavan luokitusrunгон. Luokitusrunгон rakentamisessa on mukaillen käytetty myös Timo Laulajan (1990) pro gradu -tutkielmassa käyttämää luokitusrunkoa (liite 2). Laulajan luokitusrunko ei ollut suoraan käyttökelpoinen, sillä hänen tutkimuksensa käsitteli pelkästään luterilaisten oppikirjojen jumalakuvaa ja lisäksi tutkimuksessa tarkasteltiin tunnustuksellisuuden piirteitä. Kyngäksen ja Vanhasen (1999, 8) mukaan analyysin edetessä aineistosta voidaan analyysirungon pohjalta poimia myös asioita, jotka jäävät rungon ulkopuolelle. Näistä voidaan muodostaa oma luokkansa (esim. luokka *1.1.5 Enkelit Jumalan viestinvälittäjinä*).

5.3 Tutkimusaineisto

Aineistona tutkimuksessa on 12 evankelisluterilaisen ja ortodoksisen uskonnon oppikirjaa vuosiluokille 1–4 neljästä eri kirjasarjasta.. Vanhemmat kirjat ovat 1970–80-lukujen taitteesta ja uudemmat 2000-luvulta. Vanhemmat kirjasarjat (luterilainen *Koulun uskonto* ja ortodoksinen *Olen ortodoksi*) sisältävät jokaiselle vuosiluokalle oman kirjan. Kolmannesta vuosiluokasta ylöspäin ortodoksiset kirjat on myös suunniteltu käytävän läpi vuorokurssina 3.–6.-luokilla. 2000-luvulla julkaistut kirjasarjat (luterilainen *Suuri kertomus* ja ortodoksinen *Ortodoksinen uskontokirja*) on jaoteltu valmiiksi kahden vuosiluokan kokonaisuuksiksi luokille 1–2 ja 3–4. Tarkastelussa voisi olla myös tehtäväkirjat, opettajanoppaat sekä lisämateriaaliaineistoa, mutta työn ja aineiston rajaamiseksi tutkimuksessa keskitytään pelkästään oppilaan kirjoihin.

Luterilaiset oppikirjat 1980-luvulta:

- Röman, K. & Nöjd, S. 1981. **Koulun uskonto 1**. Helsinki: Otava.
- Röman, K. & Nöjd, S. 1982. **Koulun uskonto 2**. Helsinki: Otava.
- Niemi, H., Jääskeläinen, I. & Totro, M. 1982. **Koulun uskonto 3**. Helsinki: Otava.
- Niemi, H., Jääskeläinen, I. & Totro, M. 1983. **Koulun uskonto 4**. Helsinki: Otava.

Ortodoksiset oppikirjat 1970–1980-lukujen taitteesta:

- Railas, V. et al. 1978. **Olen ortodoksi I**: Peruskoulun 1. luokka. Porvoo: WSOY.
- Railas, V. et al. 1979. **Olen ortodoksi II**: Peruskoulun 2. luokka. Porvoo: WSOY.
- Railas, V. 1980. **Olen ortodoksi III**: Peruskoulun 3. luokka: vuorokurssina 3–6 luokilla. Porvoo: WSOY.
- Railas, V. 1981. **Olen ortodoksi IV**: Peruskoulun 4. luokka: vuorokurssina 3–6 luokilla. Porvoo: WSOY.

Luterilaiset oppikirjat 2000-luvulta:

- Nisonen, R., Pyysiäinen, M. & Töllinen, M. 2004. **Suuri kertomus. 1-2, Elämä edessä**. Porvoo: WSOY.
- Nisonen, R., Pyysiäinen, M. & Töllinen, M. 2004. **Suuri kertomus. 3-4, Matkalla**. Porvoo: WSOY.

Ortodoksiset oppikirjat 2000-luvulta:

- Kantonen, M. & Tajakka, T. 2005. **Ortodoksinen uskontokirja Sofian elämää. Oppikirja 1. ja 2. luokille**. Helsinki: Opetushallitus.
- Huurinainen-Kosunen, A., Nykänen, K. & Pössi J. 2005. **Ortodoksinen uskontokirja Kohti kirkon elämää. Oppikirja 3. ja 4. luokille**. Helsinki: Opetushallitus.

Oppikirjoista käytettävät lyhenteet:

KU 1, 2, 3, 4 = Koulun uskonto 1, 2, 3, 4

OO I, II, III, IV = Olen ortodoksi I, II, III, IV

SK 1-2, 3-4 = Suuri kertomus 1-2, 3-4

OU 1-2, 3-4 = Ortodoksinen uskontokirja 1-2, 3-4

5.3.1 Evankelisluterilaisten oppikirjojen yleisiä sisältöjä

Esittelen seuraavaksi lyhyesti tutkimusaineistona olevia oppikirjoja. Esittelyä seuraavasta taulukosta (Taulukko 1) löytyy oppikirjojen yleisiä piirteet ja sisällöt tiivistetysti. Kirjasarjat ovat kolmen kustantajan (WSOY, Otava ja Opetushallitus) kustantamia. Otavan *Koulun uskonto* -kirjasarjan ensimmäinen osa on painettu 1981. Oppikirjassa on 128 sivua ja se käsittelee suurikuvaisilla ja harvasanaisilla alkusivuillaan erilaisia tunteisiin ja etiikkaan liittyviä seikkoja, elämää kotona ja koulussa sekä Jumalan luomana ihmeenä (vuodenajat, tähtitaivas, luonto). Kirjassa tutustutaan Raamattuun Jeesuksen kotimaan Israelin, Jeesuksen elämänkaareen ja Joosef-kertomusten kautta. Kirjan alkuosa koostuu pääasiallisesti laulujen, runojen, rukousten tai Raamatun tekstien pätkistä. Kirjan loppupuolella tekstikappaleet ovat jo runsaita.

Vuotta myöhemmin ilmestynyt *Koulun uskonto 2* alkaa arkipäivään liittyvien tapahtumien, kuten anteeksi pyytämisen ja antamisen käsittelyllä. Rukousta tarkastellaan eri rukouksen alalajien (esim. esirukous ja ruokarukous) kautta. Jeesuksen kotimaan käsittely jatkuu myös toisella luokalla ja Jeesuksen elämän vaiheita käydään nyt tarkemmin läpi. Kirkollisten toimitusten ja yleisten luterilaiseen elämään liittyvien asioiden jälkeen tutustutaan myös ortodoksiseen kristillisyyteen ja Jeesuksen seuraajiin nykyajan maailmassa muun muassa lähetystyön kautta.

Kirjasarjan kolmannessa osassa (1982) tutustutaan Jeesuksen esi-isien elämänvaiheisiin ja elämään luvatussa maassa, kymmeneen käskyyn, Jeesuksen toiminta-ajanjakson ihmisiin ihmeiden ja kohtaamisten kautta, kultaiseen sääntöön ja Jeesukseen läheisenä henkilönä. Lisäksi perehdytään kodin ja kirkon juhliin. Kirjassa on lisäksi kartasto, sanasto ja Palestiina-aiheinen peli. *Koulun uskonto 4* (1983) tarkastelee seurakunnallista elämää, sakramentteja sekä kirkon toimintaa ja juhlia. Kirja tutustuttaa oppilaat muihin kristillisiin kirkkokuntiin: ortodokseihin, katolilaisiin ja helluntaiseurakuntalaisiin. Jeesusta tarkastellaan toimintansa kautta ihmisiä auttavana, vastustettuna, ristiinnaulittuna ja ylösnousseena Messiaana. Lisäksi kirjassa käsitellään Jumalan työtoverina olemista ja Jumalan olemusta. Kirja sisältää kartaston ja sanaston.

WSOY:n kustantama *Suuri kertomus* -sarja on alkujaan ilmestynyt 1990-luvulla. Uudistettu versio vuodelta 2002 ”vastaa alkuopetuksen uuden opetussuunnitelman tavoitteita ja henkeä”. (WSOY 2009.) Kirjasarjan ensimmäinen osa on nimeltään *Elämä edessä*. Se lähtee liikkeelle hyvän ja pahan sekä oikean ja väärän käsitteistä. Kirjassa tutustutaan Jeesuksen lapsuuteen, Jeesukseen opettajana, Jumalan luomaan maailmaan ja luterilaisen seurakunnan elämään ja kirkkovuoteen. Lisäksi kirjan lopussa on yli 20 sivua laulun sanoja monipuolisen hengellisen lastenlauluston opettelun tueksi.

Suuri kertomus 3–4 on saanut nimekseen *Matkalla*. Kirja käsittelee aluksi hyvän elämän kysymyksiä. Tämän jälkeen kirjassa perehdytään Vanhassa testamentissa olevaan Israelin kansan matkaan Luvattuun maahan ja elämään siellä. Kirjassa tutustutaan Raamatun alkukertomuksiin, Jeesuksen syntymään, elämän opetuksiin ja viimeisiin vaiheisiin, kirkollisiin toimituksiin sekä muihin kristillisiin kirkkokuntiin ja ei-kristillisiin uskontoihin. Kirjan lopussa on uskontunnustus, Isä meidän -rukous ja Herran siunaus.

5.3.2 Ortodoksisten oppikirjojen yleisiä sisältöjä

WSOY:n kustantama *Olen ortodoksi* -kirjasarjan ensimmäisessä osassa (1978) käsitellään aluksi ortodoksisuuden peruskäsitteistä sekä elämästä kotona, koulussa ja kirkkoperheen jäsenenä. Kirja etenee Raamatun maailmaan, Joosef-kertomuksiin ja Jeesuksen elämän vaiheisiin. Kirkkovuoden suurista juhlista perehdytään etenkin joulun ja pääsiäiseen. Viimeisille aukeamille on koottu tärkeitä rukouksia ja lauluja. Kirjassa on 111 sivua ja se koostuu helppolukuisesta tekstistä, kuvista, erilaisista täyttötehtävistä ja väritettävistä kuvista. Kirjan sivuilla on myös pieniä rukouksia, mietelmiä ja tietoiskuja.

Olen ortodoksi II (1979) alkaa teemoilla kesäloman päättymisestä, kodista, rukouksesta ja Raamatusta. Kirjassa perehdytään Palestiinaan Jeesuksen kotimaana, Johannes Kastajaan, kirkon jäsenenä olemiseen sekä ortodoksiseen ja luterilaiseen kirkkoon. Jeesukseen tutustutaan nyt hänen opetustensa ja Raamatun kertomusten kautta. Joulun ja pääsiäisen sanomaa käsitellään ensimmäistä vuosiluokkaa laajemmin. *Olen Ortodoksi III* (1980) on jaettu osiin Vanha testamentti ja Elämäntien etsintää. Vanhasta testamentista käsitellään Raamatun alkukertomuksia, patriarkkojen aikaa, Moosesta ja erämaavaellusta, tuomarien

ja kuninkaiden aikaa sekä profeettoja. Elämäntien etsintää -osio sisältää sakramentteihin ja kymmeneen käskyyn tutustumista sekä moraalisia ja eettisiä kysymyksiä.

Olen ortodoksi IV (1981) sisältää osat Uusi testamentti ja Nuoret varttuvat tiedossa. Osiossa Uusi testamentti käsitellään evankeliumeja, Johannes Kastajan elämää, opetuslapsia, Jeesuksen ihmetöitä, vertauksia, elämän viime vaiheita ja jumalallisuutta. Toisessa osiossa perehdytään omaan kirkkoon ja muihin kristillisiin kirkkoihin, Jumalan ja Jeesuksen olemukseen, suuriin maailmanuskontoihin, Kristuksen evankeliumin todistajiin sekä elämänohjeisiin. Molempien kirjojen loppupuolella on rukouksia ja kirkkolauluja. Kirjat sisältävät paljon tekstiä ja sanallisia tehtäviä. Kirjojen kuvitus on melko niukkaa.

Ortodoksinen uskontokirja -sarja on Opetushallituksen julkaisema. Ensimmäiselle ja toiselle vuosiluokalle tarkoitettussa *Sofian elämää* -oppikirjassa käydään läpi ortodoksinen kirkkovuosi esikoululaisen Sofia Kallion ja hänen perheensä kanssa. Tekstien kautta tutuiksi tulevat ortodoksisen uskonnon perusteet ja joukko tärkeimpiä Raamatun kertomuksia. Kirja on jaoteltu kolmeen osioon: Sofia – ortodoksisen kirkon jäsen, Jeesus – ihmisten opettaja ja Kirkkovuoden juhlia. Lisäksi kirja sisältää osiot Rukouksia ja kirkkolauluja, Ruokaohjeet ja Sanasto. Kirjassa on 174 sivua.

Kolmannelle ja neljännelle vuosiluokalle tarkoitettu 200-sivuinen *Kohti kirkon elämää* (Opetushallitus, 2005) sisältää vähemmän tarinallista kerrontaa ja keskittyy varsinaisissa tekstikappaleissa tietoaainekseen. Koko kirjan läpi mukana kulkee hahmo nimeltä Pate Ponomari. Kirjassa on kehystettyjä tarinanurkkauksia, joissa henkilöinä on tuttuja hahmoja *Sofian elämää* -kirjasta. Nämä seikat luovat kirjaan helposti lähestyttävää oloa. Tarinat sisältävät usein tilanteita, joissa käsitellään moraalisia tai eettisiä kysymyksiä. *Kohti kirkon elämää* sisältää kolme osiota kolmannelle ja neljännelle vuosiluokalle: Raamatun Vanhan testamentin kertomukset, Jeesus Uudessa testamentissa ja kirkkotietouden jaksot Minä ortodoksisen kirkon jäsenenä.

TAULUKKO 1. Tutkittavien uskonnon oppikirjojen yleisiä piirteitä ja sisältöjä

Kirja	Sivuja	Osiot	Väliotsikoita	Liitteet
Koulun uskonto 1	127	-	17	-
Koulun uskonto 2	112	-	17	-
Koulun uskonto 3	160	-	10	3 (Kartasto, Sanasto, Palestiina-peli)
Koulun uskonto 4	155	-	11	2 (Kartasto, Sanasto)
Olen ortodoksi I	111	-	10	-
Olen ortodoksi II	108	-	19	1 (Liturgian lauluja)
Olen ortodoksi III	141	2 (Vanha testamentti, Elämäntien etsintää)	8	1 (Kirkkolauluja)
Olen ortodoksi IV	176	2 (Uusi testamentti , Nuoret varttuvat)	18	-
Suuri kertomus 1-2	168	-	7	1 (Lauluja)
Suuri kertomus 3-4	236	-	10	-
Ortodoksinen uskontokirja 1-2	174	3 (Sofia – ortodoksisen kirkon jäsen, Jeesus – ihmisten opettaja, Kirkkovuoden juhlia)	-	-
Ortodoksinen uskontokirja 3-4	199	-	9	-

5.4 Luokitusrunko

Tutkimuksen luokitusrunko muodostuu pääluokista ja pääluokkien alaluokista. Neljä pääluokkaa ovat *1 Isä Jumala*, *2 Poika Jeesus*, *3 Pyhä Henki* ja *4 Kolminaisuus*. Pääluokkia olisi voinut olla vain kolme, jolloin Kolminaisuus olisi jäänyt määrittelemättä omaksi luokakseen. Mikäli tutkimuksessa olisi keskitytty vain luterilaisiin kirjoihin, näin olisikin tehty. Kuitenkin ortodoksisten oppikirjojen ja Pyhän Tradition pohjalta noussut käsitys Pyhän Kolminaisuuden erityisestä tärkeydestä ja näkyvyydestä ohjasi tarkastelemaan myös Kolminaisuuden ilmenemistä oppikirjoissa. Näin Kolminaisuus nousi luokitusrungossa omaksi tarkastelua vaativaksi kohdakseen. Pääluokat jakautuvat edelleen sisältöä tarkentaviksi alaluokiksi.

Alun perin luokan *1 Isä Jumala* alaluokat jakautuivat vielä pienemmiksi sisältöluokiksi, jolloin mainintojen jakaumaa pystyi tarkastelemaan hienojakoisemmin. Aineiston hahmottamisen helpottamiseksi yhdistin luokkia tarkoituksenmukaisemmiksi, jolloin

aihekokonaisuuksien havaitseminen tuli helpommaksi ja hallittavammaksi. Luokitusrungosta muodostui tarkoituksenmukaisempi, kun luokat edustivat vain kahta tasoa. Oleelliset luokat teoriataustan valossa tulivat nyt aiempaa selkeämmin ilmi.

Tutkimusten mukaan Isä Jumala on lapselle kristillisen kolminaisuusopin tärkein, tutuin ja läheisin persoona (esim. Tamminen 1983). Luokitusrunkoni on rakennettu tutkimusten, aiempien luokitusrunkojen (Laulaja 1990), kristillisen dogmatiikan tuomien ja oppikirjoista nousevien näkökulmien perusteella. Aiempien lasten jumalakuvaa koskevien tutkimusten löydösten valossa (ks. luku 4.3) pääluokan *Isä Jumala* selkeitä alaluokkia ovat kaikkivaltias, läheinen, legalistinen ja antropomorfinen Jumala. Näiden lisäksi olen poiminut aineiston pohjalta kolme luokkaa: ihmistä lähestyvä; rukousten, kiitoksen ja pyyntöjen kohde sekä enkelit Jumalan viestinvälittäjinä. Näin pääluokka *Isä Jumala* jakautuu seitsemään alaluokkaan: *1.1 Kaikkivaltias, 1.2 Ihmistä lähestyvä, 1.3 Rukousten, kiitoksen ja pyyntöjen kohde, 1.4 Läheinen ja rakastava, 1.5 Legalistinen, 1.6 Antropomorfinen ja 1.7 Enkelit Jumalan viestinvälittäjinä.*

Poika Jeesuksen erottamisessa Isä Jumalasta on lasten jumalakuvatutkimusten valossa selkeitä haasteita (esim. Goldman 1964). Goldmanin (1964, 171–176) pohjalta pääluokan Jeesus alaluokkia ovat läheinen, ihmetekojä tekävä sekä kuoleva ja ylösnouseva Jeesus. Näiden lisäksi aineiston pohjalta alaluokiksi muotoutuivat Jeesuksen jumalallisuus, opetukset ja inhimillisyys. Pääluokan *2 Poika Jeesus* seitsemän alaluokkaa ovat *2.1 Jumalan Poika, 2.2 Ihmeteot, 2.3 Viisas opettaja, 2.4 Läheinen ja auttava, 2.5 Inhimillinen ja tunteellinen* sekä *2.6 Pelastushistorian täyttäjät.*

Pyhää Henkeä koskevaan kolmanteen pääluokkaan sijoittuu vain pieni osa jumalakuvailmauksista. Luokka jakaantuu kuitenkin alaluokkiin *3.1 Pyhän Hengen vuodattaminen ja saaminen, 3.2 Pyhä Henki Jumalan persoonana* ja *3.3. Läheinen Pyhä Henki*, jotta myös tämän Kolminaisuuden persoonan esiintymiseen tulisi syvyyttä. Neljäs pääluokka, *Kolminaisuus*, ei sisällä lainkaan alemman tason luokkia. Pääluokan otsikon alle sijoittuvat kaikki kolmipersonaiseen Jumalaan – Isään, Poikaan ja Pyhään Henkeen – viittaavat ilmaukset. Jotta voidaan tarkastella tutkimuksessa tehtyjä jaotteluja ja saatuja tuloksia, on syytä perehtyä luokitusrunkoon ja sen eri luokkien määrittelyihin.

1 ISÄ JUMALA

Pääluokkaan sijoittuvat kaikki ilmaukset, joissa keskeisenä toimijana on Isä Jumala. Jumalan synonyymejä ovat mm. Herra, Isä, Taivaan Isä sekä erilaiset Jumalan luonteenpiirteitä tai olemusta kuvaavat ilmaukset, kuten Kaikkivaltias, Kuningas ja salaisuus.

1.1 Kaikkivaltias

OU 1–2 (45) toteaa, että ”Aikojen alussa Jumala loi ihmisen maan tomusta”. Jumala antaa kaiken hyvän: ”Kaikki, mikä maailmassa kaunista on, ihanaa, ompi Luojan rakkauden ihmisille antamaa” (KU 2, 109). Jumalan antama hyvä on konkreettisten asioiden lisäksi myös abstraktimpia asioita, kuten luonteenpiirteitä ja ominaisuuksia. Alaluokka käsittää kaikki Jumalan suuruuteen, yliluonnollisuuteen, ennalta tietämiseen ja näkemiseen, mystisyyteen sekä voimakkuuteen liittyvät kohdat. ”Jumalaa kutsutaan Raamatussa Jahveksi. se tarkoittaa aina ja kaikkialla olevaa”, toteaa OU 3–4 (52). Myös uskontunnustus kertoo tästä: ”Minä uskon Jumalaan, Isään, Kaikkivaltiaaseen...” (KU 4, 56). Jumalan pyhyys tarkoittaa kunnioittamista, pelkäämistä ja arvostamista. Näkyvintä se on etenkin Vanhan Testamentin uhritoimitusten säntillisyydestä ja Herran käskyjen noudattamisen tarkkuudesta: ”Mooses peitti kasvonsa, sillä hän pelkäsi katsoa Jumalaa.” (SK 3-4, 72).

1.2 Ihmistä lähestyvä

Jumala johdattaa yksittäisiä ihmisiä tai kokonaista kansakuntaa. Jumala myös kutsuu ja valitsee ihmisiä sekä antaa heille tehtävän. SK 3–4 (97) kertoo, että ”Jumala oli johdattanut kansansa Luvattuun maahan”. OO III:n (8) mukaan ”niin kuin muinoin, Jumala edelleenkin kutsuu ihmisiä luokseen ja johdattaa heidän elämäänsä”. Jumalan johdatus näkyy myös Joosefin elämässä, kun hän toteaa veljilleen ”Älkää olko murheissanne, Jumala lähetti minut Egyptiin” (KU 1, 114). Alaluokkaan sisältyvät kohdat, joissa viitataan Jumalan tahdon tietämiseen tai Jumalaan puhuvana, puhuttelevana, ilmestyvänä tai pyyntöihin vastaavana. KU 4 (60) kertoo, kuinka taivaasta kuului ääni, joka sanoi ”Tämä on minun rakas poikani, johon minä olen mielistynyt”. Sivulla 43 todetaan, että evankelisluterilaiseen tunnustukseen liittyy luja luottamus siitä, ”että lupauksensa mukaisesti Jumala kuulee rukouksemme ja haluaa vastata siihen”.

1.3 Rukousten, kiitoksen ja pyyntöjen kohde

Jumala esitetään rukousten, kiitoksen, ylistyksen ja pyyntöjen kohteena. Alaluokka ei sisällä niitä ilmauksia, joissa ihmisten vain todetaan rukoilevan vaan joissa nimenomaisesti rukoillaan Jumalaa ja osoitetaan pyynnöt Hänelle. SK 1–2 (42) kertoo, kuinka ”kristityt kokoontuvat kirkkoon rukoilemaan ja kiittämään Jumalaa”. Isä Jumalaa rukoillaan muun muassa sanoilla ”Pelasta Herra ja auta sairaita, kärsiviä ja murheessa olevia” (OO II, 19).

1.4 Läheinen ja rakastava

Jumala pitää ihmisestä huolta. Hän auttaa, lohduttaa, rakastaa sekä on lempeä ja läheinen. Tähän alaluokkaan sijoittuvat kaikki myönteiset Jumalan läheisyyteen ja apuun viittaavat kohdat. Tämä näkyy OU 3–4:ssä (42) kohdassa ”Jumala varjeli Joosefia ja siunasi kaiken mitä Joosef teki”. Jumalan siunaus tarkoittaa kaikkea Jumalan ihmiselle antamaa hyvää. KU 3:n (35) mukaan ”Herran siunaus puhuu Jumalan huolenpidosta”. Kristillisen dogmatiikan yksi tärkeimmistä kohdista on Jumalan armahtavaisuus ja anteeksianto. Alaluokkaan sijoittuvat myös kaikki ne kohdat, joissa Jumalan todetaan selvästi antavan anteeksi: ”Jos te annatte anteeksi ihmisille heidän rikkomuksensa, niin teidän taivaallinen Isänne myös antaa teille anteeksi” (OO II, 75).

1.5 Legalistinen

Legalistinen Jumala esiintyy lakihenkisenä ja autoritäärisenä hahmona, joka antaa lakinsa ja käskynsä, vaatii niiden täyttämistä ja rankaisee, mikäli vaaditut teot eivät toteudu. KU 3 (55) kertoo, miten ”Jumala antoi käskynsä Mooseksen kautta meille ihmisille”. Alaluokkaan sisältyvät kohdat, joissa yleisemmin puhutaan Jumalan antamista käskyistä, laista ja määräyksistä: ”Sotiessamme rikomme Jumalan käskyä, jonka mukaan meidän tulisi rakastaa lähimmäisiämme” (OO IV, 161). Lakinsa ja käskynsä antaneen Jumalan kuvaukseen liittyvät myös kohdat, joissa Jumala puhuu käskymuodossa (esim. 10 käskyä). Luokkaan sisältyvät kohdat, joissa Jumala rankaisee ja kieltää rangaistuksen uhalla tai jotka liittyvät Jumalan antamaan mahdolliseen tulevaan rankaisuun. Kohtiin liittyy selkeä syy- ja seuraussuhde: ”Jumala sanoi: sinä päivänä, jona siitä syöt, olet kuoleman oma” (OU 3–4, 17). Tekoja vaativa Jumala vaatii selkeästi ihmiseltä jotain ja suorastaan pakottaa häntä.

1.6 Antropomorfinen

Antropomorfiseen alaluokkaan sijoittuvat ilmaisut, joissa Jumala kuvataan selkeästi ihmismäisenä, ihmisen kaltaisia piirteitä saaneena, inhimillisenä, maan päällä tallaavana tai pilven reunalla istuvana henkilönä. "Joskus ihan pienenä katselin pilviä ja ajattelin, että siellä se Jumala asuu. – – Tuntui hyvältä ajatella, että sieltä Jumala katselee meitä ihmisiä" (KU 4, 129). Alaluokkaan eivät kuitenkaan sisälly kohdat, joissa Jumala toimii inhimillisin keinoin, esimerkiksi puheen, puhuttelun tai ohjaamisen kautta.

1.7 Enkelit Jumalan viestinvälittäjinä

Kohdat, joissa enkeli ilmestyy, toimii tai puhuu ihmiselle sijoittuvat tähän alaluokkaan. Enkelit eivät suoraan kuulu Kolmiyhteisen Jumalan persooniin mutta niiden merkitys Isä Jumalan lähettiläinä on kuitenkin merkittävä läpi Raamatun. Tätä kautta enkelit myös kuvastavat jotain Isä Jumalan persoonasta. OO IV (83) kertoo, kuinka "Herran enkeli astui alas taivaasta, vieritti kiven pois Jeesuksen haudan suulta ja istuutui sille". OO I (60) puolestaan kertoo, kuinka "äkkiä heidän edessään seiso i Herran enkeli, joka sanoi: Älkää pelätkö".

2 POIKA JEESUS

Jeesuksesta käytettäviä synonyymejä ovat mm. Herra, Mestari, Opettaja ja Rabbi.

2.1 Jumalan Poika

Pääsisältöinä luokassa ovat Jeesuksen rohkea, voimakas ja mahtava jumalallinen puoli joko ulkopuolisten näkökulmasta tai Jeesuksen toiminnasta tai sanoista ilmenevänä. OO II (68) kertoo, kuinka opetuslapset "polvistuivat ja sanoivat: Sinä olet totisesti Jumalan Poika". Jeesus toteaa Matteuksen evankeliumissa "Minulle on annettu kaikki valta taivaassa ja maan päällä". Myös uskontunnustuksessa puhutaan Jeesuksen jumalallisuudesta ja arvovallasta: "Astui ylös taivaisiin, istuu Jumalan, Isän kaikkivaltiaan oikealla puolella" (KU 4, 106).

2.2 Ihmeteot

Jeesuksen toimintakauden tärkeänä tehtävänä oli ihmisten auttaminen ja uskon syntymiseen vaikuttaminen mm. sairaita parantamalla. KU 2 (74) kertoo, kuinka Jeesus "paransi sairaita iltaan asti". Ihmeelliset teot liittyvät myös Jeesuksen jumaluuden ilmentämiseen. Näissä kohdissa Jeesus ylittää luonnolliset ja inhimilliset rajat: "Aamuyöllä Jeesus tuli opetuslapsia kohti vettä pitkin" (OO IV, 34).

2.3 Viisas opettaja

Alaluokkaan sijoittuvat kohdat, joissa Jeesus opettaa, puhuu, kertoo, sanoo ja opastaa. "Jeesus sanoi: Minä olen maailman valkeus" (OO I, 12). KU 2:n (62) mukaan "Jeesus opetti, että me saamme pyytää Jumalalta apua ihan niin kuin kotona isältä ja äidiltä". Alaluokkaan kuuluvat myös kohdat, joissa Jeesus lähettää opetuslapsiaan tai muita ihmisiä hoitamaan asioita: "Jeesus sanoi kahdelle oppilaalleen: Menkää tuonne kylään. Te löydätte sieltä aasin ja varsan sen kanssa" (KU 2, 79).

2.4 Läheinen ja auttava

Taiteessa esitetty kuva Jeesuksesta lienee tunnetuimmin läheinen, turvallinen, vaikeuksissa auttava ja vastaan ottava hahmo. Alaluokkaan sijoittuvat kohdat, joissa Jeesus on ihmiselle lempeä, auttava tai häneltä pyydetään jotain. Perinteinen ruokarukous "Siunaa Jeesus ruokamme, ole aina luonamme" (KU 1, 15) on rukous ja pyyntö. Luokkaan kuuluvat myös kohdat, joissa Jeesuksen lempeys näkyy suostumisena tai nöyryytymisenä (esim. tehtävänsä) ja joissa Jeesus kantaa tilanteet nöyrästi seuraamuksia kaihtamatta: "Jeesus kuunteli hiljaa eikä sanonut sanaakaan puolustautuakseen" (OU 3–4, 151).

2.5 Inhimillinen ja tunteellinen

Jeesuksen ihmisyyys ja inhimillinen puoli tulee ilmi kohdissa, joissa häneen liittyy tunteita (esim. surua ja iloa) tai fyysiseen sekä psyykkiseen jaksamiseen liittyviä ilmauksia: "Kun Jeesus ei enää jaksanut kantaa poikkipuuta, roomalaiset sotilaat pakottivat Simon Kyreneläisen tähän tehtävään" (SK 3–4, 227). Inhimillistä tunnetta kuvaa hyvin myös OO II:n (83) lyhyt kuvaus "Jeesus oli tuskainen" ja OU 3–4:n (123) kuvaus Jeesuksen väsymisestä: "Välillä Jeesus halusi olla yksin, sillä ihmiset seurasivat häntä kaikkialle".

2.6 Pelastushistorian täyttäjä

Alaluokkaan kuuluvat kaikki ne kohdat, joihin liittyy ennustus tulevasta Vapahtajasta, Messiaasta ja Kristuksesta, hänen kärsimystiestään sekä pelastushistorian täyttämisestä. Keskeinen ydinkohta kristillistä dogmatiikkaa on Jumalan Pojan kuolema ja inhimillisen järjen ylittävä ylösnouseminen. Jeesusta pilkataan ja vastustetaan, hän kärsii ja kuolee. "Jeesusta syytettiin Jumalan pilkasta, koska hän sanoi olevansa Jumalan Poika" (OO II, 84). KU 4:n (137) mukaan "Näin he osoittivat kunnioitusta Jeesuksen kärsimystä kohtaan". Kuoleman jälkeen koittaa ylösnousemus. Alaluokkaan kuuluvat kohdat, joissa Jeesus nousee ylös tai Jeesuksesta puhutaan ylösnousseena ja joissa Jeesus ilmestyy tai hänestä puhutaan ilmestyneenä. OU 1–2 (76) kertoo, kuinka "Maria kertoi keisarille, että Kristus nousi kuolleista". SK 3–4:n (101) mukaan "Jumalanpalvelusta vietetään sunnuntaina, sillä sunnuntai on Jeesuksen ylösnousemuksen päivä".

3 PYHÄ HENKI

3.1 Vuodattaminen ja saaminen

Sisältöluokkaan kuuluvat kohdat, joissa kerrotaan Pyhän Hengen vuodattamisesta ja saamisesta yleisesti, Jeesuksen kasteella sekä ensimmäisenä helluntaina. SK 1–2:n (62) mukaan "helluntaina Jumala lähetti Pyhän Hengen maailmaan". OU 1–2 (159) jatkaa, kuinka opetuslapset "täytyivät Pyhällä Hengellä ja alkoivat puhua itselleen vierailia kielillä". "Siksi helluntaina juhlimme kirkon syntymäpäivää ja Pyhän Hengen vuodattamisen muistopäivää", kertoo KU 4 (138).

3.2 Jumalan persoonana

Kolmiyhteisen Jumalan usein heikoimmin tunnettu persoona kuvataan kristillisessä tekstuurissa etenkin kyyhkysenä, tulenlieskoina, tuulena ja punaisena värinä. Muita nimityksiä Pyhälle Hengelle ovat Jumalan, Herran ja Elämän Henki sekä Puolustaja. Jumalan persoonana Pyhä Henki "tuo uuden elämän" (OO I, 97), "muistuttaa siitä, mitä Jeesus puhui ja teki" (SK 3–4, 233) ja "ohjaa meitä turvautumaan Jeesukseen" (KU 4, 139). Luokkaan sisältyvät kohdat, joissa näkyy Pyhän Hengen toiminta, olemus ja vaikutukset.

3.3 Läheinen

Vaikka Pyhä Henki jää Jumalan persoonista abstrakteimmaksi, on syytä tarkastella oppikirjojen luomaa kuvaa Pyhän Hengen läheisyydestä ihmiselle ja henkilökohtaisesta kohtaamisesta ihmisen kanssa. KU 4 (111) kertoo, miten "Jeesus lupasi itse olla Pyhän Hengen kautta opetuslastensa kanssa". Myös vanha Simeon oli saanut kohdata Pyhän Hengen: "Pyhä Henki oli ilmoittanut hänelle, ettei hän kuole ennen kuin näkee Herran" (OU 3–4, 136).

4 KOLMINAISUUS

Pyhä Kolminaisuus on kristillisen jumalakuvan keskeisin käsite. Uuden Katekismuksen (2000, 34) mukaan Jumala on "kolmiyhteinen Jumala: Isä, Poika ja Pyhä Henki. Jumala on luonut kaiken, hän on tullut kaltaiseksemme Pojassa ja hän on läsnä Pyhässä Hengessä." Kolminaisuuden pääluokkaan kuuluvat kaikki oppikirjojen kohdat, joissa Jumalasta puhutaan kolmipersonaisena: Isänä, Poikana ja Henkenä tai yksinkertaisemmin Pyhänä Kolminaisuutena. OU 1–2 (56) kertoo, että kristityille "yhteistä on usko Pyhään Kolminaisuuteen".

6 TULOKSET

6.1 Jumalakuva evangelisluterilaisissa oppikirjoissa

Tässä osiossa tarkastelen jumalakuvan ilmenemistä evangelisluterilaisissa vanhemmissa ja uudemmissa oppikirjoissa. Lukumäärällisesti kartoitettuna jumalakuvailmaukset antavat vain osviittaa, sillä kirjasarjat eivät ole yhteneväiset erilaisen kirjajaon vuoksi. Jumalakuvamainintojen jakaumat on kuvattu kuviossa 2 (s.69). Vanhempi Koulun uskontokirja -sarja sisältää kirjan jokaiselle vuosiluokalle ja uudemmassa Suuri kertomus -sarjassa kirjat ovat vuosiluokille 1–2 ja 3–4.

Yleisesti jumalakuvailmauksista voidaan todeta, että niiden määrissä on jonkin verran eroja. Koulun uskontokirja (KU) 1:ssä ilmauksia on 82 (kirjassa 127 sivua) ja KU 2:ssa 139 (112 s.). SK 1–2 (168 s.) sisältää 91 jumalakuvailmausta. Kolmannen (160 s.) ja neljännen (155 s.) luokan kirjoissa KU-sarjassa ilmauksia on 417. Suuri kertomus (SK) 3–4:ssä on 236 sivua ja jumalakuvailmauksia 299. Kategorioitujen pääluokkien jakaumat ovat melko tasaiset. Sekä vanhoissa että uusissa kirjoissa kaikkien mainintojen määrä jakautuu lähes puoliksi pääluokkien *Isä Jumala* ja *Poika Jeesus* kesken. Ainoastaan kirjassa SK 3–4 Jumalaa kuvaavilla maininnoilla on painopiste Isä Jumalan suhteen: kaikista maininnoista noin 70 % koskevat Isä Jumalaa, Poika Jeesusta vain hieman reilut 25 %. *Pyhä Henki* ja *Kolminaisuus* jäävät kirjasta riippuen 0–3 prosenttiyksikön tuntumaan. Vanhojen ja uusien kirjojen keskiarvoissa kaikista maininnoista Isä Jumalaa koskevat 48 % (KU) / 64 % (SK), Poika Jeesusta 50 % / 33 % ja Pyhää Henkeä sekä Kolminaisuutta noin puolitoista prosenttia kumpaakin.

6.1.1 Isä Jumala

Vanhemmissa kirjoissa pääluokkaan *1 Isä Jumala* sijoittuvia ilmauksia on KU 1:ssä 40, KU 2:ssa 68, KU 3:ssa 107 ja KU 4:ssa 90. Mainintojen määrä on n. 50 % kirjojen KU 1, 2 ja 3 osalta kaikista löydettyistä ilmauksista. Vain KU 4 jää selkeästi tämän alle 43 %

osuudella. Uusissa kirjoissa Isä Jumala -mainintoja on SK 1–2:ssa 40 (44 %) ja SK 3–4:ssa peräti 211 (71 %).

Vanhassa Koulun uskontokirja -sarjassa Isä Jumala -mainintoja on 305 kappaletta. Näistä maininnoista alaluokka *1.1 Kaikkivaltias* käsittää 16 % (48). Uudesta, Suuri kertomus -kirjasarjasta löytyy mainintoja *Isä Jumalasta* 251, joista luokka *1.1 Kaikkivaltias* käsittää noin 20 %. Koulun uskontokirja -sarjasta on tämän alaluokan mainintoja ensimmäisellä luokalla 9 (23 % kaikista *Isä Jumala* -pääluokan ilmauksista), toisella 10 (15 %), kolmannella 15 (14 %) ja neljännellä 14 (16 %). Suuri kertomus -sarjan osassa 1–2 luokkaan sijoittuu 10 ilmausta (42,5 %) ja osassa 3–4 38 mainintaa (18 %). Ilmauksia on molemmissa sarjoissa määrällisesti yhtä monta ja myös prosentuaalisesti osuudet ovat samaa luokkaa.

Jumalan luomiseen ja hyvän antamiseen sekä pyhyteen liittyvien ilmausten jakautuminen kirjoissa on melko tasaista. Jumalan luomistyön alaisia ovat hyvien asioiden lisäksi myös kurjemmat, kuten SK 3–4 (164) kertoo: "Käärme oli kavalin kaikista eläimistä, jotka Jumala oli luonut". Pyhyteen liittyviä ilmauksia on Koulun uskontokirja -sarjassa viitisen kappaletta joka kirjassa. Suuri kertomus -sarjassa ilmausten esiintyminen painottuu kolmannelle ja neljännelle vuosiluokalle.

Luokan *1.2 Ihmistä lähestyvä Jumala* osuus on Koulun uskontokirja -sarjassa 20 % ja Suuri kertomus -sarjassa 25 %. Molemmissa sarjoissa mainintoja on kuutisenkymmentä. Johdattukseen, kutsumiseen ja lähettämiseen liittyvät kohdat puuttuvat kokonaan KU 4:stä ja eniten ilmauksia (hieman alle kymmenen) on KU 3:ssa, jossa käsitellään paljon Vanhan testamentin kertomuksia. SK 1–2:ssa johdatusta käsittelee pari mainintaa ja SK 3–4:ssä 15. Suurin osa luokan maininnoista keskittyy Jumalan tahdon ilmoittamiseen. Maininnat liittyvät KU 1:ssä ja 2:ssa sekä KS 3–4:ssa kiinteästi Vanhan testamentin kertomuksiin ja Jumalan puheeseen Moosekselle, Jaakobille ja muille Raamatun henkilöille. SK 1–2:ssa sekä KU 4:ssä painopiste on enemmän Jumalan yleisen tahdon julkituomisessa: "Jumala tahtoo meidän huolehtivan toisistamme" (KU 4, 115). KU 3:ssa maininnat liittyvät tasaisemmin sekä Raamatun kertomuksiin että yleisempiin toteamuksiin Jumalan tahdosta.

Luokan 1.3 *Rukousten, kiitoksen ja pyyntöjen kohde* osuudet ovat molemmissa sarjoissa 20 prosenttiyksikön tuntumassa. KU-sarjassa luokkaan kuuluu 61 (20 %) ilmausta, joista KU 2 sisältää 22 ja KU 4 20. SK-sarjassa mainintojen määrä on 48 (19 %). Niistä 34 on SK 3–4:ssä. Luokkaan kuuluvista ilmauksista suuri osa käsittää ihmisten Jumalan puoleen kääntymistä kiitollisuuden näkökulmasta. SK 1–2:ssa (120) kerrotaan, kuinka ihmiset "kiittivät ja ylistivät Jumalaa siitä, mitä he olivat nähneet". Keskiössä on myös hädän tai kiusauksen hetkellä Jumalaan turvautuminen: "Herra, älä salli sydämeni taipua viekkaisiin sanoihin" (OO IV, 76).

Luokkaan 1.4 *Läheinen ja rakastava Jumala* kuuluvat ilmaukset, joissa Jumala lähestyy ihmistä positiivisella, lämpimällä ja lempeällä tavalla. KU 1:ssä (108) kerrotaan, kuinka "Herra oli Joosefin kanssa, niin että hän menestyi kaikessa". Luokka kattaa n. 30 % (86 ilmausta) KU-sarjan *Isä Jumala* -ilmauksista. SK-sarjassa osuus on alle 20 % (48 ilmausta). Eniten luokkaan kuuluvia ilmauksia on molempien sarjojen kolmannen ja neljännen vuosiluokan kirjoissa, 30–40 mainintaa. Alemmilla vuosiluokilla mainintojen määrä on kymmenen tuntumassa. Jumalan anteeksianto kuuluu keskeisesti kristilliseen dogmatiikkaan. Tätä aihetta käsitteleviä mainintoja on vanhoissa kirjoissa alle viisi ja uusissa alle kymmenen. Ilmaukset käsittelevät synnintunnustuksesta seuraavaa syntien anteeksisaamista, Israelin kansan armahtamista ja yleisemmin Jumalan luonnetta antaa anteeksi. "Jumala rakastaa kaikkia lapsiaan ja antaa heille anteeksi" (SK 3–4, 193).

Sisältöluokka 1.5 *Legalistinen Jumala* pitää sisällään ankaran ja lakihenkisen Jumalan eri puolia. KU 3:ssa ilmauksia on 19 ja KU 4:ssä 7. KU 1 ja 2 eivät sisällä lainkaan legalistisen Jumalan ilmauksia, kuten ei myöskään SK 1–2. Yhteensä KU-sarjassa *Isä Jumala* -ilmauksista 9 % (26 ilmausta) sisältyy tähän luokkaan. SK-sarjassa osuus on reilu 10 % (28 ilmausta). Lakinsa ilmoittava ja käskynsä antava Jumala kohdataan kirjoissa Israelin kansan erämaavaelluksella saadussa kymmenessä käskyssä: "Hänen tahtonsa mukaista on olla kaikessa rehellisiä – siihen Jumalan käskytkin meitä ohjaavat" (KU 4, 115). Vanhan testamentin kertomuksissa tulee myös ilmi Jumalan tekoja vaativa ja rankaiseva ja puoli. SK 3–4:n (86) mukaan "Herra sanoi: Nyt kansa saa nähdä vihani" ja "Jumala katui, että oli luonut ihmisen. Hän päätti tuhota ihmisen ja sen mukana kaikki elävät olennot maan päältä" (57).

Kirjoista ei löydy lähes lainkaan sisältöluokan 1.6 *Antropomorfinen Jumala* mainintoja. Yhteensä Koulun uskontokirja -sarjassa mainintoja on kolme, joista yksi ensimmäisellä ja kaksi neljännellä luokalla. Prosentuaalinen osuus on yhden prosentin tuntumassa. Suuri kertomus -sarjassa osuus on alle puoli prosenttia ja ilmauksia on vain yksi. Ilmauksessa "Moni lapsi ajattelee, että Jumala on vanha, lempeä, partasuinen, isokokoinen mies" (KU 4, 129) antropomorfinen ajatus tuodaan lapsen omasta maailmasta käsin. Ajatusta kehitetään myös eteenpäin: "Vähitellen nuori ymmärtää, että Jumalasta puhutaan vertauskuvallisella tavalla". Antropomorfiset ilmaukset esitetään kysymysten muodossa tai ne sisältävät aina jatkoajatuksen ihmismäisen jumalakuvan vertauskuvallisuudesta.

Enkelit eivät suoranaisesti kuulu kristillisen, kolmiyhteisen Jumalan persoonien piiriin. Aineistosta nousevien löydösten pohjalta ne nousevat osaksi Isä Jumalan olemusta viestinvälittäjän tehtävässä. Alaluokassa 1.7 *Enkelit Jumalan viestinvälittäjinä* eniten ilmauksia luterilaisista kirjoista löytyy KU 2:sta (14/ 21 %) ja SK 3–4:stä (12/ 6 %). Yhteensä Koulun uskontokirja -sarjassa ilmauksia on 20 ja Suuri kertomus -sarjassa 15. Molemmissa prosentuaalinen osuus on kuuden prosentin tuntumassa. KU 3:ssa ei ole yhtään mainintaa enkeleistä Jumalan viestinvälittäjinä.

6.1.2 Poika Jeesus

Koulun uskontokirja -sarjassa Jeesukseen liittyviä ilmauksia on 318 (50 % kaikista sarjan Jumala -ilmauksista), joista kolmasosa on sarjan neljännessä osassa. Suuri kertomus -sarjassa mainintoja on 127 (33 %). KU-sarjassa kaikkien kirjojen mainintojen määrä Jeesuksesta ylittää 50 % tuntumaan. SK 1–2:ssa osuus on hieman alle 55 %, mutta SK 3–4:ssä vain 26 % suuren *Isä Jumala* -osuuden takia. KU -sarjassa suurimmat sisältöluokat ovat 2.3 Viisas opettaja (89/ 28 %) ja 2.6 *Pelastushistorian täyttäjä* (86/ 27 %). Uudemmissa Suuri kertomus -kirjoissa pääpaino on pelastushistoriassa (56/ 44 %). Myös Jeesuksen opetukset (36/ 28 %) saavat selkeän roolin kirjojen mainintojen jakautumisessa. Alaluokkien keskinäiset prosentuaaliset erot ovat sekä vanhassa että uudessa sarjassa hyvin suuria, puolestatoista prosentista neljäänkymmeneen.

Jeesuksen jumaluudesta ja siihen liittyvistä seikoista puhutaan oppikirjoissa suhteellisen vähän. Sisältöluokan 2.1 *Jumalan Poika* prosentuaalinen osuus kaikista Jeesus -maininnoista jää kirjoissa KU 1–3 alhaiseksi. KU 1 ei sisällä lainkaan sisältöluokan ilmauksia, KU 2:ssa niitä on yksi (1 %) ja KU 3:ssa kolme (3 %). Vain KU 4 ylittää 10 prosentin 11 maininnalla. SK 1–2 mainintoja on kaksi (4 %) ja SK 3–4:ssä kuusi (8 %). Luokkaan kuuluvista maininnoista suurin osa käsittelee Jeesuksen tai muiden ihmisten toteamuksia hänen jumaluudestaan. Lisäksi on kohtia, jotka liittyvät yksittäisiin Raamatun tapahtumiin. KU 3:ssa (81) kerrotaan Jeesuksen sisäisestä kamppailusta ennen hänen vangitsemistaan Getsemanessa: "Jeesus voitti tämän kiusauksen".

Sisältöluokkaan 2.2 *Ihmeteot* sijoittuu Koulun uskontokirja -sarjassa 10 % (33 ilmausta) Jeesukseen liittyvistä ilmauksista. Suuri kertomus -sarjassa osuus on vain viisi prosenttia. SK 3–4 sisältää ihmeisiin liittyviä ilmauksia vain yhden, muissa kirjoissa luku vaihtelee 5–14 välillä. Mainintoja on eniten KU 4:ssä (14/ 12,8 %). Jeesuksen opetuksiin liittyvät kohdat sisältyvät luokkaan 2.3 *Viisas opettaja*. Se on KU-sarjassa suurin Poika Jeesus -alaluokka hieman alle 30 % osuudella ja 89 maininnalla. SK-sarjassa luokan osuus on 28,4% (36 mainintaa). Yksittäisten kirjojen kohdalla yli 30 % osuuteen yltävät KU 1 (14/ 34 %), KU 3 (34/ 35 %) sekä SK 1–2 (16/ 33 %). Mainintoja muissa kirjoissa on sekä lukumäärällisesti että prosentuaalisesti kahdenkymmenen molemmin puolin.

Vanhempien KU-kirjojen kolmanneksi suurin Jeesukseen liittyvä alaluokka on 2.4 *Läheinen ja auttava* 79 kohdan (25 %) osuudella. SK -sarjan osuus jää hieman pienemmäksi 19 ilmauksella (15 %). Alempien 1–2 luokkien kirjoissa läheiseen ja lämpimään Jeesus-kuvaan liittyviä ilmauksia on prosentuaalisesti hieman enemmän kuin ylemmillä 3–4 luokilla. KU 1 sisältää ilmauksia 15 (37 %) ja KU 4 19 (17 %). OO III (89) kertoo, kuinka "Jeesus on luvannut olla kanssamme vastoinkäymisissä ja auttaa uuteen alkuun". Yleisesti luokkaan sijoittuvissa maininnoissa Jeesus kuvataan pyyntöjen ja rukousten kohteena sekä vierellä kulkijana: "Jeesus itse lähestyi heitä ja kulki heidän kanssaan" (KU 2, 87).

KU 4 (69) kertoo, kuinka "Jeesus oli – – huomannut, että hänen opetustaan vastustettiin. Hän oli alakuloinen". *Inhimillisen ja tunteellisen Jeesuksen* sisältöluokkaan 2.5 ei sijoitu

montakaan ilmaisu. KU-sarjan kirjat sisältävät yhteensä 16 ilmaisu (5 %) ja SK-sarjan kaksi (1,6 %). KU 1 ja SK 1–2 eivät sisällä lainkaan luokan ilmauksia.

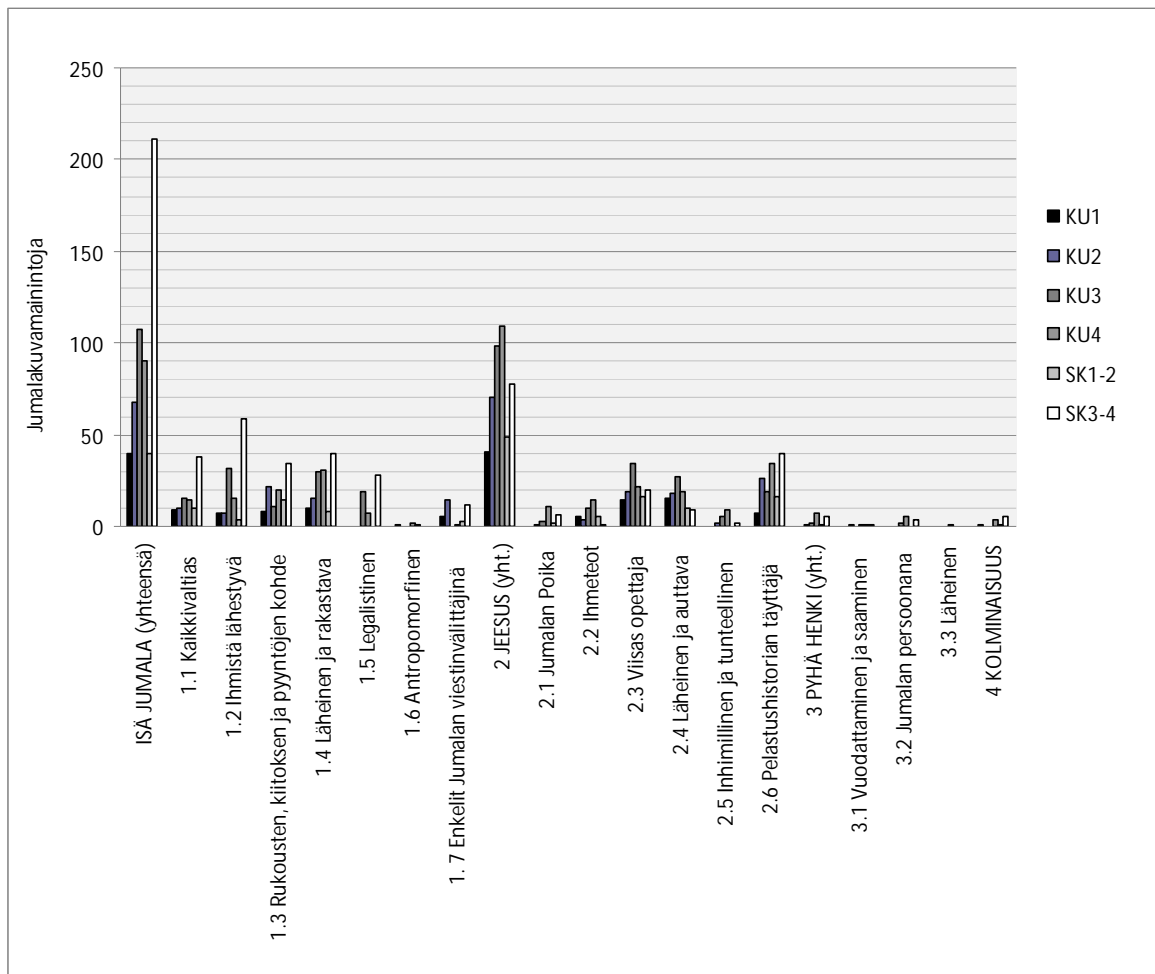
Pelastushistorian Jeesuksesta kertovat kohdat sijoittuvat luokkaan 2.6. KU 1–4 käsittää 86 (27 %) kohtaa ja SK 1–2 56 (44 %). Eniten ilmauksia on SK 3–4:ssä (40/ 51 %). Koulun uskontokirja -sarjassa maininnat liittyvät useammin tulevaan Pelastajaan tai pelastushistoriaan yleisesti. Suuri kertomus -sarjassa painopiste on kärsimystiellä ja ylösnousemisella. Jeesuksen vastustamiseen ja kärsimykseen sekä ylösnousemiseen ja ilmestymiseen liittyviä kohtia on molemmissa sarjoissa parikymmentä. KU 1 sisältää vain yhden maininnan kärsivästä ja ylösnouksesta Jeesuksesta, KU 3:ssa ylösnousemista ei mainita kertaakaan. KU 2 ja 4 käsittelevät Jeesuksen vastustusta ja ylösnousemusta useammalla kohdalla. SK 1–2 sisältää viitisen mainintaa kärsimyksestä ja ylösnousemisesta, SK 3–4 noin 15 molemmista.

6.1.3 Pyhä Henki ja Kolminaisuus

Pyhään Henkeen liittyviä kohtia ei luterilaisissa oppikirjoissa ole paljon. KU-sarjassa mainintoja Pyhästä Hengestä ei löydy ensimmäiseltä luokalta. KU 2 sisältää yhden kohdan, KU 3 kaksi ja KU 4 seitsemän kohtaa. Pyhää Henkeä käsittelevät 10 kohtaa kattavat vajaan kahden prosentin osuuden kaikista sarjan jumalakuvailmauksista. SK 1–2 sisältää yhden ja SK 3–4 viisi Pyhään Henkeen liittyvää kohtaa. Yhteensä kuuden maininnan prosentuaalinen osuus on samaa luokkaa kuin Koulun uskontokirja -sarjalla, vain puolitoista prosenttia. Ilmaukset jakautuvat sisältöluokkiin *3.1 Vuodattaminen ja saaminen*, *3.2 Pyhä Henki Jumalan persoonana* ja *3.3 Läheinen Pyhä Henki*. Kirjojen maininnat sijoittuvat etupäässä luokkaan 3.2. Koulun uskontokirja -sarjassa luokassa 3.2 mainintoja on seitsemän kaikkiaan kymmenestä, SK-sarjassa neljä kaikkiaan kuudesta. Suuri kertomus -kirjoissa läheisen Pyhän Hengen ilmauksia ei esiinny lainkaan. KU 2 sisältää vain yhden maininnan Pyhästä Hengestä luokassa *3.1 Vuodattaminen ja saaminen*.

Kolminaisuus on otettu omaksi jumalakuvan kategoriaksi sen keskeisyyden vuoksi kristinopin kannalta. Kolminaisuus esiintyy sanana tai yhdistelmänä Isä, Poika ja Pyhä Henki vanhemmissa Koulun uskontokirjoissa yhteensä viisi kertaa (alle prosentti kaikista

sarjan jumalailmauksista), KU 1:ssä yhden ja KU 4:ssä neljä kertaa. Uudemmissa kirjoissa mainintoja on kuusi (puolitoista prosenttia), joista yksi löytyy SK 1–2:sta ja viisi SK 3–4:stä. Kolminaisuutta käsittelevät kohdat liittyvät eniten kasteeseen. Muutama kohta käsittelee myös kristillistä toivotusta tai tervehdystä ja avioliiton solmimista: "Pappi vahvistaa avioliiton Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen nimeen" (SK 3–4, 111).

KUVIO 2. Jumalakuvamainintojen jakautuminen evankelisluterilaisissa uskonnon oppikirjoissa

6.1.4 Yhteenveto

Luterilaisten oppikirjojen jumalakuva painottuu sekä vanhoissa että uusissa kirjoissa Isä Jumalan ja Poika Jeesuksen piirteisiin. Isä Jumala luokan osuus on uusissa kirjoissa vanhoja suurempi. Isä Jumala kuvataan eniten ihmistä lähestyvänä ja läheisenä, Poika Jeesus viisaana opettajana ja pelastushistorian kautta. Etenkin SK 3–4:ssä Poika Jeesukseen liittyvistä ilmaisuista esiin nousee toiminnan vastustus ja pääsiäisen kärsimystie. Oppikirjoissa lähestytään Jumalan eri puolia Raamatun kertomusten ja arkipäiväisten tilanteiden kautta, jolloin tietyt piirteet korostuvat turvallisuutta luovina ja helposti lähestyttävänä. Pyhän Hengen ja Kolminaisuuden osuudet jäävät jumalakuvailmauksissa marginaalisiksi: sekä vanhoissa että uusissa kirjoissa Pyhän Hengen osuus on puolitoista prosenttia. Kolminaisuus-luokkaan sijoittuvien ilmausten osuus kaikista on vanhoissa alle prosentin ja uusissa reilu puolitoista prosenttia. Pyhään Henkeen liittyvät kohdat käsittelevät helluntain tapahtumia ja Pyhän Hengen toimintaa. Kolminaisuus-maininnat liittyvät pääasiassa kastetoimitukseen.

6.2 Jumalakuva ortodoksisissa oppikirjoissa

Ortodoksisten kirjojen jumalakuvamainintojen jakaumat on kuvattu kuviossa 3 (s. 76). Mainintoja on vanhassa, Olen ortodoksi (OO) -sarjassa yhteensä 764 ja uudessa Ortodoksinen uskontokirja (OU) -sarjassa 519. OO I:ssä ilmauksia on 117 (kirjassa 111 sivua), OO II:ssa 149 (108 s.), OO III:ssa 294 (141 s.) ja OO IV:ssa 204 (176 s.). OU 1–2 (174 s.) sisältää 174 jumalakuvailmausta. Kolmannen ja neljännen vuosiluokan kirjassa ilmauksia on 345 (199s.). Kategorioitujen pääluokkien prosentuaalisissa osuuksissa on hieman vaihtelua. Vanhoissa kirjoissa *Isä Jumala* -luokkaan kuuluvia mainintoja on kaikista maininnoista 53 % (402 mainintaa) ja *Poika Jeesus* -mainintoja reilut 40 %. Uusissa kirjoissa kaikkien mainintojen määrä on melko tasainen luokkien *Poika Jeesus* (250/ 48 %) ja *Isä Jumala* (221/ 43 %) kesken. *Pyhä Henki* ja *Kolminaisuus* jäävät mainintojen määrässä selvästi vähemmälle. Luokan *Pyhä Henki* osuus OO-kirjoissa on viitisen prosenttia (39 mainintaa) ja *Kolminaisuus* jää hieman alle kahden (13). OU-

sarjassa *Pyhä Henki* -luokan osuus on kuusi prosenttia (30) ja *Kolminaisuus* -luokan neljä prosenttia (18).

6.2.1 Isä Jumala

Pääluokkaan *I Isä Jumala* sijoittuu 35–40 % kaikista jumalakuvailmauksista kirjoissa OO I (46), OO II (53) ja OO IV (70). OO III sisältää 233 Isä Jumalaa käsittelevää kohtaa ja osuus kaikista kohdista on hieman alle 80 %. OU 1–2:ssa mainintojen osuus on 40 % (70) ja OU 3–4:ssä 34 % (101). Molemmissa sarjoissa suurimmat *Isä Jumala* -luokan alaluokat ovat *1.2 Ihmistä lähestyvä* (OO:ssa 105/26 %, ja OU:ssa 52/ 24 %) ja *1.3 Rukousten, kiitoksen ja pyyntöjen kohde* (OO:ssa 88/ 22 % ja OU:ssa 52/ 24 %).

Alaluokan *1.1 Kaikkivaltias* osuus Olen ortodoksi -sarjan kirjoissa on 15 % tuntumassa. Vähiten ilmauksia on OO I:ssä (6/ 13 %) ja eniten OO IV:ssä (12/ 17 %). Ortodoksinen uskontokirja 1–2 sisältää mainintoja 16 (23 %) ja OU 3–4 30 (20 %). Maininnat liittyvät keskeisimmin luomiskertomuksen vaiheisiin, Jumalan ihmiselle antamien asioiden ymmärtämiseen ja rukouksiin, joissa mainitaan Jumala hyvän antajana. OU 1–2:ssa (16) kerrotaan alkusyksyn vaiheista, jolloin "pohdimme, olemmeko kunnioittaneet Jumalan luomistyötä". Kohdissa nousee esille myös se, että Jumala on mysteeri, jota kukaan ei ole nähnyt. OO-sarjassa luokan osuus jää alle 15 prosentin, OU-sarjassa osuus on hieman yli 20 %. Luokakohtaisesti kirjoissa ei ole sarjan sisällä suurtakaan vaihtelua.

Vanhempien OO-kirjojen suurin Isä Jumala -sisältöluokka on *1.2 Ihmistä lähestyvä Jumala* (105 mainintaa/ 26 %). Uusissa OU-kirjoissa osuus on samaa luokkaa (52/ 24 %). Kirjakohtaiset osuudet ovat hyvin vaihtelevat, 9–32 prosentin välillä ja alempien vuosiluokkien kirjoissa osuudet ovat ylempiä vuosiluokkia pienemmät. Mainintoja on vähiten OU 1–2:ssa vajaalla yhdeksällä prosentilla (6 mainintaa) ja eniten OO III:ssa (74/ 32 %). Myös OU 3–4 sisältää runsasasti tämän alaluokan mainintoja (46/ 31 %). Keskeisenä teemana maininnoissa on Raamatun henkilöiden johdatus. OO IV (154) kertoo Arseni Konevitsalaisen vaiheista seuraavaa: "Arseni ajatteli, että tämä oli varmaan Jumalan johdatusta ja Jumala tahtoi hänen perustavan luostarin juuri tälle saarelle".

Jumala kuvataan rukousten, kiitoksen tai pyyntöjen kohteena luokan 1.3 maininnoissa. Olen ortodoksi -kirjoissa mainintoja on 88 (22 %) ja Ortodoksinen uskontokirja -sarjassa 52 (24 %). Vuosiluokittain tarkasteltuna eniten mainintoja on OU 1–2:ssa (41 %) ja OO II:ssä (34 %). Pienin osuus tähän luokkaan sijoittuvilla kohdilla on OU 3–4:ssä (15 %). Suuri osa maininnoista liittyy Vanhan testamentin tapahtumiin, kuten OO III:n (23) kohta "Silloin Jaakob pelästyi ja rukoili hartaasti Jumalaa".

Luokkaan 1.4 *Läheinen ja rakastava* sijoittuu Olen ortodoksi -sarjassa yhteensä 71 mainintaa (18 %) ja Ortodoksinen uskontokirja -sarjassa 27 mainintaa (12 %). Prosentuaalisesti eniten tämän alaluokan ilmauksia on OO I:ssä 37 prosentilla (17 mainintaa) ja määrällisesti OO III:ssa 35 maininnalla (15 %). Jumalan anteeksiantoon liittyviä kohtia on OO-sarjassa osissa II ja III sekä OU-sarjassa osassa 3–4. Muissa kirjoissa Jumalan anteeksiantoa ei mainita. Olen ortodoksi III:ssa (61) anteeksiantava Jumala näyttäytyy Vanhan testamentin puolella: "Naatan vastasi: Niin myös Herra on antanut sinun syntisi anteeksi".

Legalistisen Jumalan puolta esittelevän luokan 1.5 osuus on vanhoissa kirjoissa 14 % (56 mainintaa) ja uusissa 12 % (26 mainintaa). Vuosiluokkien 1–2 kirjoissa osuus on selvästi kolmannen ja neljännen vuosiluokkien kirjoja pienempi. Lähes kaikki luokkaan sijoittuvat maininnat ovat ylempien vuosiluokkien kirjoissa. OO I ei sisällä lainkaan mainintoja legalistisesta Jumalasta, OO II:ssa niitä on yksi ja OU 1–2:ssa kaksi. Eniten mainintoja on OO III:ssa (47/ 20 %). Maininnat käsittelevät enimmäkseen Jumalan ihmisille antamia lakeja mutta myös hänen rankaisevaa ja tekoja vaativaa puolta. OU 1–2 (40) kertoo Raamatun alkulehtien syntiinlankeemuksen seurausten vaikutuksista: "Kaiken tämän ihminen menetti oltuaan tottelematon Jumalalle. Nyt ihmisen tehtävänä on tavoitella Jumalan kaltaisuutta".

Pienin *Isä Jumala* -pääluokan alaluokista on 1.6 *Antropomorfinen*, joka pitää sisällään kaikki Jumalan konkreettiseen inhimillisyyteen liittyvät piirteet. Olen ortodoksi -kirjoissa mainintoja on kolme (alle prosentti kaikista Isä Jumala -kohdista): OO III:ssa yksi ja OO IV:ssä kaksi. Olen ortodoksi IV:n (120) mukaan "jotkut ajattelevat, että Jumala on

kuningas, joka istuu ylhäällä valtaistuimella ja hallitsee sieltä maailmaa". Ortodoksinen uskontokirja -sarjassa antropomorfiseen Jumalaan liittyviä kohtia ei ole yhtään.

Luokka *1.7 Enkelit Jumalan viestinvälittäjinä* on OO I:ssä, II:ssä ja IV:ssä samansuuruinen noin kymmenellä prosentilla. Kolmannen vuosiluokan kirjassa mainintoja on vain yksi ja osuus jää alle prosentin. Eniten mainintoja on OU:ssa 1–2 vuosiluokan kirjassa (11/ 16 %). OU 3–4:ssä mainintoja on 7 (5 %).

6.2.2 Poika Jeesus

Luokkaan 2 *Poika Jeesus* liittyviä ilmauksia on kirjoissa alle puolet, Olen ortodoksi -sarjassa 41 % (310 kpl) ja Ortodoksinen uskontokirja -sarjassa 48 % (250) kaikista jumalakuvailmauksista. Määrällisesti kohtia on eniten ylempien luokkien kirjoissa, OO IV:ssä 122 ja OU 3–4:ssä 164. Prosentuaalisesti osuudet jakaantuvat tasaisesti sarjojen välillä eri kirjoille paitsi OO-sarjassa, jossa OO III sisältää 13 % kaikista jumalakuvailmauksista ja muut sarjan osat 50–60 %. OU-sarjassa osuus jää molemmissa kirjoissa hieman alle 50 prosentin. Suurin alaluokka *Poika Jeesus* -luokassa on molemmissa sarjoissa 2.6 *Pelastushistorian täyttäjä*. OO-sarjassa mainintoja on 35 % (109) ja OU-sarjassa 42 % (104). Vähiten mainintoja on luokassa 2.5 *Inhimillinen ja tunteellinen Jeesus* noin kolmella prosentilla.

Luokka 2.1 *Jumalan Poika* on molemmissa sarjoissa toiseksi pienin alaluokka. Luokkaan sijoittuu sarjoissa 7–8 % *Poika Jeesus* -luokan maininnoista. Molemmissa sarjoissa mainintoja on yhteensä noin 20. Olen ortodoksi I, II ja III sisältävät vain muutaman luokkaan kuuluvan maininnan (3–5 %). Luokkaan kuuluvat kohdat sisältävät mainintoja, jotka käsittelevät Jeesuksen jumaluutta suoraan (esim. "Hän on Jumalan Poika, mutta hän itse sanoi itseään myös Ihmisen Pojaksi" OU 3–4, 89) tai välillisesti ("Sitten Jeesus muuttui heidän silmissään: Hänen kasvonsa loistivat kuin aurinko, ja Hänen vaatteensa tulivat hohtavan valkoisiksi" OO IV, 59).

Luokan 2.2 *Ihmeteot* osuus on molemmissa sarjoissa kymmenisen prosenttia. OO-kirjoissa mainintoja on 40. Prosentuaalisesti OO I, II ja IV ovat 11–16 prosentin välillä. OO III jää

reilun viiden prosentin osuuteen kahdella maininnalla. OU-sarjassa mainintoja on 25 ja molemmissa kirjoissa prosentuaalinen osuus on kymmenen prosentin luokkaa. Jeesuksen opetuksia sisältävään luokkaan 2.3 *Viisas opettaja* sijoittuu molemmissa kirjasarjoissa vajaat 60 mainintaa. Kaikilla vuosiluokilla luokkaan sisältyy paljon kohtia, jotka alkavat sanoilla "Jeesus sanoi/ kertoi/ opetti" (esim. OU 1–2, 103: "Jeesus kertoi ihmisille, miten Jumala tahtoisi heidän elävän). Prosentuaalisesti mainintoja on eri vuosiluokilla tasaisesti alle 20 %, vain OU 3–4 sisältää mainintoja yli 25 %.

Alaluokan 2.4 *Läheinen ja auttava* keskiössä ovat Jeesuksen luo tulevien ihmisten saama apu, turva ja uskonvahvistus sekä ihmisten Jeesukselle osoittamat pyynnöt. OU IV (27) kertoo, että "Jeesus on luvannut apostoleille ja heidän kautta kaikille Häneen uskoville: Minä olen teidän kanssanne maailman loppuun asti". Myös kohta "Ovien aukeaminen ja Ehtoollisen esilletulo taas muistuttaa, että keskellämme on Kristus, joka kutsuu Ehtoollisessa osallistumaan taivaalliseen juhla-ateriaan" (105) kertoo Jeesuksen läheisyydestä. Läheisyys ilmenee siitä, että Jeesus on itse ehtoollisessa seurakunnan keskellä. Vanhemmissa kirjoissa sisältöluokkaan kuuluvia kohtia on selvästi enemmän (72/ 23 % Poika Jeesus -luokan kohdista) uudempiin verrattuna (34/ 14 %). Vuosiluokittain prosentuaaliset osuudet jakautuvat sarjan eri kirjojen kesken melko tasaisesti. OO-kirjoissa osuudet ovat 21–27 % välillä, OU-sarjassa 13–15 % välillä.

Poika Jeesuksen selkeästi inhimillisestä ja tunteellisesta puolesta ei kerrota kirjoissa paljoakaan. Luokkaan 2.5 *Inhimillinen ja tunteellinen* sijoittuvia mainintoja on OO-sarjassa 10 (3 %) ja OU-sarjasssa yhdeksän (4 %). OU 3–4:ssä (128) mainitaan, kuinka "Jeesus kuunteli hämmästyneenä sadanpäällikön puhetta". OO I (34) kertoo Jeesuksen ja opetuslasten venematkasta: "Jeesus oli väsynyt ja nukahti". OO III:ssa ei ole lainkaan tähän sisältöluokkaan kuuluvia mainintoja.

Poika Jeesus -luokan viimeinen alaluokka, Pelastushistorian Jeesus sisältää kristinuskon keskeisimmät sisällön: Messias-ennustukset, Jeesuksen kuoleman ja ylösnousemisen. Luokkaan sijoittuvat myös kohdat, jotka sisältävät koko pelastushistorian kannalta vaikuttavia seikkoja, kuten kerrotaan kohdassa "Suurena torstaina Jeesus asetti ehtoollisen" (OO I, 83). OO-sarjassa luokkaan kuuluvia mainintoja on 109 (35 %). Mainintoja on

sarjan joka kirjassa 20–35 (30–50 %). OO III:ssa kohtiin kuuluu myös maininta "Ne, jotka uskovat Kristukseen, saavat iankaikkisen elämän Jumalan luona taivaassa", johon kiteytyy koko Raamatun läpi kulkeva pelastushistoriallinen ajatus. OU-sarjassa mainintoja on 104 (42 %) kirjojen osuuksien ollessa 40 ja 50 % tuntumassa.

Luokkaan 2.6 sisältyvistä kohdista suurin osa käsittelee Jeesuksen kärsimystietä ja viimeisiä vaiheita maan päällä. Vähimmälle huomiolle luokan 2.6 maininnat jäävät OO III:ssa, jossa Jeesuksen kärsimystietä ja ylösnousemista koskevia mainintoja on yksi kumpaakin. Ylösnousemiseen liittyvät kohdat liittyvät kirjoissa pääsääntöisesti pääsiäisenä toivotettavaan "Kristus nousi kuolleista!" -lauseeseen ja Raamatun kertomuksien kohtiin Jeesuksen ylösnousemisesta ja opetuslapsille ilmestymisestä eri tilanteissa kuoleman jälkeen.

6.2.3 Pyhä Henki ja Kolminaisuus

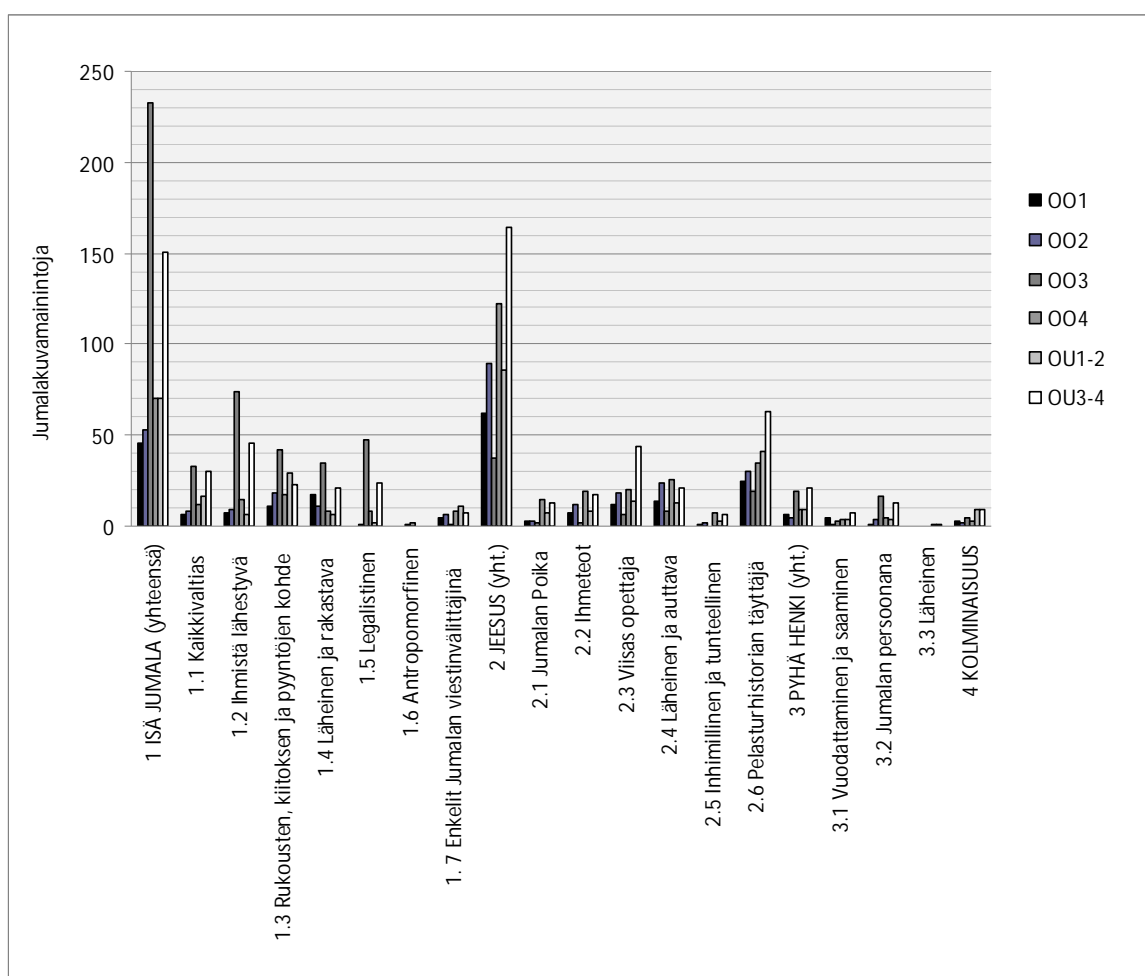
Pääluokan 3 *Pyhä Henki* mainintoja on OO-sarjassa 39 (5 % kaikista jumalakuvailmauksista) ja OU-sarjassa 30 (6 %). Prosentuaalisesti osuudet jakautuvat eri kirjojen kesken melko tasaisesti viiden prosentin molemmin puolin. Eniten mainintoja Pyhästä Hengestä on OU 3–4:ssä (21/ 6 %) ja OO III:ssa (19/7 %).

Alaluokkaan 3.1 *Pyhän Hengen vuodattaminen ja saaminen* kuuluvia mainintoja on molemmissa kirjasarjoissa reilu 10 kappaletta (hieman alle 35 %). Perinteisin Pyhän Hengen laskeutumista kuvaava kohta kerrotaan OU 3–4:ssä (104) seuraavasti: "Samassa – Jumalan Henki laskeutui kyyhkysen tavoin hänen päälleen". OO IV (101) puolestaan kertoo, kuinka nykyään "pappi rukoilee, että Jumalan Pyhä Henki tulisi rukoilijoiden ja ehtoollislahjojen päälle". Luokkaan kuuluvia ilmauksia on OO-kirjoissa 13 ja OU-kirjoissa 11. Molemmissa prosentuaalinen osuus on 35 % tuntumassa.

Eniten mainintoja Pyhästä Hengestä sijoittuu luokkaan 3.2 *Pyhä Henki Jumalan persoonana*. Osuus on OO-sarjassa 67 % (26 mainintaa) ja OU-sarjassa 57 % (17 mainintaa). OO I:ssä sisältöluokan mainintoja on vain yksi. OO I (97) kertoo, kuinka "Pyhä Henki tuo uuden elämän" ja OU 1–2:n (21) mukaan "voitelussa kastettu saa Pyhän Hengen

lahjat". Pyhän Hengen viimeinen luokka 3.3 *Läheinen Pyhä Henki* jää kokonaan vaille mainintoja vanhemman Olen ortodoksi -sarjan kirjoissa. Ortodoksinen uskontokirja -sarjassa mainintoja on yksi kummassakin kirjassa. Molemmissa kirjoissa kohta liittyy Raamatun kertomukseen vanhasta Simeonista, joka oli saanut Pyhältä Hengeltä lupauksen, ettei hän kuole ennen kuin näkee Messiaan.

Kolminaisuus jää pääluokista pienimmäksi. OO-kirjoissa mainintoja on 13 (2 % kaikista maininnoissa) ja ne jakautuvat eri kirjon kesken tasaisesti. OU-kirjoissa mainintoja on 18 (4 %), molemmissa kirjoissa yhdeksän. OU 3–4 (94) kertoo, että "Pyhä Kolminaisuus on Isä, Poika ja Pyhä Henki". OO II (90) muistuttaa Jeesuksen lähetyskäsystä: "Kastakaa ihmiset opetuslapsiksi Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen nimeen".

KUVIO 3. Jumalakuvamainintojen jakautuminen ortodoksissa uskonnon oppikirjoissa

6.2.4 Yhteenveto

Olen ortodoksi -kirjoissa *Isä Jumala* on pääluokista suurin *Poika Jeesus* -luokan jäädessä hieman alle 10 prosenttiyksikköä pienemmäksi. Uusissa kirjoissa kaikkien mainintojen määrä jakautuu tasaisemmin näiden kahden luokan kesken *Poika Jeesus* -luokan ollessa kuitenkin viisi prosenttiyksikköä *Isä Jumala* -luokkaa suurempi. Pääsääntöisesti maininnat Jumalasta liittyvät Raamatun kertomuksiin ja arkipäiväisiin tilanteisiin, joiden kautta oppikirjoissa lähestytään Jumalan eri puolia. Molemmissa sarjoissa *Isä Jumala* -luokan suurin alaluokka on *1.2 Ihmistä lähestyvä Jumala*. Vähiten mainintoja on antropomorfisen jumalakuvan luokassa *1.4*. *Poika Jeesus* nousee kirjoissa eniten esille pelastushistoriaan liittyen, läheisenä hahmona sekä viisaana opettajana. Vähiten mainintoja on luokassa *2.5 Inhimillinen ja tunteellinen Jeesus*.

Pyhään Henkeen ja etenkin Kolminaisuuteen liittyvät kohdat jäävät kirjoissa hyvin vähäiseksi. Jokaisessa kirjassa on kuitenkin mainintoja molemmista luokista. Pyhän Hengen luokassa eniten mainintoja on alaluokassa *3.2 Pyhä Henki Jumalan persoonana*, johon sisältyy vanhoissa kirjoissa hieman alle 30 ilmausta ja uusissa hieman alle 20. Kolminaisuus-luokan kohdat käsittelevät molemmissa sarjoissa (n. 15 maininnalla) kastetoimituksen lisäksi kirkolliseen elämään liittyviä seikkoja, kuten ehtoollisen asettamista.

6.3 Jumalakuvan painotukselliset erot evankelisluterilaisissa ja ortodoksisissa

oppikirjoissa

Tarkastelen seuraavaksi jumalakuvan painotuksellisia eroja siten, että vertailen kunkin osa-alueen saman kirkkokunnan uusien ja vanhojen oppikirjasarjojen yhteenlaskettuja arvoja sekä sisällöllisiä seikkoja. Tämän lisäksi tarkastelun kohteena ovat vuosiluokille 1–2 sekä 3–4 suunnattujen oppikirjojen yhteenlasketut arvot. Pintapuolisesti vertaan vielä jokaisen kirjan arvoja toisen kirkkokunnan vastaavan kirjan arvoihin. Jumalakuvamainintojen jakaumat on kuvattu kuviossa 4 (s. 85).

Kaikkien tutkimuksen aineistona olleiden luterilaisia kirjojen jumalakuvailmauksien määrä on 1028 kpl. Ortodoksisissa kirjoissa määrä on reilu 200 ilmausta suurempi 1283 maininnalla. Pääluokan *1 Isä Jumala* osuus on luterilaisissa kirjoissa hieman alle 55 %, ortodoksisissa se jää 50 % alapuolelle. *Poika Jeesus* -luokan prosentuaalisissa osuuksissa ei ole juurikaan eroa, molemmissa osuus on reilut 43 %. Luokan *3 Pyhä Henki* kohdalla ero on vajaat neljä prosenttiyksikköä: luterilaisissa hieman alle kaksi prosenttia (16 mainintaa) ja ortodoksisissa reilut viisi prosenttia (69). Kolminaisuuteen liittyviä ilmauksia löytyy luterilaisista kirjoissa 11 (1 %) ja ortodoksista hieman enemmän, 31 (2 %).

6.3.1 Isä Jumala

Ensimmäiseen pääluokkaan sijoittuvia ilmauksia on luterilaisissa kirjoissa 556 (54 %), ortodoksisissa 623 (49 %). Vuosiluokille 1–2 suunnattujen vanhojen ja uusien kirjojen mainintojen osuus on luterilaisissa kirjoissa 47 % (148 mainintaa). Ortodoksisissa kirjoissa osuus jää yhdeksän prosenttiyksikköä pienemmäksi (38 %) 169 maininnalla. Vuosiluokkien 3–4 kirjoissa prosenttiosuudet kirkkokuntien välillä ovat tasaisemmat: luterilaisten kirjojen osuus Isä Jumala -luokassa on 57 % 408 maininnalla ja ortodoksisten 54 % 454 maininnalla. Kirjakohtaisesti tarkasteltuna vanhojen kirjojen osuudet ovat 35–79 %. Pienimmiksi osuudet jäävät Olen ortodoksi -sarjan osissa II ja IV. Eniten mainintoja on OO III:ssa. Uusissa kirjoissa luterilainen SK 3–4 sisältää eniten tämän luokan ilmauksia (211/71 %) muiden kirjojen jäädessä neljäkymmenen prosenttiyksikön tuntumaan.

Alaluokka *1.1 Kaikkivaltias* sisältää luterilaisista kirjoista 17 % kaikista Isä Jumala -luokan ilmauksista. Ortodoksisissa kirjoissa osuus on samoin 17 %. Luterilaisissa kirjoissa mainintoja on määrällisesti eniten uudessa SK 3–4:ssä (38), ortodoksissa vanhassa OO III:ssa (33). Vuosiluokkien 1–2 kirjoissa luterilaiset kirjat sisältävät ortodoksista kirjoja kaksi prosenttiyksikköä enemmän luokkaan *1.1* sijoittuvia ilmauksia. Kolmannen ja neljännen vuosiluokkien kirjoissa osuudet ovat molemmissa kirjoissa 17 % tuntumassa. Kirjakohtaisesti eniten vaihtelua vanhoissa kirjoissa on ensimmäisen luokan kirjoissa. KU I:ssä mainintoja on 23 % ja OO I:ssä kymmenen prosenttiyksikköä vähemmän, 13 %. Uusissa kirjoissa kirjakohtaiset osuudet ovat samansuuruiset.

Useimmissa kirjoissa luokkaan *1.1 Kaikkivaltias* sisältyvät kohdat painottuvat maailman luomiseen ja Jumalan antamaan hyvään. Molempien kirkkokuntien kirjoissa tulee myös selkeästi ilmi Jumalan kaikkivaltius, -näkevyys ja -voipaisuus. Suorimpia ilmauksia tästä on vanhoissa luterilaisissa kirjoissa. Uusissa kirjoissa asia on ilmaistu usein Raamatun kertomuksen kohdan kautta, esim. "Jumala näki, että kaikki oli hyvää" (SK 1–2, 100). Ortodoksisissa sekä uusissa että vanhoissa kirjoissa esiin nousee etenkin Jumalan salattu puoli, mysteerisyys: "Me etsimme Jumalaa, kuitenkin hän ei ole kaukana meistä. – – Jumala on salaisuus" (OO IV, 120).

Jumalan johdatukseen ja tahdon ilmaisemiseen liittyvät maininnat sijoittuvat alaluokkaan *1.2 Ihmistä lähestyvä Jumala*. Luterilaisissa kirjoissa mainintoja on 124 (22 %), ortodoksisissa 157 (25 %). Maininnoista suurin osa sijoittuu kolmannelle vuosiluokalle Vanhan testamentin kertomusten johdosta: "Mutta Jumala huusi Aadamia ja kysyi: Missä olet?" (OO III, 11). Vuosiluokkaisesti mainintojen määrissä ei ole suuria prosentuaalisia eroja.

Luokassa *1.3 Rukousten, kiitoksen ja pyyntöjen kohde* mainintoja on luterilaisissa kirjoissa 109 (20 %) ja ortodoksisissa 140 (22 %). Luonteeltaan maininnat ovat luterilaisissa kirjoissa 1.–2.-luokilla jokapäiväiseen elämään liittyviä, 3.–4.-luokilla enemmän Raamatun henkilöiden ja Israelin kansan eri tilanteisiin keskittyviä. Ortodoksisissa kirjoissa maininnat liittyvät pääsääntöisesti arkipäivän tapahtumiin ja kirkossa käymiseen, OU 3–4:ssä enemmän myös Raamatun tapahtumiin. Uusissa kirjoissa SK 1–2 sisältää 14 mainintaa (35 %). OU 1–2:ssa mainintoja on 29 (15 %). Muuten kirjakohtaiset erot mainintojen osuuksissa ovat vain muutamia prosenttiyksiköitä.

Ilmaukset Jumalasta läheisenä ja rakastavana hahmona sijoittuvat luokkaan *1.4*. Luterilaisissa kirjoissa mainintoja on 134 (24 %) ja ortodoksissa 98 (16 %). Eniten ilmauksia on SK 3–4:ssä (40) ja OO III:ssa (35). Vuosiluokkien 3–4 kirjoissa tämän alaluokan ortodoksisten kirjojen osuus (14 %) on luterilaisia reilut kymmenen prosenttiyksikköä pienempi (25 %). Vanhoissa kirjoissa eroja on etenkin neljännen luokan kirjoissa. KU 4 sisältää ilmauksia 31 (34 %) ja OO IV 8 (11 %). Uusissa kirjoissa SK 1–2:ssa mainintojen osuus on 20 % (8 mainintaa) ja OU 1–2:ssa 9 % (6). Kirjoissa ei ole

paljoa Jumalan anteeksiantoon liittyviä kohtia: luterilaisissa 12 ja ortodoksissa 7. Suurempi osa maininnoista löytyy uusista kirjoista, vaikkakin OU 1–2 jää kokonaan vaille ilmauksia. Prosentuaalisesti luokan osuudet kirjoittain tarkasteltuna ovat samansuuruisia.

Luokkaan *1.5 Legalistinen Jumala* sisältyy luterilaisissa kirjoissa 64 mainintaa (12 %). Ortodoksisissa kirjoissa ilmauksia on 82 (13 %). Ilmaukset painottuvat 3–4-vuosiluokille. Alemmilla luokilla mainintoja ei ole luterilaisissa kirjoissa lainkaan ja ortodoksisissakin vain kolme. Suurempi osa alaluokan maininnoista koskee Jumalaa lakinsa tai käskynsä antaneena ja rankaisevan Jumalan puoli jää vähemmälle. Ylemmillä vuosiluokilla Jumalan rankaisevuudesta kertovat kohdat liittyvät lähes poikkeuksetta Vanhan testamentin tapahtumiin ja Israelin kansan väärään toimintaan. OU 1–2:ssa rankaiseva Jumala näyttäytyy jo paratiisissa langenneiden ihmisten tuomitsijana: "Kaiken tämän ihminen menetti oltuaan tottelematon Jumalalle. Nyt ihmisen tehtävänä on tavoitella Jumalan kaltaisuutta" (40).

Jumalan ihmismäisyydestä ja inhimillisyydestä kertovia, luokkaan *1.6* sijoittuvia kohtia sisältyy sekä luterilaisiin että ortodoksisiin kirjoihin alle prosentin verran. Luterilaisissa kirjoissa mainintoja on neljä, ortodoksisissa kolme. Molempien kirkkokuntien kirjoissa antropomorfisuus esitetään kysymysten tai "jotkut ajattelevat..." -lauselman kautta. Kirjat eivät itsessään tuo esiin Jumalaa antropomorfisten piirteiden kautta.

Maininnat enkeleistä Jumalan viestinvälittäjinä luokassa *1.7* muodostavat luterilaisissa ja ortodoksisissa kirjoissa kuuden prosentin osuuden kaikista kirjojen jumalakuvamaininnoista. Luokkaan sijoittuvia mainintoja on molemmissa alle 40 ja ne jakautuvat vuosiluokkia 1–2 ja 3–4 tarkastellessa melko tasaisesti. Vanhoissa kirjoissa enkeli-ilmauksia sisältyy toiselle luokalle KU II:ssa 14 ja OO II:ssa 6. KU 4 sisältää yhden maininnan, kun OO IV:ssä mainintoja on kahdeksan. Uusissa kirjoissa vuosiluokkien 1–2 kirjoissa on myös eroja. SK 1–2 sisältää enkelimainintoja kolme, OU 1–2:ssa mainintoja on 11. Tilanne on kolmannella ja neljännellä vuosiluokalla päinvastainen SK 3–4:n sisältäessä 12 mainintaa ja OU 3–4:n seitsemän.

6.3.2 Poika Jeesus

Pääloukka 2 *Poika Jeesus on Isä Jumala* -luokkaa pienempi molempien kirkkokuntien kirjoissa. Molemmissa kirjoissa luokan osuus on hieman alle 45 %. Vanhoissa kirjoissa luokkakokhtaista eroa maininnoissa on etenkin kolmannen vuosiluokan kohdalla. Luterilaisessa KU 3:ssa mainintoja on 98 (47 %), ortodoksisessa OO III:ssa mainintojen määrä on 37 (12 %). Pääloukan sisällä erot näkyy etenkin alaluokassa 2.3 *Viisas opettaja*. Uudemmissa kirjoissa eroja mainintojen osuuksissa on etenkin vuosiluokkien 3–4 kirjoissa. SK 3–4:ssä mainintoja on 78 (26 %) ja OU 3–4:ssä 164 (48 %). Suurimmat erot kirjoissa löytyvät luokista 2.1 *Jumalan Poika* ja 2.6 *Pelastushistorian täyttäjät*.

Maininnat rohkeasta ja voimakkaasta Jeesuksesta, Jumalan Pojasta, sijoittuvat luokkaan 2.1. Luterilaisissa kirjoissa luokka käsittää 23 mainintaa (5 %) ja ortodoksisissa 43 (8 %). Maininnat sijoittuvat enimmäkseen vuosiluokille 3–4 etenkin luterilaisissa kirjoissa, joissa mainintoja on 1.–2.-luokilla vain kolme. SK 1–2 (24) toteaa, että "Raamatussa kerrotaan Jumalasta ja Jeesuksesta, joka on Jumalan Poika".

Alaluokkaan 2.2 *Ihmeteot* sisältyy luterilaisissa kirjoissa 9 % (39 mainintaa) Poika Jeesus -maininnoista, ortodoksisissa kirjoissa osuus on 12 % (65 mainintaa). Vuosiluokittain tarkasteltuna suurin ero on vuosiluokkien 3–4 osuuksissa. Suuri kertomus 3–4:ssa mainintoja Jeesuksen ihmeteoista on vain yksi (1 %), kun Ortodoksinen uskontokirja 3–4:ssä mainintoja on peräti 17 (10 %). SK 3–4:n ainoa kohta kertoo, kuinka "Jeesus kosketti miehen korvaa ja paransi hänet" (218).

Luokan 2.3 *Viisas opettaja* sisältöihin kuuluvat Jeesuksen opetukset, joista yleisesti tunnetuin lienee vuorisäärna. OO III:n (127) mukaan "Vuorisäärnassaan Jeesus kehottaa meitä kokoamaan aarteita taivaaseen". SK 1–2 (52) puolestaan kertoo, kuinka "lähetystyöntekijät toteuttavat Jeesuksen antamaa lähetyksäskyä". Luterilaisissa kirjoissa alaluokkaan kuuluvia ilmaisuja on 125 (28 %), joista eniten OO III:ssa. Ortodoksisissa kirjoissa ilmauksia on 114 (20 %), joista 44 löytyy OU 3–4:stä. Vanhoissa kirjoissa kirjakohtaisia eroja löytyy etenkin ensimmäiseltä ja kolmannelta luokalta. KU 1 sisältää mainintoja 34 % ja OO I 19 %. Molemmissa kirjoissa ilmauksia on hieman alle 15.

Kolmannella luokalla KU 3 sisältää mainintoja 34 (35 %) ja OO III vain kuusi (16 %). Uudemmissa kirjoissa eroa on 1–2-vuosiluokkien kirjoissa, joissa mainintoja on molemmissa viitisentoista, mutta prosentuaalinen osuus luterilaisissa on lähes kaksinkertainen (33 % / 16 %).

Jeesus läheisenä hahmona sekä pyyntöjen kohteena on melko samansuuruinen luokka sekä luterilaisissa että ortodoksisissa kirjoissa. Luterilaisissa kirjoissa ilmauksia on 22 % Poika Jeesus -ilmauksista (98 kpl) ja ortodoksisissa 19 % (106). Ryhmittäin tarkasteltuna 3.–4.-luokilla mainintoja on molempien kirkkokuntien kirjoissa saman verran, 55. Vanhoissa kirjoissa ensimmäisellä vuosiluokalla molemmissa kirjoissa on viitisentoista ilmausta, mutta KU 1:ssä prosentuaalinen osuus on 37 % sen jäädessä OO I:ssä 23 prosenttiin. Kolmannella luokalla luterilaisessa kirjassa mainintoja on 27 ja ortodoksisessa kahdeksan, vaikkakin prosentuaaliset osuudet ovat samansuuruiset. Uusissa kirjoissa SK 3–4 sisältää mainintoja vain 9 (12 %), kun OU 3–4:ssä mainintoja on 21 (13 %). Ortodoksisista kirjoista OO I ja III sekä OU 1–2 sisältävät mainintoja Jeesuksen läheisyydestä ensisijaisesti rukousten ja arkipäivään tai kirkolliseen elämään liittyvän kerronnan kautta. Muissa ortodoksisissa kirjoissa pääpaino Jeesuksen läheisyydellä nousee Raamatun kertomuksista, joissa Jeesus toimii ihmisten parhaaksi. Luterilaisissa kirjoissa tällaista jakoa on vaikeampi tehdä, sillä Raamatun kertomusten tapahtumat ja arkipäivään liittyvät kohdat ovat jokaisessa kirjassa selkeästi mukana.

Jeesuksen inhimillisestä ja tunteellisesta puolesta kerrotaan luterilaisissa kirjoissa 18 maininnan verran (4 %). Ortodoksissa kirjoissa määrä on lähes sama 19 maininnalla (3 %). Vanhoissa kirjoissa luokkaan 2.5 sisältyviä mainintoja on enemmän luterilaisissa kuin ortodoksisissa kirjoissa. Uusissa kirjoissa osuudet ovat vastakkaiset. Yleisesti kohdat liittyvät väsymykseen, suruun, onneen, liikutukseen tai pelkoon. KU 2 (82) kertoo, kuinka Jeesus "joutui murheen ja tuskan valtaan".

Alaluokkaan 2.6 *Pelastushistorian täyttäjä* kuuluu luterilaisissa kirjoissa 32 % (142 mainintaa) ja ortodoksisissa 38 % (213) Poika Jeesus -ilmauksista. Vanhoissa ensimmäisen ja kolmannen luokan kirjoissa ero on prosentuaalisesti huomattava. KU 1:ssä osuus on 17 % (7) ja OO I:ssä peräti 40 % (25). KU 3 sisältää mainintoja 19 % ja OO III 51 %,

vaikkakin lukumäärällisesti mainintoja on molemmissa kirjoissa 19. Uusissa kirjoissa prosentuaaliset erot ovat 15 prosentin tuntumassa. Jeesuksen kärsimystietä, ristiinnaulitsemista ja ylösnousemista kuvaavia kohtia on ortodoksisissa kirjoissa luterilaisia enemmän lähes jokaisessa kirjassa. KU 1:ssä mainintoja on kaksi, ja ne kertovat, kuinka "Jeesus kärsii" (100) sekä "Monet ihmiset näkivät Jeesuksen sen jälkeen, kun hän oli noussut kuolleista" (118). OO I:ssä käsitellään 17 maininnalla Piinaviikkoa, Jeesuksen ristiinnaulitsemismatkaa kohti Golgataa, kuolemaa, ylösnousemista ja ilmestymistä opetuslapsilleen sekä ortodoksisia pääsiäistervehdyksiä ja kirkkotietoutta.

6.3.3 Pyhä Henki ja Kolminaisuus

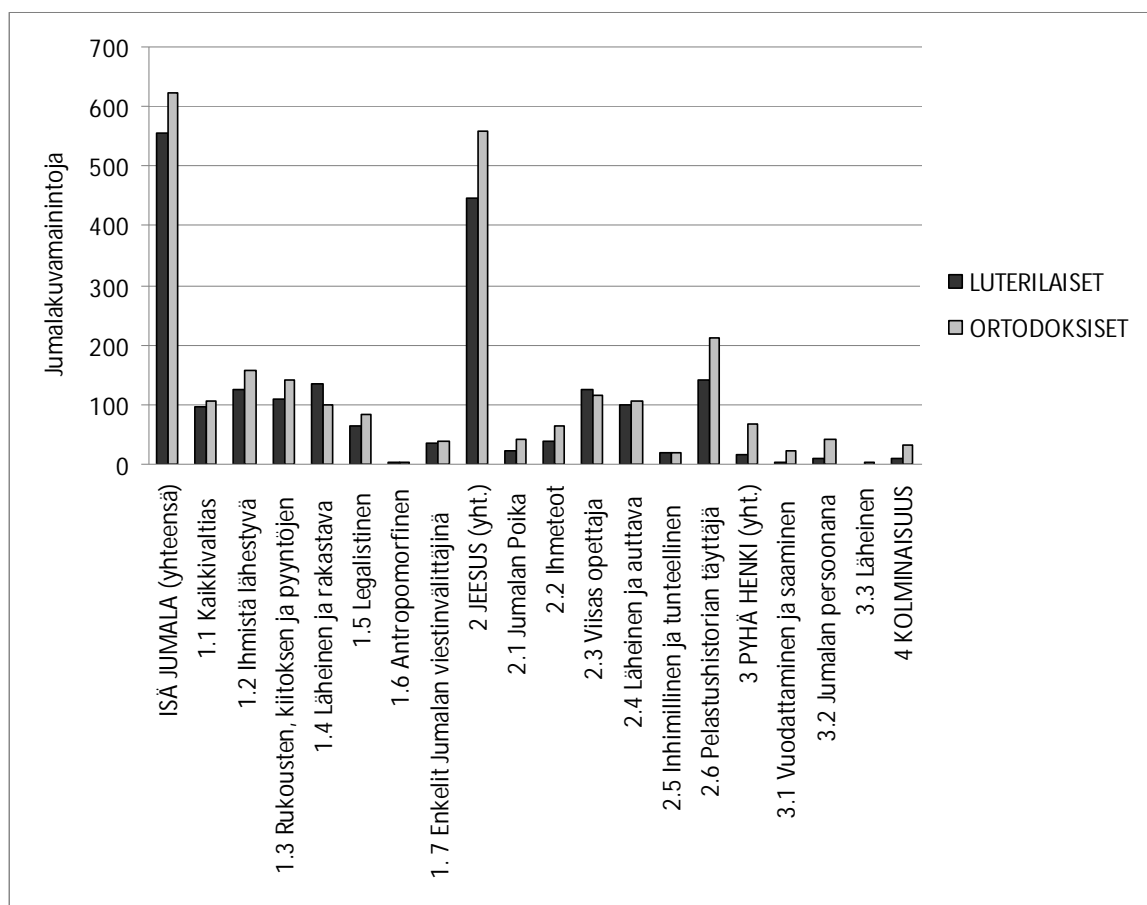
Ortodoksisissa kirjoissa on sekä Pyhää Henkeä että Kolminaisuutta koskevia mainintoja luterilaisia kirjoja enemmän. Luterilaisissa pääluokkaan 3 *Pyhä Henki* kuuluvia ilmauksia on 16 (2 %) ja luokkaan 4 *Kolminaisuus* 11 (1 %). Ortodoksisissa kirjoissa *Pyhä Henki* -luokkaan sijoittuu 69 mainintaa (5 %) ja luokassa *Kolminaisuus* mainintoja on 31 (2 %). Ortodoksisissa kirjoissa mainintoja Pyhästä Hengestä on joka kirjassa vähintään viisi ja enimmillään 21. Luterilaisissa kirjoissa mainintoja ei ole KU 1:ssä lainkaan. Eniten mainintoja on luterilaisissa kirjoissa KU 4:ssä seitsemällä maininnalla. Kolminaisuuteen liittyviä ilmauksia on ortodoksisissa kirjoissa vähintään kaksi ja enimmillään yhdeksän, luterilaisista kirjoista kahdessa (KU I ja II) ei ole lainkaan mainintaa Kolminaisuudesta. Enimmillään mainintoja on viisi (SK 3–4).

Pyhää Henkeä ilmaisevat kohdat liittyvät kirjoissa useimmin luokkaan 3.2 *Pyhä Henki Jumalan persoonana*, jossa luterilaisissa kirjoissa mainintoja on 11 ja ortodoksisissa 43. Luokkaan 3.1 *Pyhän Hengen vuodattaminen ja saaminen* kuuluu luterilaisissa kirjoissa vain neljä mainintaa. Ortodoksisissa kirjoissa mainintoja on 24. Pienin Pyhän Hengen alaluokka on 3.3 *Läheinen Pyhä Henki*, johon ei sisälly luterilaisissa kirjoissa kuin yksi maininta ja ortodoksisissakin vain kaksi.

Ortodoksisissa kirjoissa Pyhästä Hengestä puhutaan Vanhan testamentin profeettojen ja kuninkaiden toiminnan, Jeesuksen kasteen ja helluntain sekä jumalanpalveluselämään liittyvien toimitusten ja sakramenttien yhteydessä. Jo OU 1–2:ssa (70) kerrotaan

ehtoollisleivästä ja -viinistä, kuinka Pyhä Henki "muuttaa ne näkymättömällä tavalla Kristuksen Ruumiiksi ja Vereksi". Luterilaisissa kirjoissa Pyhä Henki tuodaan esiin 1.–2.-vuosiluokilla kahdessa kohdassa ainoastaan helluntain kautta. "Vähän ajan kuluttua Jeesus lähetti oppilailleen Pyhän Hengen avuksi ja tueksi" (KU 2, 76). Ylemmillä vuosiluokilla ja etenkin kirjoissa KU 4 ja SK 3–4 Pyhää Henkeä esitellään monipuolisemmin myös toimimistapojensa kautta. KU 4 (138) kertoo, että "Pyhä Henki toimii edelleen Jumalan sanan ja sakramenttien välityksellä. Pyhä Henki ohjaa jokaista ihmistä ymmärtämään sitä Jumalan sanaa, jota luemme ja kuulemme".

Neljäs pääluokka, *Kolminaisuus*, on kaikista pääluokista pienin. Luterilaisissa kirjoissa luokkaan kuuluvat ilmaukset (11) käsittelevät pääasiallisesti kristillistä kastamista. Mainintoja on myös avioliiton solmimiseen ja Jumalan läsnäolon toivotukseen liittyen: "Meidän Herramme Jeesuksen Kristuksen armo, Isän Jumalan rakkaus ja Pyhän Hengen osallisuus olkoon sinun kanssasi" (SK 3–4, 183). Ortodoksisissa kirjoissa mainintoja Kolminaisuudesta on 31 ja ne käsittelevät pääsääntöisesti kastetta ja seurakunnan yhteyteen kastamista. Lisäksi kohdat liittyvät uskon kohteeseen, uskontunnustukseen, syntien anteeksi saamiseen ja ristinmerkin tekemiseen. OU 3–4:n (185) mukaan "ristinmerkin kolme yhteen liitettyä sormea muistuttavat meitä Pyhästä Kolminaisuudesta".

KUVIO 4. Jumalakuvamainintojen jakautuminen luterilaisissa ja ortodoksisissa uskonnon oppikirjoissa

6.3.4 Yhteenveto

Suurimpana luokka sekä luterilaisissa että ortodoksisissa kirjoissa on *1 Isä Jumala* ja toiseksi suurimpana *2 Poika Jeesus*. Luterilaisissa kirjoissa suurin Isä Jumalan alaluokka on *1.4 Läheinen ja rakastava* (24 %). Toiseksi suurin alaluokista on *1.2 Ihmistä lähestyvä* (22 %). Ortodoksisissa kirjoissa suurin luokka on *1.2 Ihmistä lähestyvä* (25 %) ja toiseksi suurin *1.4 Rukousten, kiitoksen ja pyyntöjen kohde* (22 %). Legalistisen ja antropomorfisen Jumalan alaluokat jäävät molempien kirkkokuntien kirjoissa marginaalisiksi.

Päälukan *2 Poika Jeesus* kohdalla uusissa kirjoissa SK 3–4 mainintoja on vain 26 % kaikista kirjan jumalakuvamaininnoista, ortodoksisessa OU 3–4:ssä osuus on 48 %.

Suurimmat alaluokat luterilaisissa kirjoissa ovat 2.6 *Pelastushistorian täyttäjät* (142 mainintaa/ 32 %) ja 2.3 *Viisas opettaja* (125/ 28 %). Myös ortodoksisissa kirjoissa suurimmat alaluokat ovat 2.6 213 maininnalla (38 %) ja 2.3 114 maininnalla (20 %). Pienin alaluokka molempien kirkkokuntien kirjoissa on 2.5 *Inhimillinen ja tunteellinen*, jonka osuudet jäävät 3–4 % tuntumaan.

Luokat 3 *Pyhä Henki* ja 4 *Kolminaisuus* jäävät selkeästi pienemmiksi luokkiin 1 *Isä Jumala* ja 2 *Poika Jeesus* verrattuna. Luterilaisissa kirjoissa *Pyhä Henki* -luokan osuus on 2 % (16 mainintaa) ja ortodoksisissa hieman suurempi viidellä prosentilla (69 mainintaa). Kolminaisuuden osuus on luterilaisissa kirjoissa vain vähän *Pyhä Henki* -luokkaa pienempi. Ortodoksisissa kirjoissa *Kolminaisuus*-luokkaan sijoittuvia ilmauksia on 31 (2 %). Pyhästä Hengestä puhutaan etupäässä helluntain tapahtumien ja kirkollisten sakramenttien yhteydessä. Kolminaisuus-käsitteen yhteydessä luterilaisissa kirjoissa puhutaan etupäässä kasteesta, ortodoksisissa myös enemmän kirkolliseen elämään liittyvistä seikoista, avioliittoon vihkimisestä ja ristinmerkin tekemisestä.

6.4 Uskonnonopetuksen opetussuunnitelmalliset tavoitteet ja sisällöt jumalakuvan valossa

Opetussuunnitelmat antavat suuntaa opetuksen järjestämiselle tavoitteiden ja sisältöjen kautta. Ensimmäiset perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet vuodelta 1970 sisältävät laajamittaisesti ja kattavasti kaiken opetuksen järjestämiselle keskeisen informaation. Opetussuunnitelma asettaa selkeät sisällöt aina opetukseen sopivia kertomuksia myöten. Tämä näkyy seuraavien opetussuunnitelmien keventymisessä – vuoden 1994 opetussuunnitelma sisältää vain 111 sivua jättäen samalla tilaa koulukohtaisille valinnoille ja painotuksille. Opetussuunnitelmien jumalakuvaa tarkastellessa 70-luvun laajamittaisuudesta saa paljon materiaalia ja menetelmänä voi käyttää oppikirjojen analysoinnissa käytössä ollutta sisällönanalyysia luokitusrunon perusteella. Uudemmissa opetussuunnitelmissa jumalakuvaa ilmentävien kohtien esiintyminen on suppeampaa, minkä seurauksena opetussuunnitelmien analysointi on kokonaisuudessaan toteutettu

luokitusrunkoa vain löyhästi seuraten. Pääpaino on selkeillä jumalakuvan ilmauksilla, mutta lisäksi tarkastellaan epäsuoremmin ilmaistuja Jumalan piirteitä. Jumalakuvan ja sitä läheisesti koskevien kohtien painotuksista on laadittu taulukko (Taulukko 2) selkeyttämään löytyneitä suhteita.

6.4.1 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 1970

Evangelisluterilaisen opetussuunnitelman ensimmäisen luokan syyslukukaudelle asetetut sisällöt käsittelevät elämää Jumalan luomana, maailman hyvyttä sekä Jumalan antamaa apua. Jumala on turvallinen auttaja, joka ilmoittaa Raamatussa tahtonsa esimerkiksi siitä, millaisia meidän tulisi olla. Jeesus esitetään lasten ystävänä ja Jeesuksen syntymän yhteydessä kerrotaan Jumalan sanansaattajista, enkeleistä: ”Enkeli ilmestyy Marialle”. Kevätlukukaudella perehdytään Jeesuksen kutsuun opetuslapsille, Jeesuksen ihmetekoihin (myrskyn tyynnytytys, parantaminen) ja uhrautuvaisuuteen. ”Jeesus on hyvä paimen”, joka ”antaa henkensä lammasten edestä”. Lisäksi kevätkaudella käsitellään Jumalan varjelusta ja ihmisten kasvattamista.

Toisen luokan syyslukukauden sisällöissä tuodaan Jumala ilmi kaikista ihmisistä pitävänä, tahtovana, luotettavana ja ihmisille puhuvana. Jumala esitetään myös rukouksen kohteena Isä meidän -rukouksen ja käytännöllisen mutta huvittavan tuntuksen ajatuksen ”Voiko rukoilla Jumalta apua pahanteon suorittamisessa?” kautta. Sisältöihin kuuluu pohdinta Jumalan asuinsijasta, taivasten valtakunnasta. Lisäksi joulukertomusten yhteydessä käsitellään enkeleitä ihmisille ilmestyvinä sanansaattajina. Kevätlukukaudella keskiössä on Jeesus, jonka opetuksia, ihmetekoja, ystävällisyyttä ja lopulta kärsimysten tietä seurataan kirkkovuoden kulun mukaisesti.

”Elämän erilaiset pelisäännöt” -osio ja sen alla Jeesuksen asettama kultainen sääntö aloittavat kolmannen vuosiluokan sisällöt. Jeesus näyttäytyy sisältöjen valossa inhimillisenä (kaste ja kiusaus) ja ei-inhimillisenä (viisaat opetukset ja viisi ihmeparantamista) luvattuna Messiaana. Jumala kohdataan sisältöjen kautta puhuttelevana, luotettavana ja pyhänä hahmona. Neljännelle vuosiluokalle tultaessa opetussuunnitelman

sisällöt painottuvat Jeesuksen opetuksiin, ihmetekoihin ja ystävyyteen. Opetussuunnitelma esittää myös kysymyksiä, joita opettaja voi pohtia oppilaiden kanssa: ”Millaisia ihmisiä olivat Jeesuksen opetuslapset, ja ketkä nyt olisivat Jeesuksen opetuslapsia?” Neljännen vuosiluokan Jeesuksen kärsimystien seuraaminen on kolmatta vuosiluokkaa tarkempaa ja pääsiäisen tapahtumia sekä helluntaita käsitellään aiempia luokkia laajemmin. Evankelisluterilaisista opetussuunnitelmista vuosiluokille 1–4 todetaan ensimmäisen ja ainoan kerran Pyhä Henki: ”Lupaus Pyhästä hengestä täyttyy”.

Kokonaisuudessaan vuoden 1970 luterilaisesta opetussuunnitelmasta välittyy hyvin monipuolinen jumalakuva. Isä Jumala kuvataan kuusi kertaa rakastavana ja neljä kertaa Luojana ja johdattavana hahmona. Poika Jeesus tuodaan ilmi 12 kertaa ihmetekojen tekijänä ja seitsemän kertaa viisaana opettajana, läheisenä ja kärsimystien hahmona. Pyhä Henki nousee sisällöistä yhdessä kohdassa lupauksen täyttymisen kontekstissa. Kolminaisuutta ei mainita opetussuunnitelmassa lainkaan.

Ortodoksisen opetussuunnitelman ensimmäisen vuosiluokan sisällöt alkavat osiolla ”Jumalan teot luonnossa”, joka käsittelee Jumalaa Luojana ja turvautumisen kohteena pelottavien luonnonilmiöiden edessä. Jumala on Taivaallinen Isä, jonka puoleen voi kääntyä rukouksin. Kevätlukukaudella käsitellään Jeesusta, lasten ystävää ja aikuisten auttajaa, joka siunaa lapsia, ravitsee nälkäisiä, parantaa sairaita ja herättää kuolleista. Toisella vuosiluokalla Jeesuksen ihmetekoihin ja opetukseen sekä vertauksiin syvennyttään ja häntä käsitellään myös kuninkaana ja kuoleman voittajana. Isä Jumalaa käsitellään luonnon herrana.

Kolmannella vuosiluokalla Jumala tuodaan esille kaiken Luojana, auttavana, koettelevana ja ihmisen kanssa liiton tehneenä. Pyhä Kolminaisuus mainitaan rukouksen yhteydessä. Kevätlukukaudella tutustutaan lupaukseen Vapahtajasta ja sen kautta Jeesuksen kärsimystiehen vainon, kavaltaamisen, vangitsemisen ja ristiinnaulitsemisen kautta. Myös ylösnousemus ja taivaaseen astumista avataan tarkemmin. ”Helluntai – seurakunta saa Pyhän Hengen” -osiossa perehdytään myös Pyhän Hengen vaikutukseen seurakunnassa.

Vanha testamentti on neljännen vuosiluokan syyslukukauden keskeistä sisältöä. Jumala kutsuu Mooseksen, asettaa liiton ja lain ja rankaisee kansaa napinasta. Jumala esitetään myös rukousten kohteena rukouksien ja veisujen käsittelemisen kautta. Kevätlukukaudella syvennyttään Jeesuksen jumalallisuuteen ja inhimillisyyteen (kaste ja kiusaus) sekä opetuksiin ja ihmetekoihin. Uskonoppi-osiossa käsitellään uskon käsitteiden lisäksi Jumalan ilmoitusta ja rukouksia-osiossa Herran rukousta, joka on luterilaisille tutumpi Isä meidän -rukouksen nimikkeellä.

Ortodoksisen opetussuunnitelman Isä Jumala kuvataan neljä kertaa rukousten kohteena ja kaksi kertaa ihmistä lähestyvänä. Rakastavan Jumalan luokka jää vain yhteen mainintaan Jumalaan turvautumisesta. Antropomorfista ja anteeksi antavan Jumalan piirrettä lukuun ottamatta jokaista muuta luokitusrunon kohtaa löytyy opetussuunnitelmasta yhden kerran. Poika Jeesus näyttäytyy sisällöissä yhdeksän kertaa ihmeitä tekevänä, kuusi kertaa läheisenä ja neljä kertaa pilkattuna ja alennettuna olevana hahmona. Luterilaisesta opetussuunnitelmasta poiketen Jeesus mainitaan kahdesti mahtavana Jumalan Poikana mutta hänen opetuksiaan ei suoraan mainita kuin kerran (luterilaisessa peräti seitsemän kertaa). Pyhä Henki tuodaan esiin Pyhän Hengen vuodattamisen ja sen vaikutusten kautta, ja Kolminaisuus mainitaan kerran hänelle osoitetun rukouksen kautta.

6.4.2 Peruskoulun ortodoksisen uskonnon oppimäärät ja opetussuunnitelmalliset

ohjeet 1977

Ensimmäisen ja toisen vuosiluokan opetusohjeet sisältävät maininnan Joosef-kertomusten sopivuudesta alaluokille tapahtumarikkauden ja mielikuvituksen vetoavuuden takia. Ne myös antavat ”havainnollisen kuvan Jumalan johduksesta”. Ensimmäisen luokan sisältöinä ovatkin Jumala Luojana ja johdattajana sekä enkeli Jeesuksen syntymän ilmoittajana. Osiot ”Jeesus auttajamme”, ”Pääsiäistapahtumat” ja ”Elävä Herra” pitävät yleisluontoisesti sisällään Jeesuksen elämänkaaren. Jeesuksen ilmestymisestä opetuslapsille ylösnousemisensa jälkeen käsitellään neljän maininnan verran. Toisella vuosiluokalla opetussuunnitelmalliset ohjeet sisältävät Jumalan suojelukseen ja läheisyyteen, rukouksen kohteena olemiseen ja luomiseen liittyviä teemoja. Jeesuksen

opetuksiin ja ihmetekoihin perehdytään aiempaa tarkemmin (esim. Jeesus parantaa sairaita, spitaalisen miehen, kuuromykän ja halvaantuneen).

Kolmannen vuosiluokan opetusohjeet kertovat Raamatusta Uuden ja Vanhan testamentin kokonaisuutena, joka ”käsittää tapahtumat maailman luomisesta ja syntiinlankeemuksesta Kristuksen sovituskouluun ja ylösnousemukseen sekä iankaikkiseen elämään asti”. Jeesus mainitaan tässä pelastushistoriallisena ja ylösnousseena hahmona. Raamatun alkukertomusten kautta perehdytään Luojaan ja huolta pitävään Jumalaan. Opetusohjeet toteavat, että alkukertomusten kautta ”opitaan ymmärtämään, että luomiskertomus on uskontunnustus, joka tulkitsee ihmisen perustotuuden: Minä olen Jumalan luoma.” Tämä tukee myös ajatusta, ettei uskon ja tiedon tarvitse välttämättä olla ristiriidassa keskenään (POPS 1970, 43). Vanhan testamentin väkivaltaisuus tulee huomioida opetuksessa, jotta uskontokasvatuksessa ei ”esitetä yksilöiden eikä kansojen tuhoamista Jumalan tekona ja tahtona” (POPS 1970, 42). Kolmannen luokan varsinaiset sisällöt käsittelevät Jumalaa luoja, ylistyksen kohteena, läheisenä, käskynsä antaneena ja tahtonsa ilmaisevana hahmona.

Neljännän vuosiluokan opetusohjeet avaavat Jeesuksen ihmetöitä, joiden kautta ”opitaan käsittämään hänet hätää kärsivien auttajana sekä hänen rakkautensa ihmisiä kohtaan”. Ohjeiden mukaan oppilaiden tulee tietää Jeesuksen tekojen osoittavan Jeesuksen jumaluutta ja voimaa. Jeesuksen opetuksia ja ylösnousemusta tulee tutkia siten, että oppilaat ymmärtävät, osaavat selittää ja soveltaa tietoa omaan elämäänsä. Oppilaiden tulee myös harjoittaa vertailevaa tutkimista eri ylösnousemuskertomusten välillä. Sisältöinä neljännellä vuosiluokalla on Vanhan testamentin ennustuksia Jeesuksesta, Jeesus hätää kärsivien auttajana sekä opetukset Jumalan valtakunnasta ja ihmeteot.

Vuoden 1977 opetussuunnitelmallisten ohjeiden jumalakuvassa Isä Jumala korostuu luomisen (neljä kohtaa), johdattavuuden (viisi kohtaa) ja rakastavaisuuden (viisi kohtaa) näkökulmista. Antropomorfisen Jumalan piirteitä ei ole lainkaan. Poika Jeesus näkyy eniten läheisenä hahmona yhdeksällä maininnalla. Ylösnousemus ja ihmeteot sekä pelastushistorian Jeesus nousevat esiin neljän ja viiden maininnan verran. Viisaana opettajana Jeesuksesta puhutaan kolmessa kohdassa. Jeesuksen kärsimystiestä ei ole yhtään

mainintaa. Opetussuunnitelmalliset ohjeet eivät sisällä 1.–4.-vuosiluokilla lainkaan mainintoja Pyhästä Hengestä tai Kolminaisuudesta.

6.4.3 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 1985

Vuoden 1985 opetussuunnitelmassa on kirjattu yleiset tavoitteet kaikkia vuosiluokkia koskien. Lisäksi opetussuunnitelma sisältää eri osa-alueita koskevia sisältöjä jokaiselle vuosiluokalle. Evankelisluterilaisen opetussuunnitelman ensimmäisen vuosiluokan Jumalaa käsitteleviä kohtia ovat ”Elämä Jumalan lahjana” ja ”Jeesus Nasaretilaisen esittely”. Ensimmäisessä painotetaan Jumalan turvallisuutta Taivaallisena Isänä ja toisessa tuodaan ilmi Jeesuksen läheisyys, ystävyys ja turvallisuus. Lisäksi pohditaan, mitä ”nykyajan lapsi voisi kertoa Jeesukselle”. Toisen vuosiluokan ”Jeesus ihmisten keskellä” osion tavoitteena on ”kertoa, miten Jeesus opetti olevansa Hyvä Paimen”. Raamattu on kirja, jonka osaa, Vanhaa testamenttia, Jeesus luki. Uusi testamentti puolestaan kertoo Jeesuksesta ja hänen opetuksistaan. Toisen vuosiluokan sisällöt käsittävät myös Jeesuksen lähetyskäskyyn tutustumisen.

Kolmannella vuosiluokalla Jumala esitetään VT:n kertomusten kautta puhuttelevana ja johdattavana hahmona. Opetussuunnitelma käsittelee kymmentä käskyä Jumalan lakina ja Herran siunausta positiivisena asiana elämässä. Neljännen vuosiluokan sisältöinä on antaa Jeesuksen elämästä ja toiminnasta yhtenäinen kuva ja tutustua ”Vapahtajan opettamaan Isä meidän -rukoukseen”.

Evankelisluterilainen opetussuunnitelma tuo esiin Isä Jumalan kaiken hyvän antajana, rakastavana, puhuttelevana ja johdattavana, käskynsä antaneena ja rukousten kohteena olevana hahmona. Poika Jeesus kuvataan läheisenä ja turvallisena opettajana. Pyhästä Hengestä ei ole mainintoja vuoden 1985 opetussuunnitelmassa, eikä Kolmiyhteisyys tule mistään kohdasta suoraan ilmi. Epäsuorasti kirkkovuoden juhlat sisältävät ajatuksen myös Pyhän Hengen toiminnasta (esim. helluntai). Kristillisen kirkon syntyvaiheet käsitellään vasta viidennellä luokalla, mutta myöhemmilläkään luokilla ei mainita Pyhää Henkeä tai Kolminaisuutta.

Ortodoksisen opetussuunnitelman sisältönä kaikille vuosiluokille on ”profeettain ennustukset Messiaasta”. Ensimmäiselle luokalle sisältöinä ovat maailman luonut Jumala, Jeesus ihmisen hyvänä ystävänä ja auttajana, Joosef-kertomukset Jumalan johdattavuudesta, Jeesus auttajana hädässä ja ahdistuksessa sekä Jeesuksen toimiminen lähimmäisenrakkauden periaatteen mukaisesti. Toisen vuosiluokan sisältöihin kuuluu Isä meidän -rukoukseen sekä Jeesuksen elämään, opetukseen ja tunnustekoihin tutustuminen.

Kolmannen vuosiluokan sisältöinä ovat Jumalan puhuttelu ja johdatus yksittäisten ihmisten ja kokonaisten kansakuntien elämässä. Neljännellä luokalla perehdytään Jeesuksen vertauksiin, tunnustekoihin, kärsimyshistoriaan, ylösnousemustapahtumiin, inhimillisen puoleen ja jumalalliseen arvovaltaan. Epäsuorasti neljännen vuosiluokan sisällöiksi on kirjattu myös 10 käskyä, tosin Jumalaa ei ole mainittuna tässä yhteydessä.

Ortodoksisen opetussuunnitelman sisällöistä löytyy Isä Jumala Luojana, johdattajana, rukousten kohteena ja käskyksensä antaneena. Poika Jeesus tuodaan ilmi ihmisen ystävänä, auttajana, opettajana ja ihmeidentekijänä (tunnusteet) sekä kärsimyshistoriallisena, ylösnousevana, inhimillisenä ja jumalallisen arvovalan omaavana hahmona. Pyhää Henkeä ja Kolminaisuutta ei mainita lainkaan. Myös ylemmillä luokilla käsitteet jäävät ilman mainintoja.

6.4.4 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 1994

Vuoden 1994 opetussuunnitelma on äärimmäisen suppea: luterilaisen ja ortodoksisen uskonnonopetuksen tavoitteet ja sisällöt mahtuvat kolmelle sivulle. Opetussuunnitelmasta ei nouse esiin yhtään suoraa jumalakuvaan liittyvää kohtaa. Epäsuorasti ”kristinuskon synnyn pääpiirteet” sisältää ajatuksen Jeesuksen elämästä, opetuksesta, kuolemasta, ylösnousemisesta ja lähetyskäskystä sekä Pyhän Hengen vuodattamisesta. Tietenkin myös ”Raamattu kirjana ja sen keskeisiin kertomuksiin tutustuminen” liittyy olennaisesti sekä Vanhan testamentin että Uuden testamentin keskeisten jumalakuvaan liittyvien asioiden käsittelemiseen, mutta näin laajasti ajateltuna kohta ”järjestetään oppilaille mahdollisuuksia osallistua jumalanpalveluselämään” sisältää yhtä hyvin Kolminaisuuden kaikki persoonat kaikkine moninaisine puolineen. Uskonnonopetuksen keskeisenä

päämääränä näyttää opetussuunnitelmaa sanatarkasti katsoen olevan nimenomaan oppilaan uskonnollisen yleissivistyksen ja kulttuuriperinnön sisäistäminen.

6.4.5 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004

Evangelisluterilaisen uskonnonopetuksen selkeinä jumalakuvaan liittyvinä tavoitteina vuosiluokilla 1–5 on tutustua Uuteen testamenttiin, Jeesuksen elämään ja opetuksiin sekä ymmärtää kirkkovuoden ja Jeesuksen elämänkaaren välinen yhteys. Keskeisten sisältöjen aiheista useimmat liittyvät jumalakuvaan. Otsikon ”Luottamus ja turvallisuus” alta löytyy aiheet ”Jumala Isänä ja Luojana, Herran siunaus sekä Jeesuksen opetukset Jumalan huolenpidosta”. Raamatun kertomuksia ja opetuksia -otsikko pitää allaan kohdan ”Jeesuksen elämä ja opetukset, Isä meidän -rukous” ja Eettisyyteen kasvaminen -otsikko kohdan ”kultainen sääntö, rakkauden kaksoiskäsky ja kymmenen käskyä”. Luterilaisen kirkon elämään liittyvien aiheiden joukossa on ”luterilaisen kirkon käsitys Jumalasta, armosta, pelastuksesta ja Raamatusta”.

Vuoden 2004 evangelisluterilaisessa opetussuunnitelmassa Isä Jumala kuvataan Luojana ja ihmisen arvo tuodaan esille erityisesti luomisen näkökulmasta. Jumala on myös huolta pitävä, Egyptistä Luvattuun maahan johdattava, käskynsä ja lakinsa antanut sekä rakastava ja anteeksiantava. Rukousten kohteena Jumala esitetään Isä meidän -rukouksen kautta. Lisäksi opetussuunnitelma kirjaa sisällöksi luterilaisen kirkon käsityksen Jumalasta, joka pitää sisällään muun muassa Kolmiyhteisyyden. Poika Jeesuksesta tuodaan esiin hänen elämänsä ja opetuksensa sekä niiden yhteys kirkkovuoden kulkuun. Jeesuksen ihmeteoista tai Jeesuksesta Jumalan Poikana ei ole mainintoja. Opetussuunnitelmassa ei mainita kertaakaan Pyhää Henkeä, Kolminaisuus-käsitettä tai Isää, Poikaa ja Pyhää Henkeä yhdessä.

Ortodoksisen uskonnon kohdalla selkeitä jumalakuvaan liittyviä tavoitteita ovat Raamattu pyhänä kirjana -otsikon alla ”Jeesuksen elämä ja opetukset, Herran rukous” ja otsikon Uskonoppi ja eettisyyteen kasvaminen alla ”ihminen Jumalan kuvana ja kaltaisena, Pyhän Kolminaisuuden persoonat ja niiden erityispiirteet”. Hyvän osaamisen kuvauksessa todetaan vielä, että oppilas ”tuntee Kristuksen opetuksia, elämänvaiheet ja kirkon synnyn”.

Isä Jumala esitetään Luojana (ihminen Jumalan kuvana ja kaltaisena), Pyhänä (sakramentit), johdattajana (Egyptistä Luvattuun maahan), rukousten kohteena (Herran rukous), rakastavana (pelastus ja iankaikkinen elämä) ja käskynsä antaneena (kymmenen käskyn etiikka). Poika Jeesus tuodaan suoraan esiin hänen elämänsä ja opetustensa kautta sekä välillisesti ylösnousemuksen, uuden elämän, pelastuksen ja iankaikkisen elämän kautta. Pyhä Henki näkyy ortodoksisen uskonnon opetussuunnitelman tavoitteissa ja sisällöissä vain välillisesti otsikon "Uskonoppi ja eettisyyteen kasvaminen" alla kohdassa "Pyhän Kolminaisuuden persoonat ja niiden erityispiirteet".

Vuoden 2004 opetussuunnitelmassa sekä luterilaisen että ortodoksisen uskonnon kohdalla Jumala tuodaan esiin suorasti rukouksen kohteena ja luterilaisessa vahvasti turvallisena hahmona. Mainintojen määrää tarkastellessa Jeesuksen merkitys nousee erityisesti opetuksien kautta. Pyhän Hengen tai Kolminaisuuden käsitteitä ei opetussuunnitelmien sisällöissä ja tavoitteissa liiemmin ole. Ainoastaan ortodoksisen uskonnonopetuksen kohdalla Pyhään Kolminaisuuteen perehdytään persoonallisena Jumalana.

TAULUKKO 2. Jumalakuvamaininnat Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa ja opetussuunnitelmallisissa ohjeissa evankelisluterilaisen ja ortodoksisen uskonnon opetuksessa vuosina 1970–2004.

	Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet								
	1970		-77	1985		1994		2004	
	Lut	Ort	Ort	Lut	Ort	Lut	Ort	Lut	Ort
1 ISÄ JUMALA	22	13	23	7	3	-	-	7	6
1.1 Kaikkivaltias	5	2	5	2	1	-	-	2	2
1.2 Ihmistä lähestyvä	5	2	7	1	2	-	-	1	1
1.3 Rukousten, kiitoksen ja pyyntöjen kohde	2	4	3	2	-	-	-	1	1
1.4 Läheinen ja rakastava	6	1	5	1	-	-	-	2	1
1.5 Legalistinen	-	3	2	1	-	-	-	1	1
1.6 Antropomorfinen	1	-	-	-	-	-	-	-	-
1.7 Enkelit Jumalan viestinvälittäjinä	3	1	1	-	-	-	-	-	-
2 POIKA JEESUS	38	26	29	7	11	-	-	4	4
2.1 Jumalan Poika	-	2	2	-	1	-	-	-	-
2.2 Ihmeteot	12	9	5	-	2	-	-	-	-
2.3 Viisas opettaja	7	1	3	5	2	-	-	3	2
2.4 Läheinen ja auttava	7	6	9	2	2	-	-	-	-
2.5 Inhimillinen	1	-	1	-	1	-	-	-	-
2.6 Pelastushistorian täyttävä	11	8	9	-	3	-	-	1	2
3 PYHÄ HENKI	1	2	-	-	-	-	-	-	-
3.1 Vuodattaminen	-	1	-	-	-	-	-	-	-
3.2 Jumalan persoonana	1	1	-	-	-	-	-	-	-
3.3 Läheinen	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4 KOLMINAISUUS	-	1	-	-	-	-	-	-	1
YHTEENSÄ	62	41	52	14	14	0	0	11	11

7 JOHTOPÄÄTELMÄT JA POHDINTA

7.1 Tutkimustulosten yleisiä suuntaviivoja ja jatkotutkimusaiheita

Lähtökohtina tutkimuksessani olivat vanhojen ja uusien luterilaisten ja ortodoksisten uskonnon oppikirjojen tarjoamat näköalat Kolmiyhteisen Jumalan eri puoliin. Näkökulmina oli tarkastella oppikirjojen jumalakuvaa ajallisen dimension kautta sekä verrata kirkkokuntien kirjojen jumalakuvapainotuksia toisiinsa. Lisäksi tutkimustehtävänä oli perehtyä opetussuunnitelmien välittämään jumalakuvaan.

Jumalakuvailmaukset ovat vuosikymmenien saatossa vähentyneet opetussuunnitelmissa. Ilmaukset ovat myös muuttuneet yleisluontoisemmiksi. Tästä seuraavaa jumalakuvailmausten vähenemistä oppikirjoissa ei kuitenkaan voida suoraan havaita, sillä mainintojen määrät oppikirjoissa eivät ole pienentyneet samassa suhteessa opetussuunnitelmien sivumäärien vähenemisen kanssa. Myös vuosiluokittainen kirjajako on muuttunut siten, että uudet kirjat ovat vuosiluokille 1–2 ja 3–4. Näin kirjojen sivumäärien väheneminen on vaikuttanut mainintojen määrään.

Jo 1960-luvulta alkanut ja viime vuosikymmeninä yhä enenevässä määrin pinnalla ollut New Age -liikehdintä ei näy kirjoissa juurikaan. New Age -termillä tarkoitetaan laajaa sekularisaation kehittymisen rinnalla syntynyttä kiinnostusta uudenlaiseen henkisyyden ja hengellisyyden etsimiseen. Termin alle liitettiin alun perin laaja kirjo erilaisia ideologioita ja liikkeitä ja virtauksia, jotka edustivat vaihtoehtoista uskonnollisuutta ja kulttuuria. Keskeistä New Age -aatteessa on käsitys universaalisesta ja parantavasta energiasta, joka saa aikaan yksilössä henkilökohtaisen muutoksen. (Junnonaho 1999, 411–414.) Löydetyistä kohdista New Age -tyyppisiksi voitaisiin luokitella ihmisen sisäisen ja henkisen kasvun lisäksi enkeleitä ja pahoista hengistä kertovat maininnat. Oppikirjoissa ei puhuta henkisestä kasvusta, ja kristilliseen ajatteluun kuuluva hengellinen kasvu suuntautuu lopulta aina Jumalaa, ei ihmistä itseään kohti (esim. Aikonen 2005, 230–231). Myös enkelit ja pahat henget kuuluvat kristillisyyteen vahvasti, eivätkä ne liity New Age -ilmiöihin kristilliseen kontekstiin (esim. enkelit Jumalan viestinvälittäjinä) liitettynä.

Kirkon opinkohtia tulee esille eri kirjoissa vaihtelevissa määrin. Tärkeimpänä kohdista voidaan nähdä Kolminaisuusoppi, jota ei kirjoissa ymmärrettävästi lähdetä avaamaan kovin seikkaperäisesti. Useimmissa kirjoissa on kuitenkin maininta tai mainintoja Kolminaisuudesta. Jeesuksen sovitustyön merkitys on toinen ratkaiseva kristillisyyden piirre (esim. Tunnustuskirjat 1990, 43). Kaikissa kirjoissa kerrotaan pääsiäisestä ja sitä seuranneista tapahtumista. Varsinaisen pelastushistorian esittämisen voidaan kuitenkin katsoa jäävän sivuasiaksi, sillä taivaasta ja kadotuksesta ei kirjoissa ole lainkaan mainintoja. Tämän voidaan katsoa johtuvan asian vaikeasta luonteesta ja myös pelon herättämisen välttämisestä. Toisaalta voidaan kysyä, eivätkö kirjojen tekijät pidä kristillisen dogmatiikan ydinajatusta kristillisen uskonnonopetuksen kirjoihin kelpaavaksi sisällöksi.

Isä Jumala -luokan ilmauksia on vanhoissa kirjoissa määrällisesti enemmän kuin uusissa. Prosentuaalisesti määrä on kuitenkin pienempi. Tutkimusten (esim. Goldman 1964, 93–95; Tamminen 1983, 7–10) mukaan Isä Jumala on lapselle kristillisen kolminaisuusopin tärkein, tutuin ja läheisin persoona. Opetussuunnitelmien asettamissa sisällöissä ja tavoitteissa tämä näkyy 1.–4.-vuosiluokkien kohdalla mainintojen määrässä vasta vuoden 1985 opetussuunnitelmasta lähtien. Aikaisemmissa, 1970-luvun opetussuunnitelmissa *Poika Jeesus* -luokka on *Isä Jumala* -luokkaa enemmän edustettuna.

Lapsi hahmottaa Jumalan antropomorfisena eri tutkijoista riippuen 3–8-vuotiaana (Tamminen 1981; Virkkunen 1975) tai peräti 11-vuotiaaksi saakka (Goldman 1964). Oppikirjoissa antropomorfisen jumalakuvan esiintymistä ja vahvistumista mitä ilmeisimmin vältetään, jotta lasten uskonnollinen kehitys voisi edetä ja syvetä pilven reunalla istuvasta partasuisesta hahmosta abstraktimpaan suuntaan. Tutkimuksen aineistostona olleista oppikirjoista ei juurikaan löytynyt antropomorfista jumalakuvaa edustavia mainintoja. Löytyvät kohdat ovat poikkeuksetta muotoa "jotkut uskovat näin", eikä niitä esitetä kirjojen omana kantana tai faktapitoisena asiasisältöä.

Legalistisen Jumalan piirteitä ei käsitellä vielä 1.–2.-vuosiluokan oppikirjoissa. Tämä ei ole yllättävää, kun ottaa huomioon lapsen uskonnollisen ja yleisen käsityskyvyn kehityksen suuntaviivoja. Suomalaisten lasten jumalakuvan kehitystä kartoittanut

Virkkunen (1975) on todennut Gruehnin ja Goldmanin esittämien ajatusten pohjalta, että lasten jumalakuva on legalistisessa vaiheessa 7/8–14/16 ikävuosien aikana. Kolmannella tai neljännellä vuosiluokalla oleva, 8–9-vuotias oppilas osuu Virkkusen teoriakehykseen. Tätä taustaa vasten voidaan kirjojen nähdä vahvistavan lapsen legalistista vaihetta sijoittamalla Vanhan testamentin ankaralta tuntuvan Jumalan kuvauksia juuri luokille 3–4.

Luterilaisissa kirjoissa selkeimmät erot Isä Jumala -maininnoista liittyvät läheisenä ja rakastavana esitettyyn Jumalaan. Tutkimuksen alkuvaiheessa asetettu hypoteesi rakastavan Jumalan korostumisesta ei näyttäisi tulosten perusteella toteutuvan. Tämä on hieman yllättävää, sillä Jumala läheisenä, rakastavana ja armahtavana hahmona on noussut etenkin mediassa aikaisempia vuosikymmeniä enemmän keskeiseksi Jumalan olemuksen teemaksi. Myös Jumalan anteeksiannon olisi voinut kuvitella olevan etenkin vanhemmissa kirjoissa näkyvämmän esillä dogmatiikan lähtökohdista käsin. Kristinuskon keskeinen teema on armo (mm. Tunnustuskirjat 1990, 56). Tästä näkökulmasta mainintojen vähyys herättää kysymyksen, onko anteeksianto nähty itsestään selvänä tai rivien välistä esiin tulevana asiana, vai onko kyseessä turhana pidetyn asian sivuuttaminen. Ehkä yhteiskunnassa käytävät suvaitsevaisuus- ja "Jumala on rakkaus" -keskustelut eivät kuitenkaan ole saavuttaneet luterilaisia oppikirjoja, joissa Isä Jumala kuvataan edelleen kristillisestä perinteestä ja dogmatiikasta moniulotteisesti Raamatun valossa.

Ortodoksisissa kirjoissa suurin luokka muodostuu ihmisistä lähestyvää Jumalaa kuvaavista maininnoista. On yllättävää, että legalistisen eli lakihenkisen Jumalan piirteitä löytyy ortodoksisista kirjoista kaikista maininnoista yli kymmenesosa. Etenkin OO III:n kohdalla tämän luokan suuri osuus selittyy Vanhan testamentin kertomuksilla, jotka sisältävät paljon Jumalan ankaraakin otetta kertomusten henkilöiden elämässä. Luterilaisia ja ortodoksisia kirjoja tarkastelemalla esiin nousee ero läheisen ja rakastavan Jumalan maininnoissa. Ero kirkkokuntien välillä on kymmenisen prosenttiyksikköä ja se näkyy etenkin 3.–4.-vuosiluokkien kirjojen vertailussa. Muiden luokkien osuudet ovat hyvin lähellä toisiaan.

Opetussuunnitelmissa Isä Jumala -luokkaan sijoittuvat maininnat painottuvat määrällisesti vanhempiin opetussuunnitelmiin. Antropomorfisen Jumalan piirteitä ei opetussuunnitelmista löydy. Muut luokat ovat edustettuina suhteellisen tasaisesti. Vuoden

1994 opetussuunnitelman jumalakuvamainintojen köyhyys heijastelee opetussuunnitelman niukkuutta yleisemminkin. Voidaan myös nähdä, että jumalakuvamainintojen yleinen vähentyminen 1970-luvulta vuoteen 1985 kertoo enimmäkseen sisältöjen tekemisestä yleisluontoisemmiksi ja mahdollisesta tilan jättämisestä kunnallisille opetussuunnitelmille. Vuoden 2004 opetussuunnitelmissa mainintoja on jälleen, vaikkakin vain pieni osa vuoden 1970 opetussuunnitelmaan verrattuna.

Poika Jeesus -luokan osuus on uusissa luterilaisissa kirjoissa vanhempia kirjoja pienempi. Isä Jumala on jumalakuvan kehitystutkimusten valossa keskeisin Jumalan persoona, mutta tämä ei selitä uusien ja vanhojen kirjojen eroja. Ehkä yleisessä keskustelussa korostuva jumaluudesta puhuminen heijastuu myös kirjoihin, jolloin Isä Jumala saa suurempaa painoarvoa. Jeesuksen jumaluutta ilmentävien kohtien osuudet ovat molemmissa sarjoissa lähes samanlaiset. Vanhoissa kirjoissa ihmeteoille on annettu suurempi rooli, jolloin Jeesuksen jumalallinen puoli on selkeästi korostunut ihmetekojen kautta. Mainintojen vähyys Suuri kertomus 3–4:ssä on huomionarvoista myös Ortodoksinen uskontokirja 3–4:ään verrattuna, jossa mainintoja on lähemmäs 20. Kristillisten karismaattisten liikkeiden ja New Age -tyyppisten uskontojen saavuttaman suosion näkökulmasta juuri Jeesuksen ihmetekojen selkeämpi korostuminen olisi ollut oletettavaa.

Ihmeteot ovat hengellisessä kehityksessä sisältö, joka puhuttelee Goldmanin (1964) mukaan juurikin 9–12-vuotiasta lasta. Voidaan siis kysyä, onko oppikirjantekijöillä ollut tietoisena tarkoituksena olla vahvistamatta tätä kehitysvaihetta, vai ovatko kirjojen sisällöt muotoutuneet siten, ettei ihmeteoille yksinkertaisesti ole jäänyt sijaa. Toisaalta herää kysymys jumalakuvan kehityksen tutkimuksen tai sen antaman tietouden hyödyntämisen arvostamisesta oppikirjoja tehdessä: ovatko tekijät perehtyneet alan tutkimuskenttään, vai onko tutkimuksia kenties pidetty sivuseikkoina, joilla ei ole vaikutusta kirjojen sisältöjen laatimisessa. Tutkimukset saattavat olla vanhoja, mutta sen ei tarvitse vähentää tutkimusten arvoa. Toisaalta on nähtävä, että tutkimusten painoarvo hyödynnettävyyden suhteen syntyy etenkin luotettavana pitämisen kautta.

Uusissa ortodoksisissa kirjoissa Poika Jeesukseen liittyvien mainintojen osuus on vanhoihin verrattuna suurempi. Jakaumista voitaneen havaita, että Poika Jeesuksen

painotusta on haluttu lisätä vanhempiin kirjoihin nähden. Selityksiä tälle voidaan hakea sekularisaation aiheuttamista uudenaikaisista vaatimuksista sisällyttää kirjoihin myös ennen tutumpina olleita asioita. Kyse voi olla myös ortodoksisen tradition esille nostamisen pyrkimyksestä. Toisaalta samaa taustaa vasten myös luterilaisissa kirjoissa tulisi näkyä juuri Poika Jeesus -mainintojen osuuden kasvaminen. Kuitenkin kehitys on täysin vastakkainen – Isä Jumala -luokan osuus on kasvanut Poika Jeesuksen pienetessä.

Pyhä Henki koetaan usein vieraimpana tai kaukaisimpana Kolmiyhteisen Jumalan persoonasta (esim. Tamminen 1983). Luterilaisissa vanhoissa ja uusissa kirjoissa ei ole juurikaan eroa Pyhän Hengen tai Kolminaisuuden esittämisessä. Alemmilla vuosiluokilla Pyhästä Hengestä ei puhuta. Ylemmillä vuosiluokilla mainintoja on muutamia ja ne keskittyvät Pyhän Hengen olemukseen Jumalan persoonana. On ymmärrettävää, ettei Pyhää Henkeä käsitellä oikeastaan lainkaan vuosiluokilla 1–2. Tammisen (1983, 17) mukaan Pyhän Hengen käsite on abstrakti, eikä lasten käsitysten kehittymisestä ole voitu tehdä selkeitä kehitysluokkia. Luterilaisessa perinteessä Pyhä Henki jää muutenkin vähemmälle huomiolle. Toisaalta on omituista, että juuri tuntemattominta ja helposti kaukaiseksi jäävää Kolmiyhteisen Jumalan persoonaa ei tuoda laajemmin esille, jolloin mahdollistuisi persoonan tutummaksi tuleminen. Abstraktius varmasti säilyy, mutta aiheen yleinen tutuus voisi näin vahvistua. Pyhän Hengen ja Kolminaisuuden luokat sarjoissa olisivat voineet olla suuremmat, mikäli tutkimusaineistoon olisivat kuuluneet myös viidennen ja kuudennen vuosiluokan oppikirjat.

McGrath (1994, 247) mainitsee yhdeksi kristillisen uskonopin haastavimmaksi ja hämmäntävimmäksi seikaksi Kolminaisuuden. Luterilaisissa kirjoissa tämä näkyy selvästi mainintojen vähydessä. Opetussuunnitelmissa Kolminaisuutta ei mainita kertaakaan. Käsitteen abstraktiuden näkökulmasta lienee ymmärrettävää, ettei Kolminaisuutta tuoda ilmi sisältöjen tasolla alakoulussa, vaikka se uskonopillisesti onkin keskeisintä sisältöä. Opetussuunnitelmia lukevat aikuiset, jolloin abstraktiuteen vetoaminen ei kuitenkaan liene syy Kolminaisuuden sivuun jäämiselle opetussuunnitelmista.

Ortodoksisissa vanhoissa ja uusissa kirjoissa Pyhään Henkeen liittyvien mainintojen osuus on pysynyt samansuuruisena. Pyhä Henki näkyy ortodoksissa kirjoissa luterilaisiin

verrattuna enemmän, vaikkakaan osuus kaikista jumalakuvamaininnoista ei ole suuri. Myös Kolminaisuus saa ortodoksisissa kirjoissa luterilaisia kirjoja enemmän sijaa. Pyhään Henkeen ja Kolminaisuuteen liittyvien mainintojen määrällinen ero ja aiheiden saamat laajemmat sisällöt eivät ole yllätys. Ortodoksisuuteen olennaisesti kuuluva ajatus Jumalasta mysteeriona (esim. Ware 2005, 23) näkyy selvästi siinä, että myös abstrakteja asioita voidaan käsitellä alakouluikäisille lapsille suunnatuissa oppikirjoissa. Voidaan myös nähdä, että ortodoksinen traditio vaikuttaa ortodoksisiin oppikirjoihin merkittävämmiin kuin luterilainen traditio luterilaisiin: sekularisaation kautta monet sisällöt saavat uudenlaisia ja ehkä useampiakin tulkintamahdollisuuksia, eikä perinteisenä ja kristinuskon ytimenä pidettyä välttämättä haluta tai uskalleta tuoda liikaa esille.

Jumalakuvan määrittäminen oppikirjoissa ja opetussuunnitelmissa ei ole yksiselitteinen asia. Vaikka kvantitatiiviset määreet puhuvat puolestaan, on silti vaarana tehdä liian yksioikoisia johtopäätöksiä. Maininnat ja niiden kontekstit kertovat mielestäni jotain oleellista evankelisluterilaisen ja ortodoksisen uskonnon nimikkeen alla olevasta uskonnon opetuksesta. Näkisin, että tulokset kertovat opetussuunnitelmien kohdalla yhteiskunnallisista muutoksista ja uudistusnäkemyksistä, mutta oppikirjojen kohdalla yhteiskunnan taholta tulevaa muutosta ei voida yhtä suoraviivaisesti havaita. Hypoteesina ollut ajatus jumalakuvan selkeästä kaventumisesta ja typistymisestä ajan saatossa voidaan tulosten valossa hylätä. Oppikirjoissa on varmasti tapahtunut muutoksia sisällöllisissä ja etenkin pedagogisissa seikoissa, mutta jumalakuvan osalta pysyvyys on osoittautunut hyvin suureksi. Jumalakuvan pohjalta muotoutuu kristinuskon ominaisin luonne. Tämän kautta luokitusrungon määrittelemien luokkien käyttäminen 1970–80- ja 2000-luvun kirjojen analysoinnissa osoittautui mahdolliseksi ja järkeväksi, sillä luokat löytyivät selkeinä sekä vanhoista että uusista kirjoista.

Uskonnonopetus on saanut mediassa ympäri Eurooppaa viimeisten vuosikymmenten aikana runsaasti tilaa (esim. Kallioniemi 2009). Asetettuihin tutkimuskysymyksiin saatujen tulosten perusteella ei voida tehdä kannanottoja opetuksen puolesta tai sitä vastaan. Jos ja kun opetusta kuitenkin annetaan, tuntuisi merkilliseltä, etteivät tietyn oppiaineen sisällöt muotoutuisi lähtökohtaisesti oppiaineen traditioista ja keskeisistä tieteenalalle ominaisista sisällöistä käsin. Muiden koulussa opettettavien oppiaineiden tieteenalat eivät mahdollista

samanlaista mielipiteiden ja näkemyserojen yhtä aikaista totena pitämisen kirjoa kuin uskonnon kohdalla. Laajamittainen keskustelu ja opetuksen muokkaus tulee jatkumaan. Uskonnonopetusta vastaan esitettyjen argumenttien teho tuntuu jääneen oppikirjatasolla melko merkityksettömäksi etenkin tutkimusta edeltäneisiin hypoteeseihin peilattuna. Voidaan myös ajatella, että kehitys tapahtuu vasta suuremmalla viiveellä. Toisaalta uskonnonopetus on herättänyt keskustelua koko sen historian ajan. On mielenkiintoista seurata, mihin viimeaikaiset kannanotot mahdollisesti johtavat.

Tutkimusta tehdessä esiin on noussut vahvasti koko uskonnonopetuksen asema kouluopetuksen viitekehyksessä. Vilkkaan puolesta–vastaan -keskustelun näkökulmasta olisi tarpeen tutkia, mitä oikeutuksia ja perusteita uskonnon opetukselle voidaan kirjoista löytää, esim. moraalisen ja eettisen kasvun kautta. Opettajien näkemykset lasten hengellisen ja henkisen puolen kehityksestä sekä merkityksestä liittyisivät vahvasti tähän aihepiiriin.

Tutkimuksen pohjalta nouseva jatkotutkimuksen aihe olisi myös opettajien käyttämien oppikirjojen käyttö. Miten opetus todellisuudessa on muotoutunut, mitä muita materiaaleja on käytetty ja onko vanhoissa kirjoissa koettu olevan tietoa, joka ei enää ole ollut ajankohtaista? Tuntuisi mielekkäältä haastatella oppikirjojen tekijöitä ja selvittää, miksi juuri kyseiset sisällöt ja esitystavat on valittu uusiin kirjoihin ja mitkä kohdat vanhoista kirjoista olivat erityisesti muutostarpeessa. Erilaista näkökulmaa saisi observoimalla uskonnon opetustilanteita ja havainnoimalla oppikirjojen ja muiden materiaalien käyttämisen suhteita.

Oppikirjojen kuvituksen tutkiminen toisi erilaista lähestymistapaa ja näkökulmaa uskonnon sisältöjen hahmottamisessa. Jumalakuvan lisätutkiminen kuvituksen kautta olisi haasteellista, mutta ei välttämättä laajentaisi juurikaan tekstianalyysistä saatua informaation määrää. Perinteisesti esimerkiksi Isä Jumalan kuvaaminen piirrosten kautta on ollut hyvin abstraktia – todetaanhan Johanneksen evankeliumista ”Jumalaa ei kukaan ole koskaan nähnyt” (Joh. 1:18). Kuitenkin kuvituksen avulla päästäisiin todellisemmin kiinni oppilaan hahmotusmaailmaan uskonnosta ja oppikirjasta, sillä visuaalinen sanoma puhuttelee usein sanallista enemmän.

Erään suunnan jatkotutkimusaiheeksi antaisivat kansainväliset kontekstit: miten uskontokasvatus on muotoutunut muualla maailmassa ja minkälaisista lähtökohdista ja näkökulmista kristillistä Jumalaa tai jumaluutta oppilaille esitellään. Erityisesti ortodoksisen uskonnon opetuksen asema ja sen tulevaisuuden näkymät koululaitoksissa entisen Neuvostoliiton alueen maissa olisi mielenkiintoinen ilmiö. Myös kristillisyyden yleisempi ilmeneminen koulussa ja mahdolliset tulevaisuuden muutokset Suomalaisessa yhteiskunnassa Eurooppalaista viitekehystä peilaten olisi ajankohtainen ja tutkimisen arvoinen aihe.

7.2 Tutkielman luotettavuus

Tutkimuksen lähtökohtana on aina pyrkiä välttämään virheitä ja luoda tuloksia, jotka ovat mahdollisimman luotettavia, päteviä ja lähellä totuutta. Tapio Puolimatkan (2002, 467) mukaan totuuskäsitys on pohjimmiltaan sama sekä kvantitatiivisessa että kvalitatiivisessa tutkimuksessa, luotettavuuden kriteerejä kuitenkin sovelletaan niissä osittain eri tavoin. Perinteisesti tutkimuksen hyvä reliaabelius kertoo tutkimuksen mittaustulosten toistettavuudesta ja ei-sattumanvaraisista tuloksista, validius määrittää tutkimuksen pätevyyttä ja kykyä mitata haluttuja asioita. (Hirsjärvi ym. 2009, 231; Tuomi & Sarajärvi 2009, 136) Cohen, Manion ja Morrison (2007, 133) esittävät myös, että validiutta ja reliaabeliutta voidaan tarkastella eri näkökulmista ja muodostaa niille alalajeja.

Trochim (2002) esittää, että laadullisen tutkimuksen ontologiaan kuuluu, ettei tutkittava ilmiö toistu milloinkaan samankaltaisena. Tuomi ja Sarajärvi (2009, 140) painottavat, että laadullista tutkimusta tulee kuitenkin arvioida kokonaisuutena. Tällöin sen sisäinen johdonmukaisuus eli koherenssi tulee keskeiseksi. Puolimatka (2002, 469) tuo kuitenkin esiin koherenssiteorian hankaluuksia: se ei aseta tiedollisen järjestelmän totuudelle muita vaatimuksia kuin yhtenäisyyden ja kattavuuden. Totuutta ei voida määritellä pelkäksi koherenssiksi, koska näin tehtäessä on mahdollista, että keskenään ristiriitaisia väitteitä joudutaan pitämään tosina yhtä aikaa. (Puolimatka 2002, 469.)

Cohen ym. (2007, 133) näkevät kuitenkin, että termejä validius ja reliaabelius voidaan käyttää sekä kvalitatiivisten että kvantitatiivisten tutkimusten luotettavuutta tarkastellessa. Heidän mukaansa reliaabelius on välttämätön mutta riittämätön edellytys tutkimuksen validiudelle: "Reliabiliteetti on välttämätön ennakoedellytys validiteetille, ja validiteetti voi olla riittämätön, muttei välttämätön edellytys reliabiliteetille" (Cohen ym. 2007, 133).

Tutkimusaineiston luotettavuutta pohtiessa on tarkasteltava kerätyn ja käytetyn aineiston asiasisällöllistä pysyvyyttä ja kattavuutta. Lähtökohtaisesti oppimateriaalitutkimuksissa voidaan hyvinkin todeta aineiston olevan stabiilia, julkaistua materiaalia, jonka sisällöt ovat pysyviä. Tämän kautta myös tutkielman reliaabelius kvantitatiivisen analyysin kohdalla on hyvä. Kvalitatiivisen analyysin kohdalla tulosten toistettavuuden ja ei-sattumanvaraisten tulosten osoittaminen on hankalampaa, sillä tutkija joutuu objektiivisuuteen pyrkiessään tarkastelemaan aineistoa ja tulkitsemaan siitä saatuja tuloksia myös omista näkökulmistaan ja näkemyksistään käsin (Hirsjärvi ym. 2009, 310). Eri tutkija aineiston analysoinnissa ratkaisuja mitä todennäköisimmin ainakin hieman eri näkökulmasta ja eri valintojen kautta (Heikkinen ym. 2005, 343).

Tutkijalla on selkeä ja aktiivinen rooli tiedon tuottamisessa ja valikoinnissa. Trochim (2002) esittää, että tästä seuraa tutkielman riippuvuuden (the idea of dependability) tarkastelun vaatimus: tutkimuksen konteksti on analysoitava ja raportoitava kattavasti. Tynjälän (1991, 392) mukaan analysointi ja raportointi ovat avainsanoja myös tutkimuksen vahvistettavuuden (confirmability) kohdalla. Laadullisen tutkimuksen eräänä lähtöoletuksena on, että tutkimuksen vaiheisiin vaikuttaa yhtäältä jokaisen tutkijan näkökulma tutkittavaan ilmiöön ja toisaalta ne rajatut ehdot, joita seuraamalla toisilla tutkijoilla on mahdollisuus päätyä samansuuntaisiin tuloksiin. (Trochim 2002; Tynjälä 1991.)

Aineistonhankinta perustuu tässä tutkimuksessa satunnaisotokseen luterilaisten oppikirjojen kohdalla. Luterilaisten oppikirjojen kohdalla kyseessä ei siis ole kattava selvitys oppikirjatarjonnan jumalakuvasta. Ortodoksisten kirjasarjojen kohdalla aineistonhankinnan luotettavuutta voidaan pitää melko hyvänä, sillä tutkielmassa tarkasteltiin kaikkia saatavissa olevia 1.–4.-vuosiluokkien oppikirjoja tutkielman

käsittelemältä ajalta (1980–2005). Opettajanoppaiden ja tehtäväkirjojen ottaminen mukaan tutkielmaan olisi laajentanut ja syventänyt tutkielman tuloksia. Niiden kautta olisi päästy syvemmälle edistyneissä pedagogisissa ja didaktisissa päämäärissä mutta myös uskonnon merkityksen pohtimisen teemassa. Tutkimuksen tarkoituksena oli kuitenkin tarkastella nimenomaan oppilaalle kirjojen kautta avautuvaa kristillistä maailmaa ja jumalakuvaa.

Luotettavuuteen vaikuttavia seikkoja ja etenkin validiutta pohdittaessa on kysyttävä, toimivatko ajatuskokonaisuudet jumalakuvan ilmentymisen todellisina mittareina. Luokitusyksikön muotoutuminen jokaisen ajatuskokonaisuuden mittaiseksi oli kokeilun ja aiempien tutkimusten käyttämien mallien testaamisen kautta tapahtunut löytö. Ajatuskokonaisuudet ovat pituudeltaan muutamasta lauseesta kokonaiseen kappaleeseen, mikä osaltaan täytyy huomioida tuloksia tulkitessa ja validiutta tarkasteltaessa. Käyttipä mitä yksikköä tahansa, on aineiston kartoitus mahdotonta toteuttaa ilman sanamäärien laskemista ja jokaisen sanan arvottamista suhteessa ilmeneviin tai ei-ilmeneviin jumalakuvan piirteisiin. Tähän en työssäni kuitenkaan tähdännyt, sillä tarkoitukseni oli selvittää aineistosta nousevien jumalakuvaan liittyvien ilmausten keskinäistä suhdetta ja painoarvoa.

On myös aiheellista pohtia, toteutuiko luokittelu tehty järkevästi niin, että esille nousi olennaisia asioita ja mielivaltaiset, tiettyjen näkökulmien sanelemat painotukset vältettiin. Käytin luokittelurungon muotoilemisessa hyväkseni teorioista nousevia löytöjä, aikaisempia luokitusrunkoja, kirjoissa itsessään käytettyjä aihejaotteluita sekä opetussuunnitelmien näkökulmia. Oppikirjoista poimimani jumalakuvan piirteiden luokittelu toteutui siten, että luokittelun teki myös toinen luokittelija satunnaisesti valituista aineiston osista. Mm. Trochim (2002) ja Niiranen (1990) esittävätkin, että rinnakkaisluokituksen avulla varsinaisen luokittelun tuloksia voidaan pitää luotettavampina. Tässä tutkimuksessa luokitteluiden yhteneväisyys oli 56 %. Luku on suhteellisen pieni mutta selittyy suurelta osin epätarkkojen ohjeistusten viitekehystä. Myös tutkijan subjektiiviset näkemykset, jotka aina liittyvät etenkin laadulliseen tutkimukseen, vaikuttavat luokittelun epäyhteneväisyyteen. Yhteneväisyyslukua tarkastellessa on kuitenkin otettava huomioon tutkimuksen subjektiivisuudesta käsin nouseva luotettavuuden kärsimisen näkökulma.

Kaikkosen (1999, 431) mukaan ymmärtäminen on aina rajallista, minkä seurauksena "tutkijan on toistuvasti "irrottauduttava" tulkinnasta, joka on seurausta hänestä itsestään, hänen olemuksestaan ja ajattelustaan eikä itse tutkimuskohteesta." Laadullisen tutkimuksen pyrkimyksenä on näin ymmärtää tutkimuskohdetta sellaisenaan. (Kaikkonen 1999, 431.) Toteutin tutkielmani analyysivaihetta pitkässä prosessissa. Palasin analyysiin monta kertaa ja kertojen välissä kului aikaa pisimmillään monta kuukautta. Tämä toi analyysin tekemiseen tarvittavaa etäisyyttä ja lisäsi kykyä hahmottaa työn luonnetta paremmin. Tuntuu, että kokonaisuuden hahmotuskyvyllä olisi ollut paikoin lisäsiijaa yksittäisten näkökulmien puntaroinnin keskellä. Tynjälän (191, 392) mukaan tutkimus tavoittaakin lopulta pikemminkin näkökulmia kuin koko totuutta.

Tarkastellessani luokitusrunkojen muotoutumisen jälkeen jumalakuvien ilmenemistä oppikirjoissa koin ongelmalliseksi, kuinka laajasti ja syvällisesti voin lopulta päästä jumalakuvan eri puoliin käsiksi. Tutkimuksen edetessä oppikirjasta toiseen jouduin yhä uudelleen pysähtymään ja pohtimaan, olinko edelleen ymmärtänyt kokoamani luokitusrunгон luokkien periaatteet oikein ja samalla tarkkuudella läpi tutkimustyön. Cohen ym. (2007, 133) painottavatkin, ettei tutkimuksen validiuteen ja reliabiliteettiin vaikuttavia uhkia voida kokonaan sulkea pois, vaan tutkimusta on toteutettava valveutuneesta lähtökohdasta käsin.

Tutkimuksen tekemisen erityisinä haasteina olivat sopivan luokitusmenetelmän löytyminen sekä luokitusrunгон muotoutuminen. Vaikka luokitusrunko muotoutui useampaan kertaan tarkoituksenmukaisimman kehyksen löytymiseksi, tuntui kuitenkin, että jotkut kohdat ovat moniselitteisiä ja ne voisi luokitella useampaankin luokkaan. Tästä voitaneen päätellä, että luokittelussa ilmenee jossain määrin luokkien liikaa lähekkäisyyttä ja päällekkäisyyttäkin, jolloin tutkija on tehnyt arvovalinnan sijoittamalla kohdan mielestään tarkoituksenmukaisimpaan ja eniten kuvaavaan luokkaan. Esimerkiksi *Inhimillinen ja tunteellinen Jeesus* -luokkaan sijoittuvia kohtia ei ole kirjoissa paljoa. Toisaalta kohtien lukumäärän syntymiseen vaikuttaa erityisen vahvasti tutkijan subjektiivinen näkemys ja tutkimusasetelman muotoutuminen, jossa yksi löydetty Jumalaan liittyvä kohta sijoitetaan vain ja ainoastaan yhteen luokkaan. Mikäli kohtia olisi sijoitettu useampaan luokkaan, olisi

tutkielman luonne muotoutunut toiseksi mutta luokkien lukumääräinen ja reaalinen vertaaminen olisivat kärsineet. Mikäli toteuttaisin samantyyppisen tutkielman uudestaan, arvioisin tämän seikan asettamia vaatimuksia ja puutteita uudestaan.

Tässä tutkielmassa saadut tutkimustulokset eivät ole suoraan yleistettävissä, sillä tutkimus kohdentui nimenomaan 1.–4.-vuosiluokkien luterilaisten ja ortodoksisen uskonnon oppikirjojen jumalakuvan tutkimiseen, eikä yleisemmin oppikirjoihin. Saaduista tuloksista ei voida suoraan tehdä johtopäätöksiä muiden uskonnon oppikirjojen jumalakuvan ilmenemisestä, vaikkakin historiallisen aspektin kautta myös muista kunkin aikakauden kristillisistä uskonnon oppikirjoista voidaan olettaa löytyvän samansuuntaisia tuloksia ja painotuksia yleisen yhteiskunnallisen tai kirkollisen tilan mukaan. Tutkimustulokset jumalakuvapainotuksista voivat kuitenkin olla oppikirjojen ja opetussuunnitelmien tekijöille tulevia projekteja varten virikkeeksi ja vanhojen materiaalien peilaukseksi. Tulokset ovat myös tekijälle henkilökohtaisen mielenkiinnon tasolla merkittäviä, sillä tutkimuksen kautta muun muassa monet kristinuskon kirkkokuntien dogmaattiset näkemyserot ovat saaneet kaivattua lisävalaistusta.

LÄHTEET

- Ahokallio, T. 1998. Uskonnonopetuksen toteutus peruskoulussa. Teoksessa M. Pyysiäinen & J. Seppälä (toim.) Uskonnonopetuksen käsikirja. Juva: WSOY, 328–349.
- Aikonen, R. 1998. Ortodoksinen uskonnonopetus Suomessa. Teoksessa M. Pyysiäinen & J. Seppälä (toim.) Uskonnonopetuksen käsikirja. Juva: WSOY, 405–439.
- Aikonen, R. 2005. Koulun ortodoksisen uskonnonopetuksen lähtökohtia – oppia uskontoa vai oppia uskonnosta? Teoksessa J. Kivekäs (toim.) Käytännöllinen teologia – teoriaa vai käytäntöä? Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 223–241.
- Antila, J. 2003. Yksi, jakamaton Kolminaisuus – kirkon yhdistäjä ja jakaja. Miten ja miksi itäinen ja läntinen käsitys Jumalan kolminaisuudesta poikkeavat toisistaan? Tulostettu 18.3.2010.
<http://www.mv.helsinki.fi/home/jantila/kolm.pdf>
- Broadbent, L. 2002. A rationale for religious education. Teoksessa L. Broadbent & A. Brown (toim.) Issues in religious education. London: RoutledgeFalmer, 16–26.
- Buchberger, I. 1998. Ortodoksisuus Suomessa. Teoksessa M. Pyysiäinen & J. Seppälä (toim.) Uskonnonopetuksen käsikirja. Juva: WSOY, 396–404.
- Castrén, K. 2008. Uskonnonopetus säilyy muuttuvassa maailmassa. Opettaja 103 (7), 48–49.
- Cohen, L. & Manion, L. & Morrison, K. 2007. Research methods in education. 6. painos. London: Routledge.
- Deconchy, J-P. 1964. The Idea of God: Its emergence between 7 and 16 years. Lumen Vitae 19, 285–296.
- Damascenus, J. 1980. Ortodoksisen uskon tarkka esitys. 1. osa. Joensuu: Ortokirja.

- Damascenus, J. 1989. Ortodoksisen uskon tarkka esitys. 4. osa. Joensuu: Ortokirja.
- Elkind, D. 1971. The development of religious understanding in children and adolescent. Teoksessa M. Strommen (toim.) Research on religious development. New York: Hawthorn, xx–xx. OPISKELIJAKIRJASTOSTA H3 4.krs TEOLOGIA 01 F Research
- Eskola, J. 2001. Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat. Laadullisen tutkimuksen analyysi vaihe vaiheelta. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. Jyväskylä: PS-kustannus, 133-157.
- Eräsaari, L. 2007. Millainen yhteiskunta on hyvinvointivaltion jälkeen? Teoksessa H. Tainio (toim.) Talouskasvun hedelmät: kuka sai ja kuka jäi ilman? Helsinki: Työväen Sivistysliitto, 172–181. Valtsikan kirjastosta [Hv Kurssikirjat-2008 TALOUSKASVUN](#)
- Flankkumäki, L. 2003. Jumala ja hänestä käsityksiään muodostava oppilas evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjasarjan tuottamana. Joensuun yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunta. Pro gradu -tutkielma.
- Goldman, R. 1964. Religious thinking from childhood to adolescence. London: Routledge and Kegan Paul.
- Hannus, M. 1996. Oppikirjan kuvitus – koriste vai ymmärtämisen apu. Turun yliopiston julkaisuja C:122.
- Heikkinen, H. L. T., Huttunen, R., Niglas, K. & Tynjälä, P. 2005. Kartta kasvatustieteen maastosta. Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja Kasvatus 36 (5), 340-354.
- Heinonen, J-P. 2005. Opetussuunnitelmat vai oppimateriaalit – peruskoulun opettajien käsityksiä opetussuunnitelmien ja oppimateriaalien merkityksestä opetuksessa. Helsinki: Helsingin yliopisto, Soveltavan kasvatustieteen laitos.

- Hella, E. 2005. Luterilaisuuden ymmärtäminen koulun uskonnonopetuksen haasteena. Teoksessa J. Kivekäs (toim.) Käytännöllinen teologia – teoriaa vai käytäntöä? Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja, 242–265.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2009. Tutki ja kirjoita. Helsinki: Tammi.
- Holm, N. G. 2002. Religionspsykologins grunder. Religionsvetenskapliga skrifter 13. Turku: Turun yliopisto.
- Häkkinen, K. 2002. Suomalaisen oppikirjan vaihteita. Helsinki: Suomen tietokirjailijat.
- Härkönen, J. 2007. Ortodoksinen etiikka ja dogmatiikka. Eettisen ajattelun ja opillisen perinnön rikkautta ortodoksisessa kirkossa. Kuopio: Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto.
- Innanen, T. 2005. Opetussuunnitelmasta oppimiseen. Teoksessa A. Kallioniemi & J. Luodeslampi (toim.) Uskonnonopetus uudella vuosituksella. Helsinki: Kirjapaja, 183–195.
- Jackson, R. 2007. European institutions and the contribution of studies of religious diversity to education for democratic citizenship. Teoksessa R. Jackson, S. Miedemia, W. Weisse & J-P. Williaime (toim.) Religion and education in Europe: developments, contexts and debates. München: Merlin: Waxmann, 25–55.
- Junnonaho, M. 1999. Uususkonnollisuus ja länsimaat. Teoksessa K. Hyry & J. Pentikäinen (toim.) Uskonnot maailmassa. Porvoo: WSOY, 411–426.
- Juntunen, H. 1998. Opillisen aineksen opetus. Teoksessa M. Pyysiäinen & J. Seppälä (toim.) Uskonnonopetuksen käsikirja. Juva: WSOY, 228–240.

- Kaikkonen, P. 1999. Laadullinen tutkimus kasvatus- ja opetustyössä. *Kasvatus* 30 (5), 427–435.
- Kallioniemi, A. 2005. Uskonnonopetus ja uskontokasvatus historiallis-yhteiskunnallisessa kontekstissaan. Teoksessa A. Kallioniemi & J. Luodeslampi (toim.) *Uskonnonopetus uudella vuosituhannella*. Helsinki: Kirjapaja, 11–49.
- Kallioniemi, A. 2009. Koulun uskonnonopetuksen ja uskonnon aineenopettajakoulutuksen ajankohtaisia näkökulmia. *Teologinen aikakauskirja* 5. Helsinki: Teologinen julkaisuseura, 404–422.
- Karvonen, P. 1995. Oppikirjateksti toimintana. *Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia* 632. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Katekismus: Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kristinoppi. 2000. Helsinki: Edita.
- Komulainen, J. 2005. Teoksessa A. Kallioniemi & J. Luodeslampi (toim.) *Uskonnonopetus uudella vuosituhannella*. Helsinki: Kirjapaja, 280–302.
- Kyngäs, H. & Vanhanen, L. 1999. Sisällön analyysi. *Hoitotiede* 11 (1), 3–12.
- Laakso, H. 2008. Uskontotieto oppiaineen nimeksi? *Opettaja* 103 (12–13), 3.
- Lappalainen, A. 1992. Oppikirjan historia. Kehitys sumerilaisista suomalaisiin. Porvoo: WSOY.
- Laulaja, T. 1990. Uskonnon oppikirjojen jumalakuva: sisällönanalyttinen tutkielma peruskoulun toisen, viidennen ja kahdeksannen luokan uskonnon oppikirjoista. Helsinki: Helsingin yliopisto, Käytännöllisen teologian laitos. Pro gradu -tutkielma.

- Lyhykäinen, K. 2009. Praxis vai gnosis? Ortodoksisen uskonnon opettajien käsityksiä oppiaineen tehtävistä. Teologinen aikakauskirja 5. Helsinki: Teologinen julkaisuseura, 471–477.
- Lyhykäinen Katekismus. 1980. Käännetty venäjän kielestä suomexi, grekan uskon seurakunnan hyödytyxexi suomen maalla. Joensuu: Ortokirja.
- Mayring, P. 2004. Qualitative content analysis. Teoksessa U. Flick & E. von Kardoff & I. Steinke (toim.) A companion to qualitative research. London: Sage, 266–270.
- McGrath, A. E. 1994. Christian theology: an introduction. Cambridge, MA: Blackwell.
- McKernan, J. 2008. Curriculum and imagination. Process theory, pedagogy and action research. London: Routledge.
- Niiranen, P. 1990. Amerikkalainen näkökulma kasvatukseen laadulliseen tutkimukseen. Joensuun yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunnan opetusmonisteita, nro 17.
- Ojala, J. 1997. Kirjoittamaton kirja, kirjoitettu kirja ja luonnonkirja. Planetaariset ilmiöt teksteinä ja kuvina peruskoulun ja lukion oppikirjoissa. Jyväskylän yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 63. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Peruskoulun ortodoksisen uskonnon oppimäärät ja opetussuunnitelmalliset ohjeet 23.3.1977. Helsinki: Kouluhallitus.
- Perusopetuslain muutoksen vaikutukset uskonnon ja elämänkatsomustiedon opetukseen sekä koulun toimintaan. Muistio 15.3.2006. Opetushallitus. Tulostettu 19.8.2009. <http://www.edu.fi/peruskoulu/uskonto/perusopetuslaki.pdf>
- Piaget, J. 1970. Piaget's Theory. Teoksessa P.H. Mussen (toim.) Carmichael's manual of child psychology. New York: John Wiley & Sons, 703–732.

- Pnevmatikos, D. 2002. Conceptual changes in religious concepts of elementary schoolchildren: The case of the house where God lives. *Educational Psychology* 22 (1), 93–112.
- POPS 1977. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I–II. Komiteamietintö 1970: A4–5. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- POPS 1985. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 1985. Helsinki: Kouluhallitus.
- POPS 1994. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 1994. Helsinki: Opetushallitus.
- POPS 2004. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004. Helsinki: Opetushallitus.
- Puolimatka, T. 2002. Kvalitatiivisen tutkimuksen luotettavuus ja totuusteoriat. *Kasvatus* 33 (5), 466–474.
- Pyysiäinen, M. 1998a. Koulun uskonnonopetuksen luonne. Teoksessa M. Pyysiäinen & J. Seppälä (toim.) *Uskonnonopetuksen käsikirja*. Juva: WSOY, 41–68.
- Pyysiäinen, M. 1998b. Opetussuunnitelma, sen laatiminen ja arviointi peruskoulussa. Teoksessa M. Pyysiäinen & J. Seppälä (toim.) *Uskonnonopetuksen käsikirja*. Juva: WSOY, 292–303.
- Pöysti, S. 2001. Uskontoa vai ei? Koulukohtaisen uskonnon opetussuunnitelman toteutuminen peruskoulun ala-asteella. Helsingin yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 234.
- Railas, V. 1987. Suomen ortodoksisen kirkon historia. Ortodoksiaa lukiossa II. Joensuu: Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto.

- Räsänen, A. 2003. Kurkistus 12-vuotiaan sielun maisemaan. Teoksessa A. Kallioniemi, A. Räsänen & P. Hilska (toim.) Lapsen sielun maisema. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.
- Räsänen, A. 2006. Suomalaisten käsityksiä peruskoulun uskonnonopetuksesta. Kristillinen kasvatus 3, 20–22.
- Saranen, E. 2002. Oppikirjat luonnontieteellisen ajattelun kehittäjinä. Ala-asteen ympäristö- ja luonnontiedon oppikirjojen toiminnallisten tutkimustehtävien analyysi. Koulutuksen tutkimuslaitos. Jyväskylän yliopisto. Julkaisematon tutkimus. Viitattu 5.2.2010.
<http://www.edu.fi/julkaisut/ajattelu.pdf>
- Schnotz, W., Vosniadou, S. & Carretero M. 1999. Preface. Teoksessa W. Schnotz, S. Vosniadou & M. Carretero (toim.) New perspectives on conceptual change. Oxford: Elsevier Science Ltd., xiii–xxiv.
- Seppälä, J. 1998. Uskonnon didaktiikka teologian ja kasvatustieteen kohtaamispaikkana. Teoksessa M. Pyysiäinen & J. Seppälä (toim.) Uskonnonopetuksen käsikirja. Juva: WSOY, 9–14.
- Sundvall-Falck, K. 2008. Uskonnonopetuksen muutokset Norjassa. Kristillinen kasvatus 75 (6), 14–15.
- Suomen ortodoksinen kirkko. 2010. Viitattu 22.2.2010.
<http://www.ort.fi>
- Tamm, M. 2002. Lasten ja nuorten uskonnollinen maailma. Helsinki: Lasten keskus.
- Tamminen, K. 1981. Lasten ja nuorten uskonnollinen kehitys. Helsinki: Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitos.

- Tamminen, K. 1983. Uskonnollinen ajattelu ja uskonnolliset käsitteet kouluiässä 2: jumalakuva, rukouskäsitys ja käsitys kuolemasta. Helsinki: Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitos.
- Tamminen, K. 1991. Religious development in childhood and youth: An empirical study. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Tamminen, K. 1998. Suomalaisen uskonnon didaktiikan kehityslinjoja. Teoksessa M. Pyysiäinen & J. Seppälä (toim.) Uskonnonopetuksen käsikirja. Juva: WSOY, 15–40.
- Trochim, W. 2002. Threats to construct validity and pattern matching for construct validity. Viitattu 3.12.2008.
<http://www.prr.msu.edu/trochim/relia.htm>
- Tunnustuskirjat. 1990. Evankelis-luterilaisen kirkon tunnustuskirjat. Helsinki: SLEY-kirjat.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2009. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Tynjälä, P. 1991. Kvalitatiivisen tutkimuksen luotettavuudesta. Kasvatus 22 (5–6), 387–398.
- Virkkunen, T. P. 1975. Yksilön uskonnollinen kehitys. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 94. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.
- Vitikka, E. 2009. Opetussuunnitelman mallin jäsenitys. Sisältö ja pedagogiikka kokonaisuuden rakentajina. Kasvatusalan tutkimuksia 44. Helsinki: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Vosniadou, S. 1999. Conceptual change research: State of the art and future directions. Teoksessa W. Schnotz, S. Vosniadou & M. Carretero (toim.) New perspectives on conceptual change. Oxford: Elsevier Science Ltd., 3–13.

Ware, K. 2005. Ortodoksinen tie. Kuopio: Ortodoksinen veljestö.

WSOY. 2009. Suuri Kertomus 1–2 esittely. Tulostettu 19.8.2009.

<http://www.wsoyoppimateriaalit.fi/oppi/?aste=AA#>

Tutkimusaineisto

Huurinainen-Kosunen, A., Nykänen, K. & Pössi J. 2005. Ortodoksinen uskontokirja Kohti kirkon elämää, oppikirja 3. ja 4. luokille. Helsinki: Opetushallitus.

Kantonen, M. & Tajakka, T. 2005. Ortodoksinen uskontokirja Sofian elämää, oppikirja 1. ja 2. luokille. Helsinki: Opetushallitus.

Railas, V. et al. 1978. Olen ortodoksi I: Peruskoulun 1. luokka. Porvoo: WSOY.

Ort.kirjasto auki ti klo 10–15! Korjaa myös sivulle 52

Railas, V. et al. 1979. Olen ortodoksi II: Peruskoulun 2. luokka. Porvoo: WSOY.

Railas, V. 1980. Olen ortodoksi III: Peruskoulun 3. luokka: vuorokurssina 3–6 luokilla. Porvoo: WSOY.

Railas, V. 1981. Olen ortodoksi IV: Peruskoulun 4. luokka: vuorokurssina 3–6 luokilla. Porvoo: WSOY.

LIITTEET

Liite 1: Perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteiden sekä opetussuunnitelmallisten ohjeiden keskeiset tavoitteet ja sisällöt evangelisluterilaisessa ja ortodoksisessa uskonnonopetuksessa 1970–2004

POPS		EVANKELISLUTERILAINEN USKONNONOPETUS	ORTODOKSIINEN USKONNONOPETUS
1970	Tavoitteet	<ul style="list-style-type: none"> - Uskonnollisen, eettisen ja sosiaalisen kehityksen edistäminen - Kristillinen perinne nimenomaan Raamatun pohjalta - Luterilaisen kirkon tavat ja yhtäläisyydet muihin kristillisiin kirkkoihin - Muihin uskontoihin tutustuminen ja niiden kunnioittaminen - Lähimmäisenrakkaus ja sosiaaliset säännöt - Nyky-yhteiskunnan eettiset ongelmat ja ratkaisuja niihin - Yksilön ihmisarvon tunnustaminen kouluyhteisössä 	<ul style="list-style-type: none"> - Kristillinen vakaumus - Ortodoksisen kirkon tavat - Kokonaiskuva ortodoksisesta kirkosta - Ekumeenisuus ja ei-kristillisten uskontojen tavat - Lähimmäisenrakkaus - Yksilön ihmisarvon tunnustaminen kouluyhteisössä - Sosiaalinen mieli ja valoisa ortodoksinen maailmankatsomus
	Sisällöt	<ul style="list-style-type: none"> - Jumalan luoma elämä - Koti, tunteet, kansalaistaito - Kirkko mukana elämän eri vaiheissa - Jumalan olemus - Jeesuksen elämä ja opetukset - Raamattu kirjana - Kirkkovuoden kulku - Luterilainen kirkko - Jumalanpalvelus, rukous - Eettisiä kysymyksiä - Tärkeimmät hengelliset laulut ja virret 	<ul style="list-style-type: none"> - Jumalan teot luonnossa - Lapsen suhde kotiin, luontoon ja isänmaahan - Jeesuksen elämä - Joosef ja Raamatun muut kertomukset - Kirkkovuoden kulku, paasto - Pyhät paikat, ihmiset ja tavat - Ortodoksinen kirkko, seurakunta - Jumalanpalvelus, rukous - Uskonoppi - Hengelliset laulut ja veisut
	Muuta	<ul style="list-style-type: none"> - Sisältöaiheet jaoteltu vuosiluokittain ja syys – kevätlukukausiin. - Yksityiskohtaiset sisältöaiheet - Opetusopilliset näkökulmat (mm. eri työtapojen käyttö, oppimistulosten arviointi, muita apuneuvoja) - ns. tunnustuksellista opetusta 	
1977	Tavoitteet		<i>1970 tavoitteiden lisäksi:</i> <ul style="list-style-type: none"> - Raamatun sanoma - Nyky-yhteiskunnan eettiset ongelmat ja ratkaisuja niihin - Kansainvälisyyskasvatus - Yhteiskunnalliset kysymykset - Tunne-elämän kehittäminen
	Sisällöt		<i>1970 sisältöjen lisäksi:</i> <ul style="list-style-type: none"> - Jeesuksen ajan ja nykyajan Israel - Muut kirkot ja suuret maailmanuskonnot - ”Kuntakohtainen soveltaminen” (paikallisseurakuntaelämällinen sisältö)
	Muuta		<ul style="list-style-type: none"> - Sisältöaiheet jaoteltu vuosiluokittain ja syys – kevätlukukausiin. - Yksityiskohtaiset sisältöaiheet

(jatkuu)

(Liite 1 jatkuu)

1985	Tavoitteet	<ul style="list-style-type: none"> - Kirkon perinteen ja hengellisen toiminnan ymmärtäminen - Muihin kristillisiin yhteisöihin tutustuminen ekumeenisessa hengessä - Muiden uskonnollisen vakaumuksen kunnioittaminen YK:n ihmisoikeusjulistuksen hengessä - Ihsmiravon ja elämän kunnioitus - Valoisan kristillisen maailmankatsomuksen omaksuminen	ks. 1977
	Sisällöt	<i>1970 sisältöjen lisäksi:</i> <ul style="list-style-type: none"> - Erillinen kohta ”Vastauksia lasten kysymyksiin”, jossa painotetaan lasten elämästä nousevien kysymysten käsittelyn tärkeyttä	<i>1977 sisältöjen lisäksi:</i> Joka vuosiluokalle eritelty kirkkovuoden juhlat: pääsiäinen, jouluku, muut suuret juhlat
	Muuta	<ul style="list-style-type: none"> - Sisältöaiheet jaoteltu väliotsikoiden kanssa, koko lukuvuodeksi - Kokonaisuudessaan edeltäjiään yleisluontoisempi	
1994	Tavoitteet	<ul style="list-style-type: none"> - Virikkeiden saaminen henkilökohtaisen elämäntutkimuksen muodostamiseen - Muihin uskontoihin tutustuminen monikulttuurisessa yhteiskunnassa toimeen tulemiseksi - Eettisesti vastuullisen elämäntutkimuksen kehittäminen	
		<ul style="list-style-type: none"> - Kristinuskon perustietojen saaminen - Kristinuskon merkitys oppilaalle - Pääpaino Raamatun ja lähiympäristön uskonnollisen elämän tutkimisessa	<ul style="list-style-type: none"> - Kiinnostus ja myönteinen suhtautuminen kirkkoon - Valmius toimia aktiivisena seurakunnan jäsenenä - Ortodoksikristittyinä kasvamisen tukeminen kodin kanssa - Erityisesti oman seurakunnan juhliin ja tapahtumiin ohjaaminen - Ohjaaminen ortodoksiseen tiedonhankintaan vakaumuksen pohjalta
	Sisällöt	<ul style="list-style-type: none"> - Raamattu ja sen keskeiset kertomukset - Elämäntutkimukset - Lähiympäristön uskonnolliset perinteet - Kotiseurakunta ja luterilainen kirkko Suomessa - Kristinuskon synty ja kehitys, kirkon perusluonne - Kristillisen uskon ja ylipäätään uskonnon merkitys elämässä	<ul style="list-style-type: none"> - Kirkon traditio ja pyhät tavat - Raamattu - Seurakunnan toimintaan osallistuminen - Kirkkovuoden seuraaminen, paasto - Ortodoksisen kirkon vaiheet, pyhät ihmiset - Uskonoppi
	Muuta	<ul style="list-style-type: none"> - Kaikkia aineita koskevat aihekokonaisuudet (9 teemaa) joiden osaksi opetus voidaan liittää. - "Opetuksessa kunnioitetaan oppilaiden ja heidän vanhempiensa uskonnollista vakaumusta" (s.91)	
2004	Tavoitteet	<ul style="list-style-type: none"> - Luottamus elämään ja itseensä, tulevaisuuden kohtaaminen - Pyhän ulottuvuus - Vanhan ja Uuden testamentin keskeiset sisällöt - Jeesuksen elämäntutkimuksen ja kirkkovuoden yhteys - Luterilaisen kirkon ja seurakunnan toiminta - Muut kristilliset kirkot ja ei-uskonnollisiin katsomuksiin - Eettisten asioiden pohdinta, tunneilmaisu, kristillisen etiikan soveltaminen	<ul style="list-style-type: none"> - Ortodoksisen identiteetin vahvistaminen, oma seurakunta - Pyhyden ulottuvuus - Liturginen elämä ja kirkkotaide - Kirkkovuosi ja Pyhät ihmiset - Uskonoppi - Raamattu ja eettiset kysymykset - Muut kristilliset kirkot ja ei-kristilliset katsomukset
	Sisällöt	<ul style="list-style-type: none"> - Luottamus ja turvallisuus - Arvokas ja ainutlaatuinen elämä - Raamatun kertomuksia ja opetuksia - Eettisyyteen kasvaminen - Luterilaisen kirkon elämä - Oppilaita ympäröivä uskonnollinen maailma	<ul style="list-style-type: none"> - Kirkkovuosi ja pyhät ihmiset - Kirkon jäsenenä - Raamattu pyhänä kirjana - Liturginen elämä - Uskonoppi ja eettisyyteen kasvaminen
	Muuta	<ul style="list-style-type: none"> - Kaikkia aineita koskevat aihekokonaisuudet (7 teemaa) joiden osaksi opetus tulee liittää. - Hyvän osaamisen kriteerit 5. vuosiluokan päättyessä:<ul style="list-style-type: none"> - keskeisten asioiden tunteminen Raamatusta ja Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta - opitun käyttäminen lisätiedon hankkimiseen - uskonnon hahmottaminen ilmiönä - uskonnollisen tiedon käyttötaidot - eettisesti vastuullisella tavalla toimiminen	<ul style="list-style-type: none"> - Hyvän osaamisen kriteerit 5. vuosiluokan päättyessä:<ul style="list-style-type: none"> - keskeisten asioiden tunteminen ortodoksisuudesta - Raamatun keskeisten kertomusten tunteminen - uskonnollisen tiedon käyttötaidot - oman sekä lähiympäristön uskontojen tunteminen

Liite 2: Timo Laulajan (1990) jumalakuvaluokitusrunko

1. ISÄ JUMALA

1.1 Kaikkivaltias

- 1.1.1 Voimakas/Pyhä
- 1.1.2 Luoja
- 1.1.3 Johdattava
- 1.1.4 Puhutteleva, ilmestynvä, itsensä ilmoittava
- 1.1.5 Kaikkietävä Yli ymmärryksen käyvä

1.2 Rakastava, turvallinen, läheinen

- 1.2.1 Hädässä auttava
- 1.2.2 Muissa tilanteissa varjeleva
- 1.2.3 Anteeksi antava
- 1.2.4 Pyyntöjen/ kiitoksen kohde

1.3 Legalistinen

- 1.3.1 Lakinsa antanut
- 1.3.2 Tekoja vaativa
- 1.3.3 Rankaiseva

1.4 Antropomorfinen

2. POIKA JEESUS

2.1 Rohkea, voimakas, mahtava

2.2 Ihmeteot

2.3 Viisas opettaja

2.4 Lähellä oleva, auttava, lempeä

2.5 Pelastushistorian Jeesus

- 2.5.1 VT:n ennustettu Messias
- 2.5.2 Luvattuna Messiaana
- 2.5.3 Alennettu
- 2.5.4 Ristiinnaulittu
- 2.5.5 Ristillä synnit sovittanut
- 2.5.6 Ylösnoussut Herra
- 2.5.7 Takaisin palaava Kristus ja tuomari

3. PYHÄ HENKI

3.1 Pyhän Hengen vuodattaminen ja saaminen

3.2 Pyhä Henki Jumalan persoonana

3.3 Läheinen Pyhä Henki